

Asistăm tot mai mult în ultima vreme la manifestarea unui sentiment de sfială atunci când în discursul public se face referire la un anumit grup etno-cultural. Acest grup în spațiul românesc a fost cunoscut de-a lungul vremii sub diverse denumiri, din care (în diverse grafii sau pronunții) două în mod cert au făcut carieră: țigan și rom.

Stinghereala generată de problema opțiunii pentru un termen sau altul ține doar parțial de ambivalența provocată de promovarea relativ recentă la nivelul moralei publice din România a normei corectitudinii politice. Credem că deruta are rădăcini mai profunde. Deși prezența romilor în Europa are o istorie considerabilă (și sub multe aspecte remarcabilă), ei au fost – iar din anumite perspective continuă să fie – în ochii multora la limita dintre natură și civilizație, exotic și comun, până la indecență (și dihotomiile ar putea continua).

ISBN 978-606-8377-06-3

9 786068 1377063

ROM SAU ȚIGAN

ISP MN
INSTITUTUL PENTRU STUDIAREA
PROBLEMELOR MINORITĂȚILOR
NATIONALE

FUNDAȚIA SOROS
ROMÂNIA [www.Soros.ro](http://www Soros.ro)

ISTVÁN HORVÁTH – LUCIAN NASTASĂ (ed.)

ROM SAU ȚIGAN

Dilemele unui etnonim în spațiul românesc

ROM SAU ȚIGAN

Dilemele unui etnonim în spațiul românesc

ROM SAU ȚIGAN

Dilemele unui etnonim în spațiul românesc

Volum editat de István Horváth și Lucian Nastașă

EDITURA
INSTITUTULUI PENTRU
STUDIAREA PROBLEMELOR
MINORITĂȚILOR NAȚIONALE

FUNDAȚIA SOROS
ROMÂNIA www.soros.ro

Cluj, 2012

EDITURA
INSTITUTULUI PENTRU
STUDIAREA PROBLEMELOR
MINORITĂȚILOR NAȚIONALE

FUNDAȚIA SOROS
ROMÂNIA www.soros.ro

Titlu: *Rom sau țigan. Dilemele unui etnonim în spațiul românesc*

Editori: István Horváth și Lucian Nastasă

Editura Institutului pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale

Cluj-Napoca

2012

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Rom sau Țigan : dilemele unui etnonim în spațiul românesc /

István Horváth, Lucian Nastasă (ed.) . - Cluj-Napoca : Editura
Institutului pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale,
2012

Bibliogr.

Index

ISBN 978-606-8377-06-3

I. Horváth, István (ed.)

II. Nastasă, Lucian (ed.)

323.1(=214.58)(498)

Coordonator volum: Daniela Tarnovschi

Coordonator serie: Bokor Zsuzsa, Horváth István

Design și copertă: Könczey Elemér, IDEA Plus

Tehnoredactare: Sütő Ferenc

Tipar: IDEA și GLORIA Cluj-Napoca

Fundația Soros România promovează modele pentru dezvoltarea unei societăți bazate pe libertate, responsabilitate și respect pentru diversitate.

© 2012 Fundația Soros România (FSR)

Toate drepturile sunt rezervate Fundației Soros România. Nici publicația și nici fragmente din ea nu pot fi reproduse fără permisiunea Fundației Soros România.

Fundația Soros România, Str. Căderea Bastiliei nr. 33, sector 1, București

Telefon: 021 212 11 01, fax: 021. 212 10 32, e-mail: info@soros.ro, <http://www.soros.ro>

Opiniile exprimate în textul de față aparțin autorilor și ele nu reflectă în mod obligatoriu punctul de vedere al ISPMN și al Guvernului României.

Cuprins

Cuvânt înainte (István Horváth, Lucian Nastasă)	7
O temă în dezbatere	11
Petre Matei Romi sau țigani? <i>Etnonimele – istoria unei neînțelegeri</i>	13
Martin Olivera Țiganiii României <i>Istoria și utilizarea unei reprezentări moderne</i>	75
Repere istoriografice	89
Lucian Nastasă Convergențe și disparități în definirea unei identități etnoculturale <i>Denominație și imagistică în epoca emancipării (secolul XIX)</i>	91
Marian Zăloagă Între imagistică, cercetarea istoriografică și politică <i>Tradiții moderne și paradigme postmoderne în enunțarea etnicității țiganului/romului</i>	109
Florin Manole Țigan-rom <i>Perspective istorice comparative</i>	141
Discurs și controverse	151
Dezideriu Gergely Romi sau țigani? <i>Controversa denominării</i>	153

István Horváth	
Etnonimul de rom ca instrument al politicii identitare	183
Iulius Rostaș	
Identitatea romani	
<i>Discurs, organizare și proiect politic</i>	199
Perspective lingvistice	231
Marcel Courthiade	
Romani – o limbă săracă și goală?	233
Gelu Duminică	
Rom – țigan	
<i>Istorie, probitate și proprietate terminologică</i>	253
Gheorghe Sarău	
Planificarea lingvistică pentru limba rromani în România (1990-2011)	271
Sensurile unei identități	297
Identitatea <i>romani</i> între victimizare și emancipare	
<i>Nicolae Gheorghe în dialog cu Iulius Rostaș</i>	299
Despre autori	337
Indice	342

Cuvânt înainte

Asistăm tot mai mult în ultima vreme la manifestarea unui sentiment de sfială atunci când în discursul public se face referire la un anumit grup etno-cultural. Acest grup în spațiul românesc a fost cunoscut de-a lungul vremii sub diverse denumiri, din care (în diverse grafii sau pronunții) două în mod cert au făcut carieră: *țigan* și *rom*.

Stinghereala generată de problema opțiunii pentru un termen sau altul ține doar parțial de ambivalența provocată de promovarea relativ recentă la nivelul moralei publice din România a normei corectitudinii politice. Credem că deruta are rădăcini mai profunde. Deși prezența romilor în Europa are o istorie considerabilă (și sub multe aspecte remarcabilă), ei au fost – iar din anumite perspective continuă să fie – în ochii multora la limita dintre natură și civilizație, exotic și comun, până la indecență (și dihotomiile ar putea continua). Așadar, ambivalența istoric permanentizată marchează atât reprezentările despre, cât și raportarea față de romi. Cu alte cuvinte, dezbaterea *țigan* sau *rom* a fost generată de politic, dar ambivalența cadrului intelectual-emoțional în care anumite aspecte sunt problematizate țin de această situație. Este și motivul pentru care aspectul ar merita mai multă reflecție, teoreticienii și „filosofii” istoriei putând afla în destinul acestui popor o nesfârșită varietate de provocări spre o reflecție mult mai articulată și nuanțată asupra evoluției civilizației, a destinului diverselor grupuri etno-culturale care au evoluat în sinuoidă, prezentul și viitorul putând genera surprize, inversând când te aștepti mai puțin ierarhiile „planetare” stabilite oarecum prin forță până și în această epocă (invocată oarecum aberant ca fiind) a „globalizării”.

Cu toate că raportarea la romi comportă în mod indubitabil aceste valențe mai ample ale specificului coexistenței și raportărilor istorice, dezbaterea *rom* sau *țigan* este una specifică României ultimelor două decenii. Aceasta se întâmplă în contextul post-1989, când problema integrării romilor și a normalizării statutului lor erau repuse pe tapet, dar într-un mod relativ inedit, cel puțin neîntâlnit până atunci de opinia publică și sfera politică românească. În primul rând, odată cu dispariția monopolului ideologic asupra definiției unor probleme sociale, începe să se formeze o categorie de activiști pentru drepturile romilor, aceștia fiind cei care încep să descrie problemele cu care se confruntă diferitele comunități și să punteze cauzele acestora. Nici imaginea care se conturează în urma acestor discursuri (invariabil diferite de poziția oficială) nu a fost una confortabilă.

În al doilea rând, aceste opinii încep să aibă și o audiență internațională, constituindu-se ca alternative ale unor puncte de vedere oficiale. Administrația centrală (pe atunci cu multe reflexe moștenite din totalitarism) a fost deranjată atât de viziunile, părerile, opțiunile alternative ale societății civile, cât și de faptul că aceste poziții încep să aibă audiență internațională. În acest context, începând cu 1991, la nivelul administrației centrale (cel mai adesea în cadrul Ministerului Afacerilor Externe) s-a problematizat posibila confuzie dintre denumirea nou promovată de *rom* și cea de *român* (mai mulți miniștri de externe fiind puși în situația să ia poziție în această problemă spinoasă). În timp, retorica ce argumenta inoportunitatea utilizării termenului de rom a devenit mai elaborată, înmulțindu-se și categoriile sociale care s-au implicat în mod activ în această argumentare. În felul acesta, unii susținători merg dincolo de a problematiza eventuala confuzie creată de omonimia celor două etnonime. Aceștia văd în promovarea termenului de rom un adevărat război sistematic de imagine, care, prin încercarea de asociere a romilor cu românii, urmărește compromiterea românilor ca națiune și a României ca stat. Pe de altă parte, dezbaterile au luat amploare în termeni de categorii sociale implicate. Deja în 2009 asistăm la o campanie acerbă prin intermediul unui organ de presă ce include în titulatura lui ideea de „național”, în vederea utilizării oficiale a termenului de țigan, fapt ce ar fi trebuit statuat prin lege. Pentru ca toamna lui 2010 să cunoască și o propunere legislativă în adoptarea oficială a denumirii de *țigan*, în cele din urmă inițiativa parlamentarului fiind respinsă în aprilie 2011, în fața presiunilor venite din partea reacțiilor vehemente și a argumentelor invocate de liderii acestei etnii, dar și a societății civile. Ceea ce este semnificativ în acest episod a fost „academizarea” dezbaterii, antrenarea unei părți a mediului academic, în legitimarea de către *specialiști* a inoportunității utilizării oficiale a termenului de rom.

În fapt, inițiativa editării volumului de față se constituie ca o reacție la acest ultim episod. Pentru evitarea oricăror neînțelegeri, trebuie să afirmăm cât se poate de răspicat faptul că publicația de față nu se constituie într-o poziționare față de polemice științifice. Considerăm că instrumentalizarea politică a noțiunilor, a conceptelor sau denumirilor depășește cadrele științificității, iar prin punerea lor în slujba politicului, a soluțiilor de moment (doar pentru a da satisfacții parțiale unui anumit segment de populație), oferă efemeritate acestei întreprinderi. A dezavua științific o denumire prin care se încearcă promovarea demnității unei populații nu face altceva decât să ne readucă în memorie măcar consecințele tragice ale celui din urmă război mondial, prefațat oarecum din perspectivă politică și pseudo-științific prin ample construcții așa-zis „academice” și „universitare”.

Dacă în perioada interbelică tendința de a-și constitui în România propriile organizații de reprezentare și de a fi cunoscuți ca *romi* nu a provocat nici surprindere, dar nici iritare, altfel stau lucrurile acum în ceea ce privește controversa etnonimelor. Faptul că mereu România a părut defazată de la evoluțiile general europene, s-ar putea pune cu simplitate pe seama evoluției istorice. A genera însă dezbateri în această direcție pornind de la situații de infracționalitate, bunăoară de la faptul că un cetățean român de etnie romă, Romulus Mailat, a fost autorul unei crime în Italia, iar că presa din peninsula ar fi asimilat pe respectivul cu națiunea română, frizează deja absurdul: nu în a judeca gestul în sine, ci în ce privește reacția „românilor” la posibila asimilare a lor cu romii pe temeiul unei sonorități lingvistice asemănătoare!

Nefiind vorba de controverse științifice în ce privește utilizarea etnonimelor *țigani* sau *romi*, tentativele menționate mai sus de a introduce, cu caracter de lege, o denumire în defavoarea alteia au părut a fi de un arbitrar specific îndeosebi societăților totalitare. Dacă denumirea de *rom* a fost adoptată formal în textele Consiliului Europei și de Asociația Internațională a Romilor, ce a avut primul congres în aprilie 1971, fără a stârni vociferări în apusul Europei, în Cehoslovacia de atunci – care permisesse în anii 60 constituirea „Uniunii Țiganilor-Romi” – s-a trecut din 1973 nu doar la nerecunoașterea unei asemenea populații, ci chiar la măsuri „genocidare” – ca să utilizăm expresia unei specialiste în această problematică¹.

Evident, lucruri de genul acesta nu trebuie să se mai întâmple! Iar volumul de față vine tocmai într-un moment de discuții și tendințe argumentative în favoarea utilizării unei denumiri sau a alteia, în speță *rom* sau *țigan*. Este și motivul pentru care – la inițiativa și susținerea materială a Fundației Soros România – se încearcă acum o punere în dezbatere a etnonimelor de utilizat în ceea ce privește populația ce se autodenumește *roma*, antrenând pentru moment lideri marcantți ai acestui grup etno-cultural, alături de câțiva specialiști care s-au ocupat de-a lungul ultimului deceniu de problematicile complexe ale unui asemenea subiect.

Editorii

1 Hana Šebková, *Camarade tzigane!*, în „Communications”, Paris, 55, 1992, p.187-194.

O temă în dezbateri

Petre Matei

Romi sau țigani?

Etnonimele – istoria unei neînțelegeri

1. Preambul

Cum este corect: rom sau țigan? Această dezbatere a căpătat amploare în ultimele două decenii, odată cu ascensiunea mișcării rome. În sfera publică, etnonimul de „rom” a început să-l concureze și chiar să-l înlocuiască pe acela de „țigan”. Tot mai vizibili lideri ai acestui grup etno-cultural declară endonimul „rom” ca fiind singurul acceptabil și descurajează astfel utilizarea exonimului „țigan”, prezentat ca exclusiv ofensator, acuzându-i – mai mult sau mai puțin explicit – pe cei care procedează altfel de rasism. Evoluția de la „țigan” la „rom”, contestările venite din partea populației majoritare sau chiar din rândurile etniei, precum și discursurile justificând aceste opțiuni fac obiectul acestui studiu.

Dar de la bun început trebuie spus că întrebarea nu va fi tratată aici decât ca pretext. Cititorii care se așteaptă la un răspuns dincolo de orice echivoc vor fi dezamăgiți. Credem că, așa cum este formulată, întrebarea „rom sau țigan?” este de natură să creeze confuzii întrucât pornește de la ideea că (doar) una dintre opțiuni corespunde adevărului. Or, premisa de la care pornim noi este că adevărul nu ni se impune de la sine, ci îl re-creăm în funcție de propriile interese. Nu vom decide așadar care dintre cele două etnonime este cel „adevărat”, ci vom încerca mai degrabă să identificăm aceste interese și evoluția lor. Demersul nostru se dorește deconstructivist. Credem că națiunile, minoritățile, identitățile, deși tind să fie reificate, sunt în realitate procese identitare complexe, mobile și persuasive, bazate pe învățare și uitare, idei în care oamenii pot învăța (sau nu) să creadă. La fel se întâmplă și cu etnonimele, care nu sunt esențe absolute, ci etichete ce se impun în urma unor competiții și negocieri. În acest context, preferăm să tratăm ambele etnonime, țigan și rom, ca termeni umbrelă, mult prea generici pentru a putea surprinde altfel decât

printr-o convenție populații încă extrem de eterogene. Acest lucru devine cu atât mai evident în cazul țiganilor/romilor, dată fiind apariția relativ târzie a efortului de creare și uniformizare a unor identități rome moderne.

Ipoteza de lucru este că, urmărind sincronic și diacronic opțiunile pentru unul dintre cele două etnonime, putem surprinde transformări interesante pentru cunoașterea atât a românilor (acces la evoluția susceptibilităților românești), cât și a țiganilor (o mitologie națională romă în curs de constituire). Defalcăm două intervale de timp, fiecare cu caracteristici proprii, pentru care vom prezenta atât perspectivele rome/țigănești, cât și cele românești.

1) Prima jumătate a secolului al XX-lea, în special intervalul 1919-1949. Aceasta a fost perioada în care, în premieră, țiganii/romii din România și-au constituit propriile organizații, devenind vizibili, exprimând diverse deziderate, printre care și acela de a fi numiți (unii dintre ei) *romi*. Utilizăm în general articole din ziarele țigănești/rome, românești, precum și documente de arhivă.

2) Perioada de după 1989, când termenul „rom” a început să înlocuiască etnonimul „țigan”. Pentru a identifica percepțiile actuale, folosim presa, emisiuni televizate, interviuri, dezbateri, comentarii pe forumurile ziarelor, postări pe internet, youtube etc. Am preferat presa electronică și blogurile din mai multe motive. Spre deosebire de presa tipărită, unde este reprodus, în general, doar punctul de vedere al celui care semnează articolul, cea electronică este interactivă, oferind libertate de exprimare și cititorilor, care ajung uneori să posteze sute de comentarii pentru un singur articol. În plus, spre deosebire de ziarist, acești cititori, sub protecția anonimatului oferit de nickname-urile folosite, au o mai mare libertate de exprimare, permițându-și să fie incorecți politic, rasiști, țiganofobi etc, oferind astfel sugestii care merită luate în calcul.

Au existat trei momente de vârf în ceea ce privește controversa etnonimelor: toamna anului 2007, primăvara lui 2009 și toamna 2010-primăvara 2011. În toamna lui 2007 a avut loc scandalul Romulus Mailat, etnic țigan (rudar de fapt), dar cetățean român, care, în Italia, a jefuit și ucis o italiancă. În acest context, în România au apărut voci care cereau să se revină la etnonimul țigan întrucât – se afirma – crima fusese săvârșită de un țigan, nu de un român, iar afecții de reacțiile italienilor erau români. Aceștia ar fi căzut victime ale confuziilor create de etnonimele rom-român. Al doilea moment a fost în primăvara lui 2009, când „Jurnalul Național” a întreprins o campanie de strângere de semnături pentru inițierea unui proiect de lege care să determine revenirea la denumirea de țigan în limbajul oficial. Al treilea moment (toamna 2010-primăvara 2011) este reprezentat de proiectul deputatului Silviu Prigoană de înlocuire din documentele oficiale a termenului rom/rrom cu cel de țigan, proiect respins în cele din urmă în aprilie 2010, de Camera Deputaților. Dată fiind apropierea cronologică, studiul de față nu se ocupă și de acest al treilea moment.

2. Țigani și etnonimele în prezent

Pentru început, o scurtă introducere în ceea ce privește raporturile exonim-endonim. Tradițional, pentru desemnarea străinilor, membrii unui grup etnic folosesc cuvinte din propria limba (exonime). Grupurile etnice comasate în anumite state fac obiectul unui număr mai mic de exonime (vecini puțini, exonime puține). În plus, dacă dispun de resurse (în primul rând de stat), își pot cultiva endonimele și le pot ulterior impune în cadrul unei mișcări naționale. Aparent, endonimul este impus doar în afară, înlocuind exonimele, dar adeseori el este impus și în interior. Se produce o uniformizare a unor identități mai vechi (prenaționale) subsumate unui nou discurs identitar (național). În acest caz, numărul endonimelor tinde să se diminueze, ajungând să prevaleze acel endonim cultivat de elite, dar cu șanse de a fi preluat și de mase, fiind folosit deja de un grup semnificativ, de la care activiștii se revendică. Prin aceasta, selecția este – cel puțin parțial – produsul unor negocieri.

2.1. Diferențe între țigani: exonime și endonime

Cum am mai menționat, avem rezerve atât față de „țigan”, cât și față de „rom”, care nu sunt decât termeni umbrelă folosiți pentru a desemna o mulțime de grupuri eterogene și pentru care există numeroase exonime și endonime. Un singur etnonim, fie el exonim (țigan) sau endonim (rom), nici nu i-ar putea cuprinde pe toți aceștia. Aceasta se explică prin situația lor specială.

Spre deosebire de alte grupuri etnice care au dispus de state proprii, cu instituții omogenizatoare – școală națională, armată, biserică etc -, aceste grupuri de țigani/romi sunt transfrontaliere, fiind răspândite în diferite țări. Numeroasele comunități printre care au trăit răsfirați au folosit, pentru a-i desemna, propriile exonime. Numărul acestora este estimat la câteva zeci, dar cele mai răspândite două exonime sunt: țigan (și derivatele sale *tsigane*, *cigan*, *Zigeuner* etc.) și egiptean (și derivatele *gypsies*, *gitanes*, *ghift* etc.).

Neformând grupuri mari și influente, fără a dispune de state proprii prin intermediul cărora să poată crea coeziune, cultivându-și limba, identitatea, diferențele dintre „țigani” s-au menținut, cum era și firesc, la cote destul de ridicate. Mulți dintre ei, de fapt, s-au asimilat sau sunt pe punctul de a o face. Iar cei care sunt identificabili ca țigani au fost și sunt încă împărțiți în numeroase grupuri, mai mult sau mai puțin diferite, precum căldărari, spoitori, ursari, rudari etc (tradițional endogame). Din punct de vedere religios sunt catolici,

ortodocși, penticostali, musulmani etc. La fel se întâmplă și cu limba¹, unde preferăm să ne ocupăm nu de indivizii asimilați lingvistic, ci de grupuri mari care nu (mai) vorbesc dialecte romani: băieșii sau rudarii (vorbind româna nu doar în România, ci și în țări precum Bulgaria și Ungaria), ashkali, „egiptenii” (vorbitori de albaneză) din Peninsula Balcanică etc. Am introdus aceste trei grupuri pentru că membrii lor nu doar că nu se recunosc țigani, dar refuză să fie identificați ca romi, dezvoltând discursuri identitare diferite.

Chiar și în ceea ce-i privește pe vorbitorii nativi, trebuie subliniat că aceștia nu vorbesc o limbă unitară (abia recent s-a început standardizarea ei, în diferite țări precum Macedonia, România etc., în principal de către activiști), ci dialecte rome. Fiesc, acestea au suferit puternice și variate influențe din partea limbilor de contact – vocabularul *sinti* din Germania conține numeroase împrumuturi din germană, al romnichel-ilor din Anglia cuvinte din engleză, iar al romilor din România numeroase cuvinte din turcă (romii horahane, spoitorii din sudul României), din maghiară (cazul gaborilor din centrul Transilvaniei) și din română (căldărari, ursari etc). Ca urmare, dialectele „rome” sunt uneori reciproc neinteligibile. Grupurile de romi tradiționali valorizează diferențe acolo unde activiștii romi ar prefera să vadă asemănări. Toate aceste diferențe se manifestă printr-o multitudine de endonime: rom, manush, cale, sinti, romnischel etc. Pe de altă parte, chiar și cei care vorbesc dialecte romani se împart în subgrupuri, dezvoltând discursuri identitare diferite.

2.2. Esențializare, imaginea omogenă a țiganilor la majoritari

Atunci de ce se crede că țiganii/romii sunt la fel? Pentru că sunt imaginați astfel. Nu doar majoritarii, ci și activiștii romi îi omogenizează pe țigani.

În ceea ce îi privește pe majoritari, în mare, două sunt modalitățile de a generaliza în privința țiganilor. În primul rând, majoritarii nu sunt – în general – atenți la deosebirile dintre țigani. Pentru ei, toți sau aproape toți țiganii sunt la fel. Aceasta se explică în bună măsură prin limba de comunicare folosită (a majoritarilor), motiv pentru care aceștia nu-și pot da seama de diferențele lingvistice dintre țigani.

În al doilea rând, intelectualii majoritari au produs o esențializare de sus în jos a țiganilor prin identificarea originii lor indiene. Până la sfârșitul secolului al XVIII-lea, țiganii fuseseră văzuți preponderent dintr-o perspectivă socială,

1 Yaron Matras, *Die Sprache der Roma: Ein historischer Umriss*, în Yaron Matras, Hans Winterberg, Michael Zimmermann (ed.), *Sinti, Roma, Gypsies: Sprache-Geschichte-Genwart*, Berlin, Metropol, 2003, p.231-261.

ca o mulțime de populații eterogene, cu diferite denumiri etc. Li s-au atribuit cele mai fanteziste origini: și-ar înnegri singuri pielea cu grăsime, sunt urmași ai evreilor, care au încercat astfel să scape de persecuțiile creștinilor, sau dimpotrivă, ar fi foarte vechi, din timpul lui Homer sau Herodot. Cum de erau atât de vechi? În general se pornea de la ocupațiile și denumirile țiganilor, iar dacă în scrierile unora precum Herodot sau Homer apăreau popoare cu denumiri și profesii vag asemănătoare, nu era greu să fie stabilite asemenea conexiuni, țiganii fiind dați ca provenind din popoarele antice etc².

Dar la sfârșitul secolului al XVIII-lea, grație cercetărilor lingvistice, s-a descoperit că limba țiganilor semăna cu anumite dialecte indiene. Cel care a popularizat această descoperire a fost istoricul german Heinrich Moritz Gottlieb Grellmann (1753-1804). În 1783, când și-a publicat cartea despre țigani³, contextul era de natură să încurajeze esențializarea țiganilor. Lingvistica era foarte apreciată în epocă, iar limba era văzută drept cel mai bun mijloc de a cunoaște un popor. Ce a reușit Grellmann nu a fost simpla identificare a unor similitudini lingvistice, ci descoperirea originii, reunind simbolic toate aceste grupuri disparate într-o imagine, aceea a unui popor. Împrăștiati, diferiți în realitate, dar pentru că li se atribuia o origine, accentul a căzut pe sublinierea asemănărilor.

Grellmann a creat un model ideal. Cartea sa a avut un impact extrem de puternic asupra percepției țiganilor pentru următoarele două secole, inclusiv asupra celor care au scris despre țiganii din spațiul românesc (M. Kogălniceanu, J.A. Vaillant, O. Lecca, Dimitrie Dan, Martin Block, Calinic. I. Pop Șerboianu etc). Aflați sub influența lui Grellmann, „țiganologii” au continuat să pună preț pe similitudini. Că nu le prea găseau, nu i-a descurajat! Marile diferențe dintre țigani au tins să fie interpretate ca abateri de la modelul originar. La mare căutare erau așa-ziii „true Gypsies”, țiganii adevărați, cei care reușiseră să-și păstreze caracterul intact, necontaminați încă de civilizație (vorbitori de romani, nomazi etc), singurii care meritau să fie studiați. Restul țiganilor, chiar dacă erau mai numeroși, nu prezentau interes. În concluzie, diferențele reale dintre țigani au continuat să existe, dar discursul științific despre ei a fost unul omogenizator, centrat pe similitudini, explicate prin originea indiană.

- 2 Wim Willems, *In Search of the True Gypsy: From Enlightenment to Final Solution*, London, Frank Cass Publishers, 1997; Idem, *Ethnicity as a Death-Trap: the History of Gypsy Studies*, în Leo Lucassen, Wim Willems, Annemarie Cottaar (ed.), *Gypsies and other Itinerant Groups. A Socio-Historical Approach*, London, New York, St. Martin Press, 1998, p.17-34.
- 3 Heinrich Moritz Gottlieb Grellmann, *Die Zigeuner. Ein historischer Versuch über die Lebensart und Verfassung. Sitten und Schicksale dieses Volks in Europa nebst ihrem Ursprunge*, Leipzig, 1783.

2.3. Esențializarea activiștilor romi și proiectul național rom

Aceasta percepție (țigani ca popor) s-a păstrat și a fost recent preluată de activiștii romi care, convinși de originea comună, tind și ei să ignore diferențele și să se concentreze asupra asemănărilor, elaborând un discurs unificator. Parte a acestui proces de mobilizare „națională” este efortul de înlocuire a mai multor exonime (sau chiar endonime) printr-un singur endonim, acela de *rom*. Se speră că promovarea acestui endonim va încuraja mobilizarea etnică: un singur nume, deci un singur popor. Pe scurt, sunt romi toți cei care sunt văzuți ca țigani. Or, aici apar problemele! Cei heteroidentificați ca țigani (sau care se declară ei înșiși astfel) sunt mai numeroși decât cei care se declară romi.

Așa cum am menționat deja, în demersul de față preferăm să dăm atenție diferențelor. Nu credem în substituirea automată țigan=rom. Diferențiem între trei categorii de „țigani”, în funcție de implicarea și poziția acestora în cadrul proiectului național rom.

1. Cei (parțial) asimilați. De-a lungul timpului, mulți dintre „țigani” s-au asimilat populațiilor majoritare, fenomen care continuă și în prezent. Există țigani care nu vorbesc dialecte romani, nu se consideră romi etc., dar sunt percepuți de către majoritari ca „țigani” și, independent de ceea ce vor ei, sunt revendicați de activiști ca „romi”.

2. Acei romi (adeseori tradiționali și endogami), vorbitori ai unor dialecte romani și care se declară în limba lor „romi”, dar care încă preferă să se considere mai degrabă căldărari, ursari, spoitori, gabori, cortorari, pletoshi etc., decât romi din punct de vedere național⁴.

3. În fine, ultima categorie este a activiștilor care își asumă acest efort omogenizator. Pentru a-și spori legitimitatea, aceste elite pretind că reprezintă masele de romi (apreciindu-i în special pe romii tradiționali, vorbitori de romani), dar în realitate modifică realitățile etnice din perspectiva propriului proiect național. Eforturile acestor activiști nu se îndreaptă spre conservarea specificităților dialectale sau a identităților de subgrup, ci spre crearea unei identități comune. Intenția este de a-i face atât pe cei tradiționali (2), cât și pe cei parțial asimilați (1), să devină cândva romi în sensul propus de activiști (3). Când vorbim despre discursul rom ne referim îndeosebi la argumentele intelectualilor și antreprenorilor etnici romi.

Simplificând, credem că putem vorbi de două tipuri-ideale de articulare a identităților la romi: 1 – romii în mod tradițional; 2 – antreprenorii etnici acum.

4 Johannes Ries, *Welten Wanderer – Über die kulturelle Souveränität siebenbürgischer Zigeuner und den Einfluss des Pfingstchristentums*, Wurzburg, Ergon, 2007, p.189-208.

1. Un prim tip, specific romilor tradiționali, nemobilizați încă etnic, a fost abordat de antropologul britanic Michael Stewart. Potrivit acestuia, până de curând, romii tradiționali și-au putut prezerva identitățile, chiar și când formau grupuri restrânse, răsirate printre majoritari, în bună măsură pentru că se foloseau de așa-zisul Romanipen, mod de viață, relații familiale și raportare simbolică la ceilalți: romi versus neromi (*gadje*, majoritarii care nu respectă un cod de valori) etc. Spre deosebire de comunitățile naționale, care se definesc prin raportare la propriile istorii, romii nu au avut deci nevoie de istorie (ca discurs despre trecut, origine, eroi, campanii militare glorioase etc) pentru a ști cine sunt⁵. Nevoia de a recurge la istorie a apărut doar recent, printre elitele rome, din dorința de a crea o comunitate națională din grupurile divizate ale „romilor”⁶.

2. Un al doilea tip de articulare a identității este cel promovat de elitele rome moderne. Diferențele tradiționale romi-majoritari estompându-se, posibilitatea de a recurge la coduri similare romilor tradiționali s-a diminuat, iar pentru a rezista asimilării s-a impus găsirea unei alternative. Pe de altă parte, identitățile prezervate în mod tradițional erau doar de subgrup, în care elitele nu se mai regăsesc, motiv pentru care, acum, se încearcă topirea într-o identitate națională. Neexistând omogenitate, ea trebuie creată de către elite

- 5 Michael Stewart, *Remembering without Commemoration: The Mnemonics and Politics of Holocaust Memories among European Roma*, în „Royal Anthropological Institute”, X, 2004, p.575-576: „The Roma [...] are able to live without much of what we think of as ‘history’ because they have their relations with us, the gaze, the non-Gypsies, to remind themselves ‘who they are’ and who they have been [...] The Roma do not need commemoration to remember-the rest of the world does it for them on a daily basis”.
- 6 Lucian Boia, *Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr și ficțiune*, București, Edit. Humanitas, 1998, p.97: „amintiri «învătate», tot mai prezente pe măsură ce cerul se lărgeste. Cu cât construcția este mai artificială, cu atât și memoria este în mai mare măsură elaborată, orientată, «învătată». [...] După cum națiunea este «inventată» și memoria ei este «inventată»”; mai concret în ceea ce-i privește pe țigani, Slawomir Kapralski, *Identity Building and the Holocaust: Roma Political Nationalism*, în „Nationalities Papers”, XXV, 1997, p.273: „Their identity [...] was created in the framework of culture, not of history. It rested in manifestations of an atemporal value-pattern of Romanipen, ‘being a Rom’ in the surrounding world of ‘others’ and in maintaining ‘horizontal’ kinship relations, ways of life, and patterns of interaction with non-Romanies (gadze). While national communities of Europe defined themselves with reference to their respective histories, the need of history was alien to the Roma and appeared only recently due to the Roma elites...attempting to create in a divided and sub-ethnically differentiated [Roma] population a sense of national community. [...] However, it is not the kind of identity which could be easily transformed into a national one: the latter needs historical tradition, something which the former cannot provide. Therefore, efforts towards establishing a sense of national identity among Romanies would involve necessarily the invention of tradition”.

prin promovarea unui discurs național. Astfel, se fac eforturi de scriere a unei istorii unificatoare, dându-se atenție originii indiene a romilor (mit fondator), manifestărilor politice din trecut, dar accentul fiind pus pe victimizare: persecuții, robie, sublinierea similitudinilor cu evreii, apariția unor termeni calchiați după antisemitism (antițiganism/antigypsism/antiziganismus), inventarea de către unii intelectuali romi a unor cuvinte precum Samudaripen sau Porajmos, care să echivaleze în limba romani cu Shoah-ul evreiesc etc.

Aceste discursuri, practici, tradiții se doresc mobilizatoare, diseminate prin sistemul educațional, în cadrul unor cursuri de istorie, limbă romani, folclor rom etc. Chiar dacă, până în prezent, unitatea dorită de elite nu a fost încă asumată de majoritatea celor pe care activiștii susțin că-i reprezintă, e de presupus că această situație se va remedia în timp, producându-se, cel puțin pentru o parte a acestor potențiali romi, crearea unei identități comune, revendicându-se mai mult de la o istorie învățată în școală decât de la Romanipen, endogamie, tradiții etc. Parafrazând titlul cărții lui Eugen Weber, *Peasants into Frenchmen*, elitele rome încă nu au reușit transformarea acestor căldărari, spoitori, ursari, rudari etc în romi. Dar sunt încă la început. Diferențele dintre neamuri au început să se erodeze, dar aceasta se explică probabil mai puțin prin impactul omogenizator al elitelor, cât mai ales prin diminuarea rolului meseriilor care erau asociate tradițional cu aceste neamuri. Întrebați, mulți răspund că sunt țigani sau romi, nediferențiați pe neamuri (31,7%), vătrași (13,8%), căldărari (5,9%), rudari (4,5%), spoitori (3,7%). În plus, 11,7% se declarau români, 6,6% maghiari și 1,0% turco-tătari⁷. Pe acest fundal se desfășoară efortul elitelor de a preda copiilor romi anumite noțiuni în cadrul curriculumului adițional rom (cursuri de limbă, istoria și tradițiile romilor). În anul școlar 2006-2007, 25.525 de elevi din totalul de 260.105 (9,81%) urmau astfel de cursuri⁸.

2.4. Romii și Europa

2.4.1. *Perspectiva romă*

După cum am văzut, țiganii nu sunt încă un popor: nu vorbesc aceeași limbă, nu au aceeași religie, aceleași valori, sunt prea răsfirați pentru a avea un stat și, neavându-l, elitele nu pot crea o națiune romă. Dar există deja

7 Cătălin Zamfir, Elena Zamfir, *Țiganii între ignorare și îngrijorare*, București, Edit. Alternative, 1993, p.243.

8 László Murvai, *Învățământul pentru comunitățile lingvistice din România în anii școlari 2006-2007 și 2007-2008*, Proiect on Ethnic Relations, București, 2008, p.69.

naționalism și naționaliști romi care nu se lasă descurajați. Unul dintre ei, Ian Hancock, definește naționalismul „as a sense of identity as a people, and the efforts resulting to foster this and to obtain recognition as a distinct population, bound by common historical, cultural, linguistic, political, religious, or other ties în the eyes of the larger society” și continuă câteva pagini mai departe: „a sentiment common among Romani nationalists is that we were one people when we came into Europe, and that we must be one people again. It is felt that the fragmentation of the once cohesive population has been the result of hostile, external factors, not voluntary internal ones. After all, Gypsies made the journey from India to Europe intact”⁹. Pe scurt, în ciuda diferențelor, care ar fi fost impuse de factori externi, ostili, naționaliștii romi simt că trebuie să fie iar uniți pentru că îi leagă trecutul. În fond, dacă au venit acum o mie de ani împreună, ar trebui să fie iar împreună, nu?

Credem că nu trecutul unește, ci mai degrabă discursul elitelor. Omogenizarea discursului a început în special după congresul internațional al romilor de la Londra (aprilie 1971), când, printre altele, s-a hotărât crearea unor simboluri naționale precum steagul (verde-albastru cu o roată în mijloc, semănând izbitor cu chakra prezentă pe steagul Indiei), imnul („Djelem, djelem”), ziua națională (8 aprilie). În plus, s-a renunțat la termeni precum Tsiganes, Zigeuner, Gitanos etc, pe motiv că ar fi depreciativi și, pentru a crea sentimentul de unitate, au fost înlocuiți prin „rom”. Până atunci, organizațiile internaționale ale lor fuseseră „țigănești”, Communauté Mondiale Gitane, inclusiv Comité International Tzigane, organizatorul acestui prim congres. Acesta s-a transformat în „Comitet Internațional Rom”¹⁰. Că rom este o convenție o spune și W.R. Rishi, intelectual indian apropiat mișcării rome și participant la acest prim congres de la Londra: „Roma are [...] called by different names în different countries. To denote them as a nation, they adopted for themselves the name Roma (singular Rom). A resolution to this effect was passed at the First World Romani Congress at London în 1971, which was attended by me. The name has been registered with International bodies like the UN, UNESCO, ECOSOC, and The Human Rights Commission”¹¹.

9 Ian Hancock, *The East European Roots of Romani Nationalism*, în David Crowe, John Kolsti (ed.), *The Gypsies of Eastern Europe*, New York, Sharpe, 1991, p.133, 139.

10 David Mayall, *Gypsy Identities: 1500-2000. From Egyptians and Moon-men to the Ethnic Romany*, London, Routledge, 2004, p.204-205; Grattan Puxon, *The Romani Movement: Rebirth and the First World Romani Congress in Retrospect*, în Thomas Acton (ed.), *Scholarship and the Gypsy Struggle: Commitment in Romani Studies*, University of Hertfordshire Press, 2000, p.94-113.

11 (<http://www.romani.org/rishi/romrroma.html>, accesat 2010.7.17).

Există deci un proiect național rom, devenit vizibil îndeosebi după căderea comunismului, în contextul extinderii europene spre estul continentului. Răspândirea „țiganilor” în întreaga Europă i-a inspirat pe unii activiști romi să definească identitatea romă ca fiind europeană, prin raportare nu la anumite state (în care nu pot forma majoritatea), ci la întreg continentul. Caracterul supranațional al acestei Uniuni, în cadrul căreia inclusiv membrii mai vechilor națiuni statale, majoritari în granițele lor, se regăsesc minoritari, ar facilita acest inedit efort național. Intenția este de a se declara națiune „non-teritorială” și de a obține recunoaștere internațională¹² sau, cum îi numește Zoltan Barany, „grup etnonațional non-teritorial”¹³. Al cincilea Congres Mondial al Romilor, organizat de International Roma Union, a avut loc în iulie 2001, la Praga, unde participanții au adoptat Declarația națiunii romilor. Esențializând, aceasta vorbește despre națiunea romilor ca despre un fapt: „Persoanele care aparțin națiunii romilor cer reprezentarea națiunii lor, care nu dorește să devină un stat. [...] Suntem o Națiune, cu aceleași tradiții, aceeași cultură, aceeași origine, aceeași limbă, noi suntem o Națiune”¹⁴. În aceeași logică, fără a da atenție diferențelor de omogenitate, se ajunge la concluzia că în Uniunea Europeană sunt 8-10-12 milioane de romi, prin aceasta ei fiind mai numeroși chiar decât populația națională a mai multor state membre, precum Malta, Slovenia, Țările Baltice etc¹⁵.

2.4.2. Perspectiva Uniunii Europene

Uniunea Europeană se constituie într-un cadru care permite elitelor rome să-și imagineze acest proiect național. Interesul instituțiilor europene pentru țigani a debutat pe la mijlocul anilor 70. Inițial, discursul european i-a perceput mai mult ca pe o categorie definită prin nomadism. Ulterior,

12 David Mayall, *Op.cit.*, p.206.

13 Zoltán Bárány, *The East European Gypsies: Regime Change, Marginality and Ethnopolitics*, Cambridge, Cambridge University Press, 2002, p.205: „Comunitățile de țigani din estul Europei trec prin procesul de etnogeneză, efort deliberat de a li se recunoaște statutul de grup etnonațional nonteritorial. Răspândirea țiganilor/romilor prin Europa i-a inspirat pe unii activiști romi să definească identitatea romă ca fiind europeană, prin raportare nu la anumite state, ci la întreg continentul”.

14 László Foszto, *Colecție de studii despre romii din România*, Cluj-Napoca, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, 2009, p.61.

15 Jean-Pierre Liegeois, Nicolae Gheorghe, *Roma/Gypsies: A European Minority*, în „*Minority Rights Group Report*”, octombrie 1995, p.7; Katrin Simhandl, *Der Diskurs der EU-Institutionen über die Kategorien „Zigeuner” und „Roma”. Die Erschließung eines politischen Raumes über die Konzepte von „Antidiskriminierung” und „sozialem Einschluss”*, Hamburg, Nomos, 2007, p.98-112.

după căderea comunismului, începând extinderea spre estul Europei (unde situația era diferită, iar numărul lor este mare, ridicându-se la câteva milioane), tendința a fost de a-i conceptualiza ca pe o minoritate etnică, fapt reflectat și de evoluția denumirilor folosite pentru a-i desemna. Inițial au fost numiți țigani, apoi, pentru o perioadă intermediară, la mijlocul anilor 90, exonimul a coexistat cu endonimul, pentru ca spre sfârșitul anilor 90 să se impună endonimul rom.

Dar și discursul Uniunii Europene despre romi se bazează pe esențializare, pe reprezentarea acestora ca formând o unitate. Se pornește de la premisa că se poate decide în mod obiectiv cine aparține acestei categorii. Tendința este de a-i defini ca romi pe toți aceia care sunt văzuți din afară ca țigani. Diferențele dintre grupurile de țigani sau posibilitatea ca cei văzuți ca țigani/romi să nu se identifice astfel nu sunt luate în considerare. Absența unei definiții explicite pentru categoria „rom” și reificarea sa ar putea fi văzute ca o modalitate pragmatică de rezolvare a problemelor din perspectiva birocrăției europene¹⁶. Vorbim despre un aparat administrativ complex, care „gândește” la scară continentală, neinteresat de mulțimea grupurilor de țigani, mai mult sau mai puțin diferite, ci de identificarea și gestionarea problemelor asociate cu aceste grupuri. Iar punerea de cât mai puține etichete este o modalitate de a simplifica rezolvarea problemelor¹⁷. Cum și-a motivat în 1999 Comisia Europeană decizia de a înlocui țigan prin rom? „The term Roma is used as a generally accepted generic name for the group [...]. The term Gypsy and several variants of Tsigan are considered by many to be pejorative”¹⁸. O etichetă (rom) cu o anumită popularitate mai ales în estul Europei ajunge astfel să-i reprezinte pe toți țigani. Au existat evident din partea liderilor romi est-europeni eforturi de

16 Katrin Simhandl, *Op.cit.*, p.89-93 și, îndeosebi, 112-114: „Es gilt für die Kommission, im Diskurs eine Welt entstehen zu lassen, die ihren Ausgang in präzisen Angaben nimmt und sich in Aktionsprogrammen optimieren lässt. Es ist eine Welt, in der Probleme stets im Sinne ihrer Lösbarkeit konzeptualisiert werden. [...] Es herrscht die Vorstellung, dass Menschen aufgrund objektiver, in der „Realität” vorzufindener Kriterien klar, eindeutig und unwiderruflich einer Gruppe zugeordnet werden können. Ein individuelles Bekenntnis von Menschen zu einer Gruppe (oder eben auch einer anderen) [...] ist im Diskurs über Roma nicht vorgesehen. Demzufolge kann auch die Problematik, die sich für Menschen mit der Frage verbinden kann, ob sie denn nun „Roma” sind oder nicht unaufgezeigt bleiben. Auch die Möglichkeit, dass es Differenzen zwischen der Selbstverortung und der Fremdzuschreibung geben kann, wird nicht gedacht. [...] Die Zuordnung verharrt in der Fremdzuschreibung”.

17 *Ibidem*, p.233: „Die einheitliche Terminologie ist die Voraussetzung für eine einheitliche Beschreibung von Problemen der mit ihr verfassten Menschen”.

18 *Ibidem*, p.228-229.

promovare a acestui endonim¹⁹, dar Uniunea Europeană, prin acceptarea și promovarea unei terminologii unitare, ajunge să contribuie indirect la constituirea grupului astfel etichetat²⁰. Discursul european oferă legitimitate, creând o nișă pe care activiștii romi o pot specula.

O astfel de conceptualizare a țiganilor practică mai nou și anumite instituții din România. Exemplificăm prin comunicatul de presă din martie 2009 dat de Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării (C.N.C.D.), ca replică la campania de presă inițiată de „Jurnalul Național” pentru revenirea la termenul „țigan”. C.N.C.D. a descurajat acest demers, exprimându-și preferința pentru „rom”. Argumentația ni se pare pe alocuri contradictorie și esențializantă. Se vorbește inițial despre dreptul indivizilor de a se recunoaște sau nu ca aparținând unei minorități, aici fiind inclus și etnonimul: „România a ratificat Convenția-Cadru pentru Protecția Minorităților Naționale prin Legea nr. 33 din 29 aprilie 1995, publicată în Monitorul Oficial nr. 82 din 4 mai 1995. Articolul 3 al acestei Convenții consacră dreptul *unei persoane* aparținând unei minorități naționale de a alege în mod liber de a fi tratată sau nu ca atare. Posibilitatea de a se recunoaște sau nu în denumirea adoptată pentru a desemna minoritatea constituie unul din aspectele esențiale ale acestui drept”. Până aici pare rezonabil. Dar imediat discursul începe să esențializeze, vorbindu-se despre dorințele minorității: „Colegiul Director reiterează apelul său având în vedere recomandările instituțiilor internaționale că «în mod natural, atunci când se discută situația unui grup minoritar aparte, *dorința acestei minorități* cu privire la denominare trebuie privită ca un factor determinant». Terminologia utilizată cu privire la minoritatea romilor a cunoscut modificări în plan național la nivelul statelor membre și în plan internațional la nivelul Consiliului Europei, al Uniunii Europene, al Națiunilor Unite sau al Organizației pentru Securitate și Cooperare în Europa.

19 (Sarau_rromi@yahoogroups.com, scoala_incluziva2004@yahoogroups.com, Sat, 8 Jul 2006 10:35:17 Subject: [natminet] RomLink – ALIATII STIGMATULUI „RR”!): „Ar fi bine să cercetezi perioada 1990 – 1995 (atunci cu Memorandumul MAE, de interzicere a termenului <rom, romani etc>). Întreabă-i pe domnii Gheorghe Nicolae, Ivan Gheorghe, Vasile Ionescu, Gheorghe Răducanu despre istoricul presiunilor asupra Consiliului Europei făcute pe plan european de lideri rromi – ca să se scrie <rom> cu doi <rr>, apoi intervențiile tot la Consiliul Europei ca să nu se mai scrie cu doi <rr>!!! [...] Chiar m-ar interesa dacă cineva de pe lista ar putea face istoricul recomandărilor contradictorii ale Consiliului Europei, din perioada 1991-1995/1996, cu privire la încurajarea, apoi la descurajarea scrierii cu doi <rr> a cuvântului <rrom>. [...] Gheorghe Sarău”.

20 Katrin Simhandl, *Op.cit.*, p.234, „Die neue monolithische Terminologie unterstützt jedoch die einförmige Konstruktion der Gruppe”.

Modificările survenite au reprezentat rezultatul manifestării de *voință a reprezentanților minorității în cauză* [s.n.]²¹.

Care este deci denumirea? Țigani sau romi? Potrivit răspunsului C.N.C.D., rom ar fi denumirea corectă, sugerându-se existența unei congruențe între opțiunile indivizilor și „dorința minorității”, „voința reprezentanților minorității”. Credem că această congruență nu există de fapt, ea este doar presupusă. Indivizii nu sunt cu adevărat consultați, opțiunile lor fiind ignorate. Potrivit etnobarometrului din 2009, majoritatea indivizilor se declarau țigani, nu romi. Doar că ajunge să primeze punctul de vedere al activiștilor, aceștia fiind priviți ca reprezentanți îndreptățiți să vorbească în numele minorității. La aceasta contribuie probabil nu doar mai marea lor vizibilitate, ci și tendința de esențializare din partea instituțiilor, care par a vedea în aceste elite o interfață. Și aceasta este o nișă.

2.5. Poziția activiștilor romi față de etnonime

Mulți țigani simpli, în special din Estul Europei, recurg în mod tradițional la etnonimul „rom” pentru a se autoidentifica²². Elitele își asumă și promovează endonimul cel mai popular. Dar termenul ajunge să fie artificial întrucât este folosit pentru a-i desemna pe toți țiganii, la scara întregului continent, independent de opțiunile lor care, în general, sunt trecute cu vederea. Se produce o simplificare. Diferențele reale „din interior” sunt ignorate și delegitimate, fiind proiectate asupra exteriorului: se afirmă că ar exista un conflict între „romi” (care, ca un tot unitar și coerent, ar fi folosit dintotdeauna etnonimul „rom”) și majoritarii răuvoitori care îi numesc „țigani”. Potrivit acestei logici, toți cei numiți „țigani” ar fi, de fapt, „romi”. Privirea din exterior a majoritarilor, care nu sunt suficient de curioși pentru a cunoaște diferențele dintre grupuri, este înlocuită de o altă privire, tot de sus, a elitelor rome care nu sunt interesate să recunoască aceste diferențe, favorizată de tendința pragmatică a instituțiilor europene de a esențializa.

21 Eugenia Mihalcea, Dana Piciu, *Cuvântul rom este un neologism*, în „Jurnalul Național”, 5 martie 2009 (<http://www.jurnalul.ro/stire-tigan-in-loc-de-rom/cuvantul-rom-este-un-neologism-145633.html>, accesat 2010.8.21); vezi și comunicatul C.N.C.D. din 3 martie 2009 (<http://www.cncd.org.ro/noutati/Comunicate-de-presa/Dezbaterile-publice-privind-utilizarea-sintagmei-rom-tigan-63/> accesat 2010.8.22).

22 În ceea ce privește preferința pentru endonimul rom și nu alte endonime, aceasta se explica prin ponderea țiganilor din estul Europei care se autoidentifică în mai mare măsură ca romi decât țiganii din Vestul Europei. Cf. Jean-Pierre Liegeois, *Roma, Tsiganes, Voyageurs*, Strasbourg, Les Editions du Conseil de l'Europe, 1994, p.37.

În jurul endonimului „rom” se creează o adevărată mitologie unificatoare. În timp ce termenul țigan este atacat, etnonimul „rom” este declarat singurul adecvat. Refuzul termenului „țigan” se explică prin teama că acesta nu s-ar putea constitui în interfața unui proiect național atractiv, că nu este suficient de mobilizator. Discursul de promovare a etnonimului „rom” poate fi împărțit în patru componente:

1. Etnonimul țigan este refuzat, fiind declarat exclusiv peiorativ;
2. Etnonimul rom este esențializat și justificat (ar fi folosit dintotdeauna, pretutindeni, cel puțin de către cei care contează, romii „adevărați”);
3. Alte endonime ale „țiganilor” (sinti, cale, romnichel, manush, ashkali, egipteni, rudari) sunt trecute cu vederea sau delegitimate;
4. Termenul peiorativ „gadje”, existent în limba romani pentru a-i desemna pe neromi, este relativizat, majoritarul apărând ca fiind intolerant, singurul care folosește exonime depreciative.

Pentru reproducerea punctelor de vedere ale activiștilor romi, ne folosim îndeosebi de un articol al Deliei Grigore, activist rom și lector la Facultatea de Limbi Străine, Catedra de limbă rromani. Acest articol, publicat în „Cotidianul” din 10 noiembrie 2007, la scurt timp după izbucnirea scandalului Mailat, s-a bucurat de un număr foarte mare de cititori. În plus, argumentele Deliei Grigore vor fi preluate și de alți activiști romi sau simpatizanți (Nicolae Păun, Gheorghe Sarău, Mihai Neacșu etc) în contextul creat de campania „Jurnalului Național” din martie 2009. Există numeroase link-uri la acest articol, el fiind comentat și în alte contexte, pe diferite forumuri, prezentat ca poziția fermă a romilor pe acest subiect. Deși relativ modest, cu o argumentație subțire (doar trei surse și patru note), articolul are meritul de fi fost scris foarte simplu și accesibil. Vom reproduce argumentele acestui articol cu privire la primele două puncte: despre țigan și despre rom.

2.5.1. Delegitimarea termenului „țigan”

În general, utilizarea termenului „țigan” este condamnată de către activiști din mai multe motive. Reproducem din textul Deliei Grigore: „În limba rromani, cuvântul «țigan» nu există. Termenul nu are nici o legătură cu *autoidentificarea în limba rromani a etniei rromilor*, ci este un cuvânt profund *peiorativ* folosit de alteritate/nerromi pentru a insulta rromii. Termenul greșit și neștiințific de «țigan» este, din păcate, *uneori asumat de către unii rromi, în special de către cei care nu vorbesc limba rromani, din necunoaștere, dar și de către unii rromi care vorbesc limba rromani* [s.n.], ca forma de «*captatio benevolentiae*», pentru a mulțumi interlocutorul nerrom. Termenul de «țigan» provine din limba greacă medie, din «athinganos/athinganoy», semnificațiile cuvântului

fiind următoarele: «păgân», «eretic», «de neatins» sau «impur». [...] În Țările Române, încă de la prima atestare a rromilor, din 1385, semnalată tot în documentele unei mănăstiri, Vodița, termenul «ațigan», care a devenit mai târziu «țigan», desemna o stare socială, aceea de rob, nicidecum etnia. [...] Se conturează astfel două sensuri ale cuvântului «țigan»: mai întâii erezie și apoi statut social aflat în afara sistemului ierarhic al societății. [...] Mai târziu, cuvântul «țigan» a păstrat, în mentalul colectiv românesc și în limba română, un sens profund peiorativ: în proverbe – «Nici țiganul nu-i ca omul, nici răchita nu-i ca pomul», «S-a înecat ca țiganul la mal», «A ajuns țiganul împărat și pe tată-său l-a spânzurat», «Țiganul e țigan și-n ziua de Paște» -, în expresii curente – «Nu te țigani!» -, inclusiv în dicționarele explicative ale limbii române: «epitet dat unei persoane cu apucături rele», care are maniere urâte; care se tocmește mult; calic, zgârcit»²³.

Se afirmă că termenul țigan este exonim, nefiind folosit de către romi (cel puțin nu în limba romani) pentru a se autoidentifica. Singurul legitim ar fi „rom” pentru că ar fi consacrat de limba romani. Argumentul sugerează că vorbitorii de romani, și implicit cei care se identifică drept romi, reprezintă majoritatea. Cei care procedează altfel ar reprezenta mai degrabă excepțiile regretabile: „Termenul greșit și neștiințific de «țigan» este, din păcate, uneori asumat de către unii rromi, în special de către cei care nu vorbesc limba rromani, din necunoaștere, dar și de către unii rromi care vorbesc limba rromani”. Acești „rromi”, potrivit discursului activist, se află în eroare, așa că opțiunile lor sunt delegitimate, iar ei sunt eliminați simbolic, apreciați ca nereprezentativi în raport cu logica proiectului național: declarați asimilați, nu vorbesc limba, nu mai sunt romi adevărați, nereprezentând „adevărata” cultură romă asumată de intelectuali. Dacă sunt vorbitori nativi de romani și se numesc țigani atunci sunt fie etichetați ca ignoranți²⁴, fie sunt descriși ca făcând un simplu gest de „captatio benevolentiae”: „eu sunt rom și mă simt rom, dar tu crezi că sunt țigan, așa că zic și eu ca tine”.

Cum se declară oamenii contează mai puțin, cert este că activiștii îi văd din perspectiva proiectului național, ei jonglând cu „intern”, „extern”, „real”, „negativ”: „asumarea denominației negative atribuite de alteritate țigan și respingerea denominației interne reale sunt un semnal al unei stime de sine scăzute și al unei conștiințe etnice slab conturate: «Mie să-mi spuneți țigan, nu rrom, romi sunt ăia de la București» (rrom argintar, 37 ani...). «Sunt țigan,

23 Delia Grigore, *De ce rrom și nu țigan*, în „Cotidianul”, 10 noiembrie 2007 (http://old.cotidianul.ro/paula_seling-35405.html, accesat 2010.7.20).

24 *Țigani sau Rrom – băutură tare* (<http://youtube.com/watch?v=kDA2mReS-fs>, accesat 2008.5.12), intervenția deputatului Nicolae Păun.

nu rom, așa am apucat» (rom ursar, 58 ani...), «Noi suntem țigani adevărați, nu rromi dintr-ăia făcuți» (rromni boldeancă, 67 ani...), «Țigani, de unde până unde rromi?» (rrom vătraș...)»²⁵. Indiferent de opțiunea lor, în note, au fost trecuți ca rromi.

Este de subliniat că astfel de răspunsuri nu sunt gesturi de *captatio benevolentiae*, întrucât cercetarea a fost întreprinsă de activiștii romi. În plus, în ciuda discursului, credem că aceste răspunsuri constituie regula, nu excepția. Potrivit etnobarometrului comandat de Agenția Națională pentru Romi și efectuat de IMAS în vara anului 2009, 66% dintre „rromi” se identificau ca țigani și doar 30% se declarau romi, restul de patru procente neștiind sau nerăspunzând. Chiar și când li s-a pus întrebarea: „când vorbiți în limba română dumneavoastră cum spuneți de obicei?”, răspunsurile au infirmat discursul activiștilor: 44% folosesc țigan, doar 32% rom, 21% nu vorbesc limba romani, iar 2% nu știu sau nu răspund²⁶. Accentul pe „rom” este pus mai degrabă de elite, nu de mase.

Revenind la discursul activiștilor, de ce se crede că ar trebui majoritarii să accepte etnonimul „rom”? Pentru că termenul „țigan” ar fi profund negativ, fiind utilizat dintotdeauna pentru exprimarea disprețului față de romi. Dintr-o mulțime de teorii despre originea termenului „țigan”²⁷, este aleasă tocmai aceea care permite condamnarea cuvântului ca fiind rău prin definiție: de la bun început, conotat negativ, impur, eretic, „de neatins”, sclav etc. Vina aparține deci exclusiv majoritarilor intoleranți²⁸.

25 Delia Grigore, *Consecințele istoriei asupra imaginii de sine și structurării identității rromilor. Heteroidentificare stereotip-negativă și autoidentificare stigmatizată în mentalul colectiv rrom*, în Delia Grigore, Mihai Neacșu, Adrian-Nicolae Furtună (ed.), *Rromii... în căutarea stimei de sine. Studiu introductiv*, București, Vanemonde, 2007, p.19. Am păstrat textul cum era, dar am luat informațiile despre respondenți din note pentru a le pune în dreptul răspunsurilor, fără a mai menționa localitatea și studiile, neconcludente aici.

26 Guvernul României, Secretariatul General, Agenția Națională pentru Romi, *Barometrul relațiilor interetnice. Mai-iunie 2009. Etnici romi-raport parțial*, p.27, 46-47, vezi anexele I-III.

27 Termenul „țigan” poate fi considerat, după caz, a avea o origine sanscrită (Lucian Cherata, *Etimologia cuvintelor „țigan” și „(r)rom”*, în „Analele Universității din Craiova. Seria Științe Filologice, Literatură Română și Comparată”, 2005, 1-2, p.21 – 32), dar și persană, bizantină etc.

28 Dar nici aceasta nu este singura explicație. În cercurile activiștilor romi există și teoria că denumirea este într-adevăr grecească, dar le-a fost dată de bizantini întrucât strămoșii romilor ar fi continuat să păstreze obiceiurile indiene, menținând distanța față de bizantini. Refuzul atingerii nu ar fi fost impus de bizantini pe motiv că romii sunt spurcați, ci invers, strămoșii romilor ar fi refuzat voluntar aceste raporturi. Printre alții Vasile Ionescu, W.R. Rishi, A. Ferro, I. Hancock, etc.: „(Monday, June 20, 2005 6:38 PM, „Amana S. Ferro” [...] To: „RomEuList” romania_eu_list@yahoo.com, Cuvântul „țigan” (și variantele similare din multe limbi europene) provine din

Este într-adevăr greu de demonstrat că termenul țigan nu ar conține și conotații negative. De-a lungul unei mari părți a trecutului lor, țiganii au ocupat poziții sociale inferioare, în spațiul românesc fiind chiar robi până la jumătatea secolului al XIX-lea. Ca atare, termenii folosiți de-a lungul secolelor pentru a-i desemna au tins să fie depreciativi, ei fiind asociați cu anumite stereotipuri și defecte. Dar credem că ceea ce a determinat în realitate apariția acestor conotații negative a fost inferioritatea socială a țiganilor și nu etimologia termenului despre care oamenii Evului Mediu este puțin probabil să fi știut multe. La fel, nu a contat dacă termenul era exonim sau endonim. Probabil că și endonimul „rom”, dacă ar fi fost utilizat de la bun început de majoritari, în aceleași condiții istorice, ar fi devenit de-a lungul timpului tot atât de peiorativ ca și acela de țigan (și echivalentele europene). Păstrarea sa în dialectele romilor a fost de natură să-l menajeze cumva, permițând elitelor actuale să dispună de un termen neutru sau valorizant. Dar ar fi greșit să se creadă că termenul este exclusiv conotat negativ sau că sensurile nu s-ar fi putut schimba de-a lungul secolelor. Enumerarea panoramică a sensurilor negative ale cuvântului țigan (eretic, „de neatins”, rob etc), încearcă să inducă sentimentul unei staticități suspecte: termenul ar fi fost dintotdeauna negativ, parcă tocmai bun de a fi înlocuit acum.

Altă modalitate de a delegitima utilizarea termenului „țigan” este prin comparații. În perioada interbelică se dorea sensibilizarea românilor, arătându-li-se că și ei, românii, au dus cândva o luptă similară, neacceptând exonimele jignitoare (valah) și impunându-și propriul endonim. Acum însă, în condițiile corectitudinii politice, „țigan” este declarat similar cu „nigger” sau „jidan”. Dacă majoritarii preferă să folosească „țigan”, argumentând că țiganii înșiși îl folosesc, reacția este de a susține că ei între ei pot folosi termenul „țigan”, dar tot așa cum ar face-o și negrii din Statele Unite. Aceștia pot să se numească „nigger”, dar nu ar admite, de pildă, ca un alb să îi numească astfel. Și țiganii ar percepe-o ca pe o jignire²⁹. Altă modalitate de a delegitima noțiunea de „țigan”

termenul grecesc „athiganos”, care înseamnă „de neatins”. Una dintre explicațiile pentru acest nume dat romilor este faptul că ei nu salutau după moda europeană, scuturând mâna celuilalt, ci după moda indiană, împreunând mâinile în fața chipului, „neatingând” astfel interlocutorul).

29 (<http://www.pes.ro/forum/index.php?topic=7.msg452>, accesat 2008.4.26): „Reply #7 on: March 03, 2008, 09:58:22 AM: eu nu știu de ce ne chinuim atât să găsim un cuvânt propice pt aceasta etnie...ei singuri spun suntem țigani nu rom.....[...] Reply #9 on: March 04, 2008, 09:22:24 AM: știi care e diferența din țigan și rom. Cam aceeași diferență care e la persoanele negre din America dintre Nigga (nigger etc.) și orice alt apelativ normal. Între persoane de aceeași etnie, naționalitate se permite, dar când vine un outsider este considerată jignire”.

este de a pretinde că termenii „jidani” și „țigani” sunt identici³⁰. Aceasta similitudine este forțată, intenția fiind de a capitaliza imaginea evreului. Nu știm să fi existat în România vreun ziar „Neamul Jidănesc” cum a existat „Neamul Țigănesc” sau ca prima formă de organizare a evreilor la nivelul României să se fi numit „Asociația Generală a Jidanilor din România”, cum s-a întâmplat cu prima asociație a țiganilor din România. La fel, nu credem că evreeii se declară în proporție de două treimi jidani etc.

Se fac eforturi de a recupera trecutul, care este făcut să servească aceleiași omogenizări. Nici strămoșii nu s-ar fi numit țigani, ci numai romi. O carte precum cea publicată de Heinrich von Wlislöcki la Hamburg, în 1890, intitulată în original *Vom wandernden Zigeunervolke. Bilder aus dem Leben der Siebenbürger Zigeuner*, a fost republicată în limba română, în anul 2000, într-o ediție îngrijită de activiști. Titlul cărții s-a schimbat, țiganii transformându-se în romi: *Despre poporul nomad al rromilor. Imagini din viața rromilor din Transilvania*³¹. La fel se întâmplă și cu țiganii din Evul Mediu, care, nelăsând documente în urmă, pot fi ușor recuperați ca romi³². Mai dificil este însă cu istoria interbelică a manifestărilor țiganilor/romilor, tocmai pentru că aceștia au lăsat urme, uneori mult prea clare. Acum, din dorința de a legitima etnonimul „rom”, se afirmă uneori că la Adunarea de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918 ar fi participat și o delegație a țiganilor ardeleni care ar fi solicitat să fie numiți „rromi”³³.

În realitate, nu doar că nu a existat în 1918 o asemenea delegație, dar nici mai târziu, în 1919, când a existat un efort de organizare a țiganilor ardeleni, ei

30 (E.C. către: sarau_rromi@yahoo.groups.com, 15.04.2008, Subiect: Re: [sarau_rromi] de ce numai „rrom”, de ce deloc „țigan”): „Din câte știu, spațiul public și cel privat lasă loc variantelor rrom, țigan. Nu am văzut vreun politician spunând jidani în spațiul public, chiar dacă în limbajul neoficial folosim peiorativ sau nu jidan. Deci dumneavoastră în camera domniei voastre, cu prietenii etc. puteți să ne spuneți țigani, dar avem dreptul să fim numiți în spațiul public conform termenului lingvistic folosit de limba rromani, rromi și nu lăsăm heteroidentificarea la îndemâna nimănuși”.

31 Heinrich von Wlislöcki, *Despre poporul nomad al rromilor. Imagini din viața rromilor din Transilvania*, București, Edit. Atlas, 2000.

32 Petre Petcuț, *Istoria rromilor. Documente*, Cluj-Napoca, Editura Institutului pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale, 2009.

33 Vezi interviul luat Deliei Grigore: http://www.divers.ro/opinii_ro?func=viewSubmission&sid=3696&wid=37620, (accesat 2008.5.13): „Delia Grigore: [...] Abia în perioada interbelică a început să existe o mișcare de emancipare a rromilor, cum a fost Uniunea Generală a Rromilor din anii '30, Adunarea Generală a Rromilor, organizații de rromi care au început să aibă un punct de vedere. Inclusiv la Unirea de la 1918 a participat și o adunare a rromilor care erau de acord cu acest act, existând și un document în care ei își spuneau deja «rromi»; vezi și prima parte a înregistrării emisiunii „Țigan sau Rom – băutura tare”, <http://youtube.com/watch?v=kDA2mReS-fs> minutul 6.30 (accesat 2008.5.12).

nu au solicitat să fie numiți „romi”, evenimentul respectiv numindu-se „Adu-narea Națională Țigănească”. La fel se întâmplă și cu mișcarea de emancipare din anii 20-30, când unii dintre liderii ei au preferat să se numească țigani. Asemenea opțiuni tind acum să fie trecute cu vederea. Se dorește crearea impresiei că nu ar fi existat decât organizații „rome”. Într-un text despre istoria romilor interbelici publicat într-un manual de limba romani (anul V de studiu), etnonimul „țigan” este fie tradus ca „rom”, fie nu mai este menționată denumirea originală a asociației, trecându-se direct la „traducerea” în romani. Astfel, Asociația Generală a Țiganilor din România (A.G.Ț.R.) înființată în 1933 de Calinic Popp Șerboianu devine, fără nici un avertisment, asociație „romă”³⁴.

2.5.2. Legitimarea etnonimului „rom”

Termenului țigan, atât de condamnat de către elite, i se preferă endonimul „rom”. De ce, care ar fi avantajele? Deși inclusiv intelectuali apropiați mișcării rome, precum Jean-Pierre Liegeois, admit că termenul nu îi cuprinde pe toți țiganii, „rom” are câteva atuuri care îl recomandă. Este relativ răspândit, chiar dacă îndeosebi în estul Europei. Oricum, e suficient, majoritatea țiganilor din Europa fiind de fapt est-europeni (70%)³⁵. Dar dacă Liegeois își numea cartea *Roma, Tsiganes, Voyageurs*, din respect pentru diferențele întâlnite, mișcarea romă tinde, dimpotrivă, să omogenizeze. Alt argument în favoarea utilizării actuale a termenului „rom” este că, din punct de vedere politic, termenul are o tradiție de la care actualii activiști romi se pot revendica. El a fost deja folosit în mișcările rome interbelice din diferite state europene. În fine, cuvântul

34 Gheorghe Sarău, *I rromani chib thaj i literatura vas o pan3to siklovipnasqo bers. Limba și literatura rromani pentru anul V de studio*, București, Alpha MDN, 2007, p.106: „Me kamav te phenav tuqe, ke maskar e duje maskarthemutne marimatende and-i rumunia sāsas stampime (printisarde) vareseve rromane riviste, sar misalaqe: Maidanul (O cuco than). and-o foros Tîrnu-Severin aj nūmaj and-o bers 1933), *Neamul Țigănesc (o rromano o endaj)* [s.n.] and-o gav Kâlbor Făgăraș, maskar e bersende 1934-1935), O Rom (O Rrom), and-i Krajôva, and-o bers 1934) thaj Glasul Romilor (O vak le rromenqo), and-o Bukurêsti, maskar e bersende 1934-1941). Să kadă, na trebal te bistras so atôska sas kerdî and-o Bukurêsti k-o 11 Augusto 1934, ‘I Asociacia: I Generalo Ūnia le Rromenqi andar i Rumûnia’, e savāqo prezidnto sas o trampikano manus o George Nikulêsku, palai so, maj anglal, and-o bers 1933, sas duj zumavimata, kana duj rroma kamle te keren duj asociaciē. O jekhto zumavipen sas kana o rasaj o Popp I. Serbojānu zumavdās te odārel ‘I Generalo Asociaciā le Rromenqi and-i Rumûnia’ [s.n.] thaj o djuto kana o lekhavno o G.A. Lăzărêsku ālias Lăzurikā zumavdās vi vov te kerel «I Generalo Ūnia e Rromenqi and-i Rumûnia»”.

35 Jean-Pierre Liegeois, *Roma, Tsiganes...*, p.37: „quant au terme de Rom ou Roma, s’il est de plus en plus employe par les organisation tsiganes sur le plan politique, il ne recouvre pas encore, meme politiquement, la totalite des groups”.

„rom” nu este artificial, inventat după 1989 (cum cred mulți), ci are o vechime respectabilă. Samuel Augustini ab Hortis îl menționa deja pe la 1775-1776 ca termen folosit pentru autodesemnare: „Rome – ein Zigeuner, Romnyi – eine Zigeunerin”³⁶. Pe scurt, etnonimul „rom” este văzut ca legitim, atribuindu-i-se capacitatea de a mobiliza etnic. Dar, pentru a fi și mai convingător, discursul național esențializează acest endonim, creând impresia că acesta ar fi singurul nume adevărat pe care „romii” ar trebui să-l poarte, fiind folosit, se spune, dintotdeauna și de către toți. Or, aici se impune mai multă atenție.

Limba romani este folosită pentru a demonstra veridicitatea cererilor. Cuvântului „rom” i se atribuie o vechime mai mult decât onorabilă. Reproducem din același articol al Deliei Grigore: „«Rrom» este un *cuvânt vechi al limbii rromani, folosit dintotdeauna* [s.n.] pentru desemnarea apartenenței etnice a rromilor, așadar acesta este termenul corect științific. După cea mai bine documentată ipoteză, termenul provine din cuvântul prakrit «dom» (cu *d* celebralizat), care însemna «om» [...]. Evoluția fonetică firească a condus la transformarea cuvântului «dom», cu «d» celebralizat, în cuvântul «rrom», cu «r» nazalizat, motiv pentru care, în limba rromani, scrierea corectă a cuvântului «rrom» este cu dublu «r», pentru a sublinia pronunția nazalizată a termenului”³⁷.

Există două teorii mai importante referitoare la originea cuvântului „rom”: prima vorbește despre originea indiană a cuvântului, iar a doua despre originea bizantină, care ar proveni de la „romaios”, numele pe care-l foloseau bizantinii pentru a se desemna. Cum țiganii au stat mult timp în Imperiul Bizantin, de unde au împrumutat multe alte cuvinte, se afirmă că termenul de rom este o preluare³⁸. În studiul de față nu ne interesează adevărul conținut

36 Samuel Augustini ab Hortis, *Von dem heutigen Zustände, sonderbaren Sitten und Lebensart wie auch denen übrigen Eigenschaften und Umständen der Zigeuner in Ungarn*, Bratislava, Studio Verlag, 1994, p.164. Volumul tipărit la Bratislava conține articolele publicate în intervalul 1775-1776.

37 Delia Grigore, *De ce rrom și nu țigan...* Dar teoria Deliei Grigore despre originea cuvântului rrom din dom este combătută de alți naționaliști cum ar fi Dr. W.R.Rishi, director al Indian Institute of Romani Studies din Chandigarh, India și președinte de onoare al Uniunii Internaționale a Romilor. Acesta, într-un apel intitulat „Roma – Descendants of Warrior Classes of India” afirma: „Much literature, and many internet sites and sponsoring organizations use the spelling *Rroma*. There are no words in Sanskrit which begin with a rr, nor are there any such words in Punjabi, Hindi, or other Northern Indian languages. [...] Please do not – repeat – not connect them with the Doms, a lower case in India. Please do not distort their name to be pronounced and written as *Rrom* and thus do not falsify their history. It is the duty of Romani media to use ROM as their proper name and not *Rrom* as wrongly advocated by so called *neolinguists*”. (<http://www.romani.org/rishi/romrroma.html>, accesat 2010.7.17).

38 Viorel Achim, *Țiganii în istoria României*, București, Edit. Enciclopedică, 1998, p.20.

de teorii, ci motivele pentru care o teorie și nu alta este aleasă. În mare există două opțiuni: fie preferi să crezi că rom este un cuvânt vechi, cu origine indiană, fie preferi să crezi că este un simplu împrumut. Evident, teoria originii indiene este îmbrățișată de activiștii romi nu doar pentru că ar corespunde „adevărului”, ci mai ales pentru că legitimează și dă concretete legăturii cu India, țara de origine de unde au venit uniți etc. Alți intelectuali romi sunt chiar mai vehemenți, declarând etnonimul „rom” vechi de mii de ani, dat de însuși Dumnezeu, și evident că reușesc să descopere argumente pentru nobila origine (indiană) a cuvântului: „Ne numim dintotdeauna roma [...], așa a vrut Dumnezeu să ne numim și așa rămâne. Suntem roma dintotdeauna și așa vom rămâne [...]; sanskrit/prakrit: [...] ramana=bărbat căsătorit [...] Ramzeul ... acest nume în unele dialecte indiene se pronunță rom și este o onoare pentru orice hindus de a muri cu numele acesta pe buze [...] ra+ama=lumina care vine din interior ..., deci lumina întunecată, misterioasă [...] rami (feminin) =epitet al nopții”³⁹.

2.5.3. Ignorarea altor endonime

Dar nu doar exonimele date „romilor” diferă, ci și endonimele. „Rom” nu este decât una dintre denumirile pe care țiganii le folosesc pentru a se desemna. Alte endonime utilizate sunt cale, romnichel, manouches, sinti (centrul și vestul Europei), ashkali și egipteni (Peninsula Balcanică) etc. Deși rom a fost impus ca termen umbrelă în fața acestor endonime, asta nu înseamnă că țiganii din vest renunță acum la denumirile lor pentru a se declara romi. Un exemplu în acest sens este Germania unde, pentru a-i desemna corect politic pe „Zigeuner”, nu se recurge la „rom”, ci la sintagma „Sinti und Roma”. În felul acesta, este menajată susceptibilitatea acelor Sinti care refuză să se declare „romi”, dar care sunt revendicați ca urmași ai „romilor” veniți la începutul secolului al XV-lea în spațiul german. Acești Sinti își păstrează individualitatea⁴⁰, față de „romi”, termen care în Germania se referă strict la țiganii veniți abia în secolele XIX-XX din estul Europei.

39 Sunt postările unui lingvist rom, M.C., din data de 8 august 2008 de pe lista de discuții sarau_rromi@yahoogroups.com

40 Există părerea că termenul de „sinti” ar fi vechi și ar demonstra proveniența indiană a celor numiți astfel (termenul ar proveni de la Indus). Aceasta este îmbrățișată și de intelectuali apropiați activiștilor romi. Vezi Wilhelm Solms, „Zigeuner” oder Sinti und Roma?, în „Beiträge zur Antiziganismusforschung. Kulturloses Volk”? Berichte über „Zigeuner” und Selbstzeugnisse von Sinti und Roma”, IV, 2005, p.18. Imaginea a fost demontată de lingvistul Yaron Matras, cuvântul nefiind originar din India, ci, cel mai probabil, european și recent (secolele XVIII-XIX); Yaron Matras, *Op.cit.*, p.233.

Atât pentru „Sinti”, cât și pentru „Romi”, există exonimul „Zigeuner”, respins însă acum de activiști ca depreciativ, dar nu există un endonim acceptabil pentru toate aceste grupe. Emblematic este scandalul monumentului din Berlin închinat memoriei „țiganilor”, victime ale regimului nazist. Au fost alocate fonduri, un teren lângă Reichstag, există de mult proiectul, dar monumentul, deși ar fi trebuit de mult terminat, a rămas nefinalizat. Marea problemă este inscripția: cine sunt victimele? Unii zic „Sinti und Roma”, alții nu sunt de acord, pentru că, în afara acestor grupuri, au mai existat și alte victime provenind din lalleri, manush, cale etc. Alții, pentru a ieși din dilemă, sau poate pentru că se identifică astfel, ar prefera termenul „țigan”, neacceptat însă de alții⁴¹. Așa zisul endonim „rom” nu este pentru alții decât un exonim. Oricum, este o convenție.

Ca țigani văzuți, dar refuzând să se declare ei înșiși țigani sau „romi”, sunt acele grupuri de „egipteni” și ashkali balcanici care, la origine, au fost cel mai probabil „țigani”, dar care, de-a lungul timpului, au preferat să dezvolte discursuri identitare alternative, tocmai pentru a se distanța de restul „țiganilor”. Discursurile lor identitare sunt văzute cu ostilitate de elitele rome balcanice⁴².

Mai apropiat de noi este cazul rudarilor sau băieșilor. Aceștia sunt priviți de către majoritari ca țigani (deși nu vorbesc romani și au dezvoltat un discurs identitar bazat pe o pretinsă origine dacică). Nu se consideră nici țigani, nici romi. Nevorbind romani, cade argumentul că în limba lor s-ar numi romi. Dar ce gândesc ei contează aici prea puțin. Ce contează cu adevărat este că, fiind heteroidentificați de către majoritari ca „țigani”, au ajuns mai nou să fie preluați de către activiști ca romi. Se crede probabil că aceștia vor învăța cândva să creadă că sunt înrudiți și că fac parte din poporul rrom printr-o istorie unitară, limba standardizată etc. Aceste jocuri identitare se negociază, fapt care devine evident în momente de criză. Un caz care a înfierbântat spiritele este cel al lui Romulus Mailat, originar din Avrig, România. Acesta a jefuit și ucis o italiancă în toamna anului 2007. S-a iscat un imens scandal mediatic, italienii dând vina pe cetățeanul român Romulus Mailat, și implicat pe români în general.

41 Eberhard Jäckel, *Denkmal-Streit. Sinti, Roma oder Zigeuner?* (<http://www.faz.net/S/Rub117C535CDF414415BB243B181B8B60AE/Doc~EDCBDD7EBB48D42DABFB9A916957E3B60~ATpl~Ecommon~Scontent.html>, accesat 2009.9.8), în „Frankfurter Allgemeine Zeitung”, 7 februarie 2005; Michael Zimmermann, *The Berlin Memorial for the murdered Sinti and Roma: Problems and Points for Discussion*, în „Romani Studies”, 5, XVII, 1, 2007, p.1-30.

42 Elena Marushiakova, Vesselin Popov, Herbert Heuss, Ivan Boev, Jan Rychlik ș.a., *Identity Formation among Minorities in the Balkans: The Cases of Roms, Egyptians and Ashkali in Kosovo*, Publication of Minority Studies Society „Studii Romani”, Sofia, 2001, p.7-8.

Românii, la rândul-le, au putut da vina pe țigani, identificând criminalul în persoana țiganului Mailat. Surpriza a fost însă că inclusiv „romii” („regele” Florin Cioabă, în timpul unei intervenții televizate) s-au disociat de Mailat, susținând că el nu ar fi „rom”, ci ... băieș⁴³. Ulterior, în timpul unei întruniri a liderilor romi, i s-a imputat regelui Cioabă că a putut să-i respingă lui Mailat calitatea de rom⁴⁴.

2.5.4. Gagiu

Dacă mișcarea romă actuală pune preț pe impunerea endonimului rom, inclusiv majoritarilor, rezistența acestora fiind taxată drept rasism, sunt romii altfel decât majoritarii? Cum îi numesc romii pe majoritari în limba romani? Termenul este de *gadjo* – nerom, acesta dând naștere în limba română cuvintelor gagiu, gagică. Despre această distincție practică de romi față de „gadschi” scria și Kogălniceanu: „Tous les autres peuples sont des gadschi des giavours, des payens devant le Cigain, lui seul est Romnitschel ou fils de la femme. [...] On voit combien ils méprisent et haïssent les autres nations : eux seuls sont des hommes, à eux seuls ils donnent ce nom; tous les étrangers sont pour eux des créatures d’une autre espèce, à qu’ils refusent même le titre d’hommes!”⁴⁵

Aproape un secol mai târziu, în termeni asemănători scria despre țigani și Martin Block, care cunoștea bine situația țiganilor din spațiul românesc. *Gadjo* însemna străin, barbar, țăran, prost etc, în paralel cu care existau numeroase alte porecle la adresa majoritarilor: „Die Zigeuner nennen sich selbst «rom», «Mensch», pl «roma», «die Menschen». Sie allein sind Menschen, sich allein legen sie diesen Namen bei während sie alle anderen als Fremde, als Geschöpfe einer anderen Art betrachten, denen sie selbst den Namen eines Menschen versagen zu müssen glauben. [...] Genau wie bei anderen Naturvölkern werden die nicht zu ihrer Rasse gehörenden Völker mit «Barbaren» bezeichnet. Sie werden «gadjo», «gadzo», «Fremder», «gadji», «gadzi» (= Fremde) genannt. Diese Bezeichnung ist ebenso üblich in Rumänien für den rumänischen Bauern wie in Deutschland für den deutschen. Für das Wirtsvolk und für Nachbarvölker haben sie Spitznamen erfunden, wie z.B. für die Albaner den

43 Național TV, 14 noiembrie 2007, ora 17.40.

44 Ion Bidia, lider rom, la OTV, 21 noiembrie 2007.

45 Michel de Kogălnitschan, *Esquisse sur l'histoire, les moeurs et la langue des Cigains, connus en France sous le nom de Bohémiens*, în Andrei Oțetea (ed.), *Mihail Kogălniceanu. Opere. Scrieri istorice*, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1946, p.585.

Namen «cinde», «cibengre», d.h. die mit der abgeschnittenen Zunge⁴⁶. Faptul că țiganii se identificau ca oameni prin excelență este interpretat de Block ca dovadă de primitivism. Această interpretare a lui Block a avut impact și asupra lui Ion Chelcea câțiva ani mai târziu⁴⁷.

În prezent, diferă felul în care liderii și intelectualii romi se raportează la tandemul *rom* versus *gadjo*. De fapt, dacă am imita raționamentele activiștilor pentru delegitimarea termenului țigan (de neatins, rob etc) și le-am aplica în analiza termenului „rom”, logic ar fi ca termenul „rom” să fie văzut cu suspiciune. Dacă *rom* înseamnă om (deci om prin excelență), cine sunt ceilalți? Acei așa ziși *gadje*. Neoameni? Oameni de categoria a doua? În plus, dacă sensul de „rob” pe care l-ar fi avut „țigan” s-a șters, distincția *gadje* versus romii tradiționali este încă actuală, făcând parte din acel „romanipen”, mult laudat de activiștii romi⁴⁸. Dar despre aceste standarde duble se vorbește mai puțin.

Unii observă probabil o anumită ipocrizie în a reproșa majoritarilor că folosesc un exonim, în condițiile în care romii înșiși recurg la propriile exonime (și ele conotate negativ) și relativizează, așa cum o face Ian Hancock, care, într-o carte de popularizare, afirmă că termenul *gadjo* nu ar fi jignitor⁴⁹. Prin aceasta nu se deosebește de români, care și ei apară utilizarea termenului „țigan” pe motiv că nu ar fi peiorativ. Alții, precum W.R. Rishi, intelectual și activist indian, dar apropiat mișcării rome, admit că romii folosesc pentru neromi

46 Martin Block. *Die materielle Kultur der rumänischen Zigeuner. Versuch einer monographischen Darstellung*. Frankfurt am Main, Bern, New York, Paris, Peter Lang Verlag, [1923] 1991, p.39. Asemănător scria într-o altă carte a sa câțiva ani mai târziu: *Die Zigeuner. Ihr Leben und ihre Seele. Dargestellt auf Grund eigener Reisen und Forschungen*, Leipzig, Bibliographisches Institut, 1936, p.52-54: „Alle stammesfremden Landesbewohner werden in der Mehrzahl 'gadze' genannt. So nennt der Zigeuner den Deutschen, Franzosen, Engländer, so auch den rumänischen Bauern 'Gadzo' bedeutet 'dummer Kerl, Barbar', Barbaren sind für die meisten Naturvölker alle Nachbarvölker, die nicht zu ihrer Sippe gehören; die scharfe Trennung von Stammesangehörigen und 'Fremden' ist eine allgemeine, aus der Seele des Menschen zu erklärende Erscheinung. [...] Für das Wirtsvolk erfindet der Zigeuner besondere Spitznamen. Da er auf seinen Wanderungen Gelegenheit genug hat, die Eigenheiten fast aller europäischen Völker kennenzulernen und an seinem eigenen Leibe zu spüren bekommt, gibt er ihnen nicht immer die schmeichelhaftesten Spitznamen”.

47 Ion Chelcea, *Țiganii din România. Monografie etnografică*, București, Edit. Institutului Central de Statistică, 1944, p.8-9.

48 Ian Hancock, *The East European Roots of Romani Nationalism...* p.137: „it is important to emphasize the aspects of Romani identity [...] because in the absence of a political homeland, and with the population so widely spread around the globe, it is the sense of 'us and them' [...] which has served as the principal cohesive factor; in a sense, *romanipe* may be seen as the Gypsies' transportable homeland” [s.n.].

49 Idem, *We are the Romani People. Ame sam e Rromane dzene*, Hertfordshire, University of Hertfordshire Press, 2002, p.XXII.

termenul disprețuitor de gadjo, dar justifică acest termen reificând, schițând prin victimizare o opoziție ideală rom versus gadjo. Ostilitatea romilor ar fi legitimă datorită persecuțiilor îndurate: „The word ‘Gajo’, also pronounced as ‘Gazho’ (plural-‘Gaje’ or ‘Gazhe’) is used by the Roma in a contemptuous sense for a non-Rom (non-Gypsy). Not only this, its use is often made to convey a sense of great hatred as if all the non-Rom are their exploiters and oppressors and no less than enemies. A Rom will never take a Gajo into his confidence. [...] The immense amount of suffering that Roma have endured at the hands of Gaje in all countries makes this a sad fact. [...] The contempt for the Gajo has gone to the extent that even the utensils in which a meal is served by a Rom to a Gajo are considered to have been polluted and are kept separate”. Termenul de gadjo ar proveni de la un cuceritor musulman, Mahmud Ghazni, care, de pe teritoriul actualului Afganistan, ar fi atacat India (între 1001-1026) și împotriva căruia strămoșii indieni ai romilor (evident militari curajoși) ar fi luptat, dar, pierzând lupta, au fost obligați să-și părăsească țara⁵⁰. Nu intrăm în detalii, oricum, metodele folosite de acest activist sunt ușor de combătut. El pornește de la premisa că țigani est-europeni ar mai păstra sub forma unor legende arhaice amintiri despre părăsirea Indiei în urmă cu o mie de ani. În realitate, așa-zisele legende folosite de el au fost deja demontate ca invenții foarte recente⁵¹, dar asta nu împiedică apariția unor astfel de texte în manuale, pe forumuri și bloguri rome, fiind date ca reproducând un adevăr neîndoielnic.

3. Români și controversa rom-țigan, în prezent

3.1. Introducere

Motivele pentru care majoritarii renunță cu greu la etnonimul țigan (și derivatele sale), înlocuindu-l cu endonimul rom, sunt variate. Pentru început este vorba de inerție. Aceste denumiri au o vechime apreciabilă, iar o înlocuire abruptă a etnonimului consacrat prin endonimul rom, precum doresc

50 (<http://www.romani.org/rishi/retygajo.html>, accesat 2010.7.17): „This was in India that a king named Mahmud Ghazni (Mahniud Ghaznvid) came and attacked India about seventeen times between 1001-1026 A.D. Mahmud Ghazni ruled from Ghazni, a city in Afghanistan. The Kingdom of Ghazni at the time of Mahmud’s accession consisted of the country called Afghanistan and Khorason, the eastern province of Persia. The people of this kingdom were also called Ghazis”.

51 Elena Marushiakova, Popov Vesselin, *Myth as process*, în Thomas Acton (ed.), *Scholarship and the Gypsy Struggle: Commitment in Romani Studies*, University of Hertfordshire Press, 2000, p.81-93.

activiștii romi, este relativ greu de obținut. Pe de altă parte, „țigan” nu este exclusiv conotat negativ, și în plus are avantajul de a-i subsuma pe toți aceia care (încă) nu se consideră romi, dar care se declară ei înșiși țigani.

Dar, comparativ cu alții, rezistența românilor față de etnonimul „rom” este provocată nu atât de inerție, cât de teama de confuziile pe care occidentalii le-ar putea face între români și romi (roma, romani, romanes). Numindu-i țigani, lucrurile par a rămâne sub control. Există un anumit complex de inferioritate – ce vor gândi despre noi străinii? – ale cărui componente sunt: Occidentul, noi, țigani. Noi suntem sau tindem măcar să fim asemeni civilizațiilor occidentali, dar ne este greu de demonstrat acest lucru – atât lor, cât și nouă – în bună măsură datorită marelui număr de țigani de la noi care, recent, au obținut recunoașterea lor ca „romi”. Iar acest nume „rom”, prin vinovata asemănare cu „român”, permite occidentalilor (descriși după caz ca inocenți sau răuvoitori) confuzia. Noi știm realitatea, dar ei, occidentalii?

Exemplificăm prin recentul scandal „le salut roumain”⁵². În data de 17 aprilie 2010, la postul TV France 2, în cadrul emisiunii „On n’est pas couchés”, umoristul francez Jonathan Lambert, purtând o fustă pestriță (identificată ca țigănească), spre finalul emisiunii își ia rămas bun de la moderator și de la (tele)spectatori folosind „le salut roumain”. Care este acesta? Imitând un cerșetor, adoptă o mină umilă, se apleacă și, întinzând mâna, zice: „S’il vous plait, Messieurs, Mesdames!” Zecile de persoane din public s-au ridicat de pe scaune și l-au imitat, rostind aceeași expresie, după care au izbucnit în râs. Reacțiile nu au întârziat. Nu doar că ambasada României în Franța a condamnat episodul, dar pe forumurile ziarelor românești numeroasele articole consacrate subiectului au beneficiat de o mare atenție (mii de accesări și sute de comentarii). În plus, în aceeași perioadă, site-uri ale ziarelor și televiziunilor considerate vinovate de defăimarea românilor, precum „Daily Telegraph”, „Le Monde”, „La Stampa”, „RAI”, au fost sparte de hackeri români, care au postat mesaje precum: „Aceasta nu este o mișcare de rezistență, un protest sau o revoltă! Este strigătul întregului popor român. [...] Ne-a ajuns atâta batjocură. Țigani nu sunt Români! Nu ei ne-au scris istoria!”⁵³

52 Dar ele sunt numeroase: dicționarul „Petit Robert”, meciurile de fotbal unde galeriile adverse strigă românilor „țigani, țigani”, scandalul Mailat din toamna 2007 etc.

53 *Hackerii români s-au supărat pe francezi* (<http://www.evz.ro/detalii/stiri/hackerii-romani-s-au-suparat-pe-francezi-892874.html>, accesat 2010.4.21), „Evenimentul Zilei”, 21 aprilie 2010; *Daily Telegraph website hacked* (<http://www.guardian.co.uk/media/2010/apr/15/daily-telegraph-hacking>, accesat 2010.4.21), „The Guardian”, 15 aprilie 2010; Mihai Goțiu, *Hackerii români, în război total cu presa occidentală. După „The Telegraph”, atac la „Le Monde”* (<http://voxpública.realitatea.net/politica-societate/hackerii-romani-in-razboi-total-cu-presă-occidentală-după-the-telegraph-atac-la-le-monde-39530.html>, accesat 2010.4.21), „Voxpublica”, 21 aprilie 2010; *Ambasada*

Reacțiile cititorilor care s-au exprimat pe forumuri au fost entuziaste. Apăruse, în sfârșit, cineva care lua atitudine împotriva defăimării noastre ca țigani. Reproducem doar două dintre foarte multele comentarii ale cititorilor: „Cinste lor... mai există și oameni care sunt cu adevărat ROMÂNI și fac ceva în a-și apăra demnitatea țării, nu doar bat din gură!”⁵⁴ sau „nu sunt de acord cu hackingul web, dar problema pentru care au protestat R.N.S. [abreviere de la „Romanian National Security”, grupul de hackeri, n. P.M.] este reală și doare rău. Eu sunt cetățean român de etnie română, nu am nimic cu cetățenii români de alte etnii, dar cred că ar trebui schimbată politica mass-mediei referitor la relatarea unei știri negative despre cetățenii români, prin includerea etniei celor care comit infracțiuni. Ar trebui să se cunoască în Europa că cohortele de cerșetori, «mailații» sau lebdării nu sunt etnici români, pentru ca astfel să poată aborda problema cu mai mult realism și cu șanse de a o rezolva. Stigmatizarea unei națiuni întregi de dragul de a fi politically corect nu va rezolva niciodată problema, o va ascunde doar sub covorul mediatic”⁵⁵.

În acest context încadrăm refuzul românilor de a tolera etnonimul rom. Imaginea românilor în afară nu pare a fi foarte bună, iar infracționalitatea cetățenilor români contribuie la aceasta. Mulți dintre numeroșii cetățeni români plecați în afară sunt țigani, lucru de înțeles, România fiind țara cu cel mai mare număr de țigani. Că unii comit infracțiuni vizibile, precum cerșitul, este iar o realitate ușor verificabilă⁵⁶. Problema este că ei apar în media occidentală

României la Paris protestează după prezentarea denigratoare a salutului românesc la France 2 (<http://www.gandul.info/news/ambasada-României-la-paris-protesteaza-dupa-prezentarea-denigratoare-a-salutului-românesc-la-france-2-5977812>, accesat 2010.4.21), „Gândul”, 20 aprilie 2010; *VIDEO Francezii au găsit un nume pentru formula de adresare folosită de cerșetori: „Salutul românesc”* (<http://www.gandul.info/news/video-francezii-au-gasit-un-nume-pentru-formula-de-adresare-folosita-de-cersetori-salutul-românesc-5959173>, accesat 2010.4.21), în „Gândul”, 19 aprilie 2010.

54 *Hackerii români au atacat site-urile RAI și La Stampa* (http://www.realitatea.net/hackerii-romani-au-atacat-site-urile-rai-si-la-stampa_711608_comentarii.html, accesat 2010.5.3), „Realitatea.Net”, 1 mai 2010.

55 Mihai Goțiu, *Hackerii români au spart Daily Telegraph. Să-l poată asculta englezii pe Gheorghe Zamfir!* (<http://voxpública.realitatea.net/politica-societate/hackerii-romani-au-spart-daily-telegraph-să-l-poata-asculta-englezii-pe-gheorghe-zamfir-38868.html>, accesat 2010.4.21), „Voxpublica”, 16 aprilie 2010.

56 Mircea Marin, *Ai cui sunt romii din Franța?* (<http://standard.money.ro/politica-%C5%9Fi-societate/ai-cui-sunt-romii-din-franta-9509.html>, accesat 2010.8.14), 6 august 2010: „Ne tot batem capul să găsim un brand de țară, când brandul nostru umblă prin Europa. Îi simt *franțuzii* la tot pasul, când le rămân TGV-urile în câmp. Mai nou l-au descoperit și belgienii, și olandezii, ba chiar și luxemburgezii. [...] Alungat din *Jărmania* și rămas fără *potol* la Viena, unde după *halirea* lebedelor nu mai avea *ce să mănâncă și gura lui*, brandul ăsta al nostru a ocupat apoi poziții strategice în latinătate. Și-a expus pirandele și puradeii sub cei patru *craci* ai lui' Tour Eiffel, iar pe

ca români, ceea ce stârnește iritare, convingerea fiind că această „confuzie” se explică prin existența unor etnonime asemănătoare. Merită nuanțat: în realitate, practica mass-mediei occidentale este de a asocia infraționalitatea nu cu etnia, ci cu cetățenia, în cazul în care infractorii sunt cetățeni străini. Dacă respectivii țigani (sau alți etnici) ar fi avut altă cetățenie, infractorii ar fi fost amintiți ca cetățeni ai respectivului stat (bulgar, german, grec etc.). Fiind cetățeni români, sunt numiți ca atare. Doar că tendința de partea românilor este de a simplifica, acuzându-i exclusiv pe țigani de compromiterea imaginii românilor prin infraționalitate și prin confuziile datorate etnonimului „rom”. Având de ales între a realiza că există o problemă de integrare a țiganilor (ca cetățeni români) – proiect de durată și difuz, greu de asumat individual – și a da vina în mod nemijlocit pe țigani (cu satisfacția de a identifica imediat vinovatul în celălalt), opțiunea nu e greu de înțeles.

3.2. Conflict simbolic

Cele două discursuri, ale românilor și ale activiștilor romi, pot fi văzute ca replici în oglindă. Pe când discursul activiștilor romi atacă etnonimul țigan și-l preferă pe cel de rom, cel românesc procedează exact invers, preferând „țigan” și refuzând „rom”. Ambele discursuri pornesc de la nevoi identitare distincte. Românii susțin că dacă țiganii vor fi numiți romi, vor apărea confuzii. Ca urmare, argumentele aduse de activiștii romi în favoare endonimului rom sunt relativizate.

Creдем că putem vorbi aici despre „conflicte simbolice”, pe care antropologul Simon Harrison le împarte în patru tipuri: de evaluare (valuation), proprietate (proprietary), inovație (innovation) și expansioniste (expansionary). Prin conflict simbolic, Harrison înțelege „dimensiunile conflictului politic centrat pe manipularea simbolurilor [...]. Competiția pentru putere, bogăție, prestigiu, legitimitate și alte resurse politice par a fi mereu însoțite de conflicte pentru simboluri, de lupte pentru a controla și manipula aceste simboluri”⁵⁷. Aceste strategii se pot combina în viața reală. Ni se par relevante două tipuri de conflicte: de proprietate asupra simbolurilor și de evaluare a acestora.

șontorogi i-a trimis la cerșit în față la Nôtre-Dame. [...] Hagi ziceați? Nadia? Ilie Năstase? Sunt mici copii! Adevărații noștri ambasadori în Occident sunt, de multă vreme, hoardele gălăgioase care cerșesc, fură și negustoresc cabluri de cupru, smulse de sub terasamentul căilor ferate. Poate Dracula și Ceaușescu să-i mai bată la notorietate, dar și ei au început să se învechească”.

57 Simon Harrison, *Four Types of Symbolic Conflict*, în „Journal of the Royal Anthropological Institute”, N.S., I, 2, 1995, p.255.

Deși etnonimul „rom” are o cu totul altă origine, românii cred în general că acest cuvânt este rezultatul calchierii etnonimului „român”. Prin aceasta, controversa rom-țigan aparține, ca și disputa Grecia – Fosta Republica Iugoslavă Macedonia, conflictelor simbolice de proprietate: „Grupurile adeseori pretind drepturi de proprietate asupra simbolurilor care-i disting și tratează încercările altor grupuri de a le copia ca acțiuni ostile [...]. Un asemenea conflict de proprietate este disputa asupra acestor drepturi și ia forma unei lupte pentru monopolizarea sau controlarea unor importante simboluri colective”⁵⁸.

3.2.1. Legitimarea termenului „țigan”

Dar pentru a delegitima „rom” trebuie făcut credibil etnonimul „țigan”. Reproducem câteva din replicile românești aduse argumentelor invocate de activiștii romi. Dacă discursul rom susține că termenul de țigan este exclusiv peiorativ, de partea cealaltă se susține opusul și sunt date exemple pozitive: muzică țigănească, dansuri țigănești, obiceiuri țigănești, țigăncușă etc. Sau termenul țigan este considerat ca neutru, iar faptul că și în Occident se recurge la el (echivalente precum Tziganes, Gypsies etc), eventual în paralel cu termenul „rom”, fără a provoca acuze de rasism, este folosit ca argument pentru utilizarea sa și la noi⁵⁹.

Chiar când se admite că exonimul țigan este negativ, acesta nu este considerat a fi un motiv de a impune înlocuirea sa. Și alte denumiri etnice sunt conotate negativ de către străini și nu sunt abandonate. Cum ar fi dacă ungerii ar cere europenilor să renunțe la *Hungarians*, pentru că ar aminti de huni⁶⁰, pentru a adopta, de pildă, *magyarok*? Argumentul este ușor simplist. Ungurii, nemții etc sunt relativ autonomi. Netrăind răsfirați printre ceilalți, nu depind de ei pentru a-și construi o imagine de sine pozitivă.

Alții, chiar admitând că „țigan” este peiorativ, consideră că termenul trebuie asumat. Cine-i de vină? Nu ei prin comportamentul lor? Să-și schimbe comportamentul și „țigan” va fi conotat pozitiv. Simpla înlocuire a etnonimelor

58 *Ibidem*, p.258.

59 (23 iunie 2005, „From: „dan_d_n (...) To: Romania_eu_list@yahoo.com).

60 8 august 2008 „Sorin Cristian [...] To: sarau_rromi@yahoo.com): „Despre respingerea lui țigan deoarece e peiorativ și stigmatizant... e ca și cum ungerii ar cere europenilor să renunțe la *ungur* pt. că amintește de huni, nu tocmai într-un mod plăcut sau alte popoare ar cere celorlalte să folosească numai etnonimul propriu, pt. ca cele încetățenite în limbile străine (oficiale sau populare) sunt defăimătoare – neamț, berber, cuțovlah, ciribiri etc. Și *român* are o încărcătură neplăcută, amintind de țăranul aservit”.

nu ar rezolva problema, fiind doar o cosmetizare de suprafață. În scurt timp, și „rom” va deveni conotat negativ⁶¹.

Nu rămâne neamendată nici afirmația activiștilor romi că termenul țigan este impropriu, întrucât nu ar exista în limba romani, ei folosind „rom” pentru a se desemna. Argumentația este următoarea: poate că nu există „țigan” în limba romani, dar există în limba română, unde acesta este cuvântul consacrat. Să folosească „rom” în limba lor, să-l cultive, dar fără a ni-l impune nouă. Dacă noi nu putem să folosim în propria limbă cuvântul „țigan”, de ce să fim obligați să preluăm un cuvânt din limba lor? Reproducem dintr-o polemică desfășurată pe una dintre multele liste de discuții: „Rromii nu trebuie să ceară nimănui dreptul de a vorbi limba lor. Dar nu pot obliga pe nimeni să vorbească rrom!!!! Rromii și-au dat singuri cu stângul în dreptul când au cerut altora să își schimbe limba. Nici un popor cu scaun la cap nu a venit nici măcar să roage, nu să ceară, să folosim cuvinte ca: «suomi», «duci», «airis», «flemis», «sarbsca», și putem continua cu exemplele!”⁶² Pe scurt, popoarele se pot numi cum vor, cultivându-și propriile endonime, dar în afară sunt cunoscute tot prin exonime. În fond, germanii își zic Deutschen, dar sunt cunoscuți în diferite limbi ca Germans, germani, aleman, allemand, nemți, niemets, tedesco etc., și nu par să-și facă probleme.

3.2.2. Delegitimarea termenului „rom”

În paralel cu exprimarea preferinței pentru „țigan” se produce delegitimarea etnonimului „rom”. Argumentația se desfășoară pe trei linii, afirmându-se că acesta este: 1) utilizat exclusiv de către elite, oamenii simpli declarându-se țigani; 2) invenție recentă; 3) folosit doar în România.

1) De etnonimul „rom” ar face uz doar elitele. Oamenii pe care elitele pretind că-i reprezintă nu se numesc de fapt „romi”, ci se declară țigani. Și aici referințele se fac în general la două categorii de respondenți: a) cei vizibili mediatic care preferă să-și spună țigani: parlamentarul Mădălin Voicu, Dana

61 (<http://www.pes.ro/forum/index.php?topic=7.msg452>, accesat 2008.4.26), postat pe 16 Ianuarie 2008, ora 09:00 de co-dac: „de parcă nu Rrom nu poate fi folosit cu conotație negativă: «Nu te mai rromil», «Dacă nu ești cuminte te dau la rromi»...Trebuie să înțelegă toată lumea și țiganii că indiferent ce denumire își vor lua sau li se va da, tot niște scursuri ale planetei rămân, dacă nu-și schimbă modul de viață și nu încetează fărădelegile”.

62 (21 iunie 2005, From: „Administrator” <administrator@dsclx.ro>To: Romania_eu_list@yahoogroups.com).

Rozalia Varga⁶³, Damian Drăghici (deținător al unui premiu Grammy)⁶⁴, Johnny Răducanu⁶⁵, Tamango etc.; b) țiganii simpli care, în contexte informale, răspund că sunt țigani. Argumentul este doar parțial adevărat. Într-adevăr, mulți dintre așa-ziii romi se declară de fapt țigani, fapt dovedit și de rezultatele etnobarometrului din vara anului 2009. Dar e fals că ar fi o invenție a elitelor, singurele care l-ar folosi. Relativ mulți romi tradiționali recurg la el. Dar logica acestui argument este de a demonstra că noi, românii, suntem îndreptățiți să folosim pe mai departe termenul „țigan” care, neaducându-ne prejudicii, ar fi folosit de majoritatea țiganilor.

2) Pentru a-i sublinia artificialitatea, se afirmă adeseori că etnonimul rom este o invenție recentă, apărută doar după revoluție. Spre deosebire de activității romi, care încearcă legitimarea termenului „rom” prin ancorarea sa într-un trecut cât mai îndepărtat, dintotdeauna, sau măcar din India, discursul românesc aduce acest termen în trecutul foarte recent, eventual după 1989, când opinia publică a luat notă de existența lui.

Putem vorbi aici despre un alt tip de conflict simbolic, anume despre „valuation contest”, unde grupurile în competiție negociază și manipulează statutul simbolurilor de grup. Contestând respectabilitatea simbolurilor identitare ale adversarilor, se dorește consolidarea propriilor simboluri⁶⁶.

63 Mircea Bunea, Dana Lascu, *Elite rome*, București, Edit. Balcanii și Europa, 2006, p.116: „Dacă Gruia Bumbu – un alt reprezentant de seamă al etniei – consilier al vicepremierului Markó Béla, a subliniat că apelativul *țigan* are o conotație peiorativă, Dana Varga spune că ea se consideră țigancă și că se simte mult mai în largul ei când lumea îi spune așa”.

64 George Rădulescu, *Damian Drăghici: „Discriminarea țiganilor începe în casele lor”* (<http://www.adevarul.ro/articole/damian-draghici-discriminarea-tiganilor-incepe-in-casele-lor.html>, accesat 2009. 4. 30), „Adevărul”, 30 aprilie 2009: „Eu prefer să rămân țigan, nu rrom” – *Cum e corect – „rrom” sau „țigan”?* -Dacă m-am născut țigan și am fost țigan până în anii 2002-2003 când a decis cineva să nu mai fiu țigan e ca și cum i-ai spune cuiva „vlah” sau „dac” în loc de român. Eu prefer să rămân țigan. Așa ar trebui să schimbăm și cuvântul „gipsy”. – *Oamenii simpli din etnia dumneavoastră vor să li se spună țigani sau rromi?* – Ei nu știu de cuvântul „rrom”. „Rrom” în limba romanes înseamnă „țigan”. -*E o falsă dezbatere pe această temă?* -Da! Și prin asta se face o discriminare pentru că cineva îți impune un alt nume care, de fapt, te face să te simți inferior. Asta pentru că altul are puterea asupra ta. -*Iată un lucru foarte interesant...* Dacă stai și analizezi psihologic, când îl întrebi pe altul: „E bine să mă îmbrac în albastru?”, îi dai lui puterea de a decide. Dacă tu îmi spui că nu sunt țigan ci rrom, atunci tu știi mai bine decât mine pentru că ești inteligent și iarăși mă faci să simt un complex de inferioritate. -*Cum vi se pare muzica lui Tamango?* -Foarte bună și omul exprimă ceea ce simte. Este un țigan pur, 100%.”

65 (<http://youtube.com/watch?v=YA7D7WvPMdI&feature=related>, accesat 2008.5.12).

66 Simon Harrison, *Op.cit.*, p.256-258.

Astfel, se susține uneori că termenul „rom” nu ar exista în limba țiganilor. De fapt, ei nici nu ar avea o limbă propriu-zisă, ci doar rudimente argotice. Sau, dacă există un termen pentru a se desemna în limba lor, atunci acesta ar fi „domba” sau „dom”; să se numească deci „dom”. În fine, când se admite că termenul de rom este mai vechi, se spune că acesta ar proveni de la „romaios”, endonimul folosit de bizantini în momentul venirii țiganilor pe teritoriul de limbă greacă. Denumirea de rom nu le-ar aparține deci, țiganii doar au preluat-o, fiind unul dintre multele furturi de identitate ce le sunt imputate.

3) Denumirea de rom ar fi folosită doar în România. Se afirmă că în alte țări europene (Occidentul luat ca reper) pentru țigani s-ar folosi mai departe echivalentele termenului „țigan”: Zigeuner, Tziganes, Gitane, Gypsies, și nimeni nu se scandalizează. Țiganii abuzează de toleranța noastră, dar și de iresponsabilitatea conducătorilor noștri, care au acceptat ca țiganii să fie oficial denumiți romi, fără a se gândi la consecințe⁶⁷. Țiganii nu și-au permis să-i agreseze pe ceilalți europeni calchiind etnonime ofensatoare de genul: Ddeutsche, Ffrancaise, Eenglish etc. Numai noi nu reacționăm, nu știm să ne apărăm numele. Acceptând să se numească romi, s-a ajuns la deteriorarea imaginii noastre internaționale, noi fiind identificați în Occident ca țigani. Ce se urmărește de fapt cu acest etnonim?

3.3. Conspirații

Argumentele folosite mai sus devin cu atât mai inteligibile când înțelegem că interesul din spatele lor este de a evita identificarea românilor cu țiganii. Dar analiza reacțiilor la apariția termenului rom poate contribui la decoperțarea unui imaginar al fricii românilor, teama că sunt victime ale unui atac insidios. Posibilitatea ca termenul de rom să fie legitim este trecută cu vederea.

67 (<http://www.9am.ro/stiri-revista-presei/Social/81485/Rom-sau-tigan-.html>, accesat 2008. 4.26): „Țiganii nu au acest «drept»”, postat pe 16 Ianuarie 2008, ora 19:36 de GOGU: „nu vād de unde dreptul țiganilor de a-și crea ei o denumire, alta decit ȚIGAN – CUM E RECUNOSCUTĂ INTERNAȚIONAL ... ȘI DE CE ȘI CUM SĂ LE-O OFERIM NOI? PE CE BAZĂ ? Ce denumire își vor da (sau le vom da aceeași denumire, noi cei mișoiși din cale afară, ca să le fim nași de botez) cei din alte țări ? ... aceiași pe care și-o aleg în România ? ... sau li se va da și lor voie să fie „botezați după atāta suferință” – IItali, GGermani, FFrance, SSpanio, UUngu ... ce e mai de rās că țiganii se autonomesc „romanes” ca fiind din România și nimic mai mult, cei din alte țări își spun simplu – gidanes, zingari ..., cei din alte țări însă nu au beneficiat de atātea favoruri cāte au cei din România, și sunt fericiți în prostia lor și caută să se integreze ... ai noștri sunt tāmpiți de atātea favoruri, au început să delireze [...] în loc de mulțumesc, cātă prostie și tupeu în România !!! ... sārācii au fost discriminați verbal atāta timp, confortul lor psihic a fost afectat ... ILIESCU, NĀSTASE ȘI ROMAN ar trebui să răspundă pentru aceste jġniri aduse poporului român”.

Nefiind obișnuiți cu acest etnonim, tendința este de a-l declara artificial și de a cere eliminarea lui. Impunerea sa este resimțită ca un act de agresiune la adresa noastră. Să fim asociați cu țiganii! Este neclar ce se întâmplă, dar nu poate fi lucru curat. Apar întrebări de genul: cum au ajuns țiganii să ne poarte numele? De ce? Cine a impus asta? Cine sunt forțele oculte din spatele acestui demers? Și de ce permitem noi așa ceva?

Iar seducătoarele teorii conspiraționiste, având meritul de a explica lucruri mult prea complicate și mai ales de a-i identifica pe cei vinovați de starea în care ne aflăm, nu lipsesc. Cum funcționează? „Mecanismul conspirativ pare cu atât mai verosimil, cu cât ‘efectele’ lui sunt adesea reale. Se pornește de la efecte și se imaginează un principiu causal, unic și ocult.”⁶⁸ În cazul nostru, efectul este înlocuirea în limbajul oficial a țiganilor prin romi, fapt având consecințe neplăcute (confuziile), dar mult amplificate în imaginarul românesc. Ce se întâmplă? Reproducem unul dintre multele comentarii asemănătoare de pe forumurile românești: „De curând, poporului român din care fac și eu parte, i s-a inoculat ideea că trebuie să-i fie rușine de faptul că este român. De ce? Pentru unul sau altul [care] în nu știu ce colț de țară din lumea asta a violat sau a făcut o crimă? Aceste infracțiuni se petrec la toate popoarele lumii civilizate sau mai puțin civilizate. Ideea este că de mult timp se duce un război de discreditare a acestui neam românesc. Care ar fi motivul? Cine a băgat în cap țiganilor că nu trebuie să se mai numească țigan ci rom? Care este problema și cui folosește?”⁶⁹

3.3.1. Beneficiarii țigani

Dar dacă românii sunt victimele acestor confuzii, cine sunt atunci cei care profită de pe urma lor? Aceștia sunt țiganii de cele mai multe ori. Ei apar în două ipostaze: acționând independent sau manevrați de alții care îi susțin, dar urmărindu-și propriile scopuri. În mare, două sunt explicațiile pentru care țiganii au ajuns să se numească romi.

Prima ar fi rușinea. Prin comportamentul lor și-au compromis vechiul nume de țigan și acum l-au inventat pe cel de rom. Nu doar că buna imagine pe care românii ar merita-o este afectată, dar țiganii par a proceda astfel intenționat. Adeseori, ei nu mai apar ca indivizi care pleacă în Occident pentru a-și face un bine (traii mai bun, resurse pe care să le obțină muncind, cerșind etc), ci sunt

68 Lucian Boia, *Op.cit.*, p.66.

69 Monica Iordache-Apostol, *Acum 14 ani/De ce i-a vrut Teodor Meleșcanu „țigani”* (<http://www.jurnalul.ro/articole/145683/acum-14-anide-ce-i-a-vrut-teodor-melescanu-tigani>, accesat 2009.3.14), „Jurnalul Național”, 5 martie 2009, comentariul cu nr. 27.

topiți într-o masă de oameni care par a acționa din dorința de a ne face rău prin întreținerea acestei confuzii. Ca și când ar comite infracțiuni și s-ar lăsa apoi arestați pentru a-i expune pe români oprobriului occidentalilor.

În al doilea rând, unii nu par convinși că țiganii s-ar mulțumi doar cu un nou nume de care să nu se mai rușineze. Oare nu cumva au alte planuri? Și în fond de ce tocmai „rom”? Nu cumva impunerea termenului „rom” este doar primul pas? Încep prin a ne fura numele, pentru ca apoi să ni se substituie, furându-ne și țara? Vor să facă din România o țară a lor, a țiganilor? Oricum, spun unii, datorită ratei demografice, țiganii ar putea chiar deveni majoritari, dar e oare posibil ca România să ajungă țara de destinație a tuturor țiganilor, inclusiv a celor din alte țări care s-ar muta în România? Se pregătesc pentru a-și pune acest plan în aplicare? Unii văd în „rom” o parte a unui proiect mai amplu de distrugere a României.

Reproducem dintr-un articol apărut în toamna lui 2007, la scurt timp după scandalul Mailat din Italia, articol care s-a constituit într-o petiție către Parlamentul României, cerând „Schimbarea denumirii țiganilor din Rom/Roma/Romani/Romanies în Țigani sau în etnonimul lor original, care este Dom și nu Rom [...]: Această etnie nu este specifică României [...], dar noua sa denumire de romi (roma/romani/romanies în engleză) este asimilată mai ales cu numele țării noastre: România, răspândindu-se astfel o confuzie care s-ar putea dovedi fatală pentru viitorul european al poporului român. [...] Luând în considerare progresia demografică până în 2025, când pe fondul declinului de natalitate la români și maghiari și al scăderii mortalității la țigani, aceștia ar putea reprezenta un procent semnificativ din populația României, depășindu-i pe maghiari, la care adăugăm confuzia din ce în ce mai pregnantă a numelui de rom cu cea de român, poziția României în familia europeană apare într-o poziție tot mai îngrijorătoare”. Autorul reușește în doar câteva pagini să explice totul cu privire la țigani, descriși ca o masă omogenă, disciplinată, care se infiltrează pretutindeni, au succes economic, dispun de influență politică și care, mai nou, după 1996, „se axează exclusiv pe dezvoltarea organizațiilor politice țigănești din Ardeal”. Trecând peste această interesantă suprapunere (ramificații, infiltrare, influență, dominație asupra lumii interlope și, în final, organizațiile politice din Ardeal), care este concluzia? „Este clar că e vorba de nașterea unui naționalism țigănesc, bazat pe etnonimul roma, bazat pe ideea teritorială, România. [...] Țiganii au purces pe calea definirii propriului lor naționalism. Au nevoie de un teritoriu. Poporul ales drept victimă sunt românii”⁷⁰. Furând etnonimul român se pregătesc să ne fure în curând și țara.

70 (<http://www.petitiononline.com/qd3xx666/petition.html>, accesat 2010.8.27). Articolul a fost publicat în numărul din 29 noiembrie 2007 al „Ziarului de Cluj” de către Ioan Abrudan.

Termenul de „război axiologic”, folosit în articolul din care am reprodus fragmentul de mai sus, pare a fi fost preluat de la Vasile Zărnescu, sociolog, fost ofițer S.R.I. și chiar candidat pentru Senat în 2008 din partea P.R.M., el definind acest concept ca „totalitatea formelor de luptă atipică întreprinse pentru distrugerea valorilor economice, politice, morale, religioase, culturale și sociale ale unei națiuni prin devalorizarea lor – prin bagatelizare, ridiculizare, denigrare, satanizare – și înlocuirea lor cu altele – cu non-valori –, impuse de anumite centre de putere străine”. Aceasta s-ar întâmpla, „evident, cu ajutorul cozilor de topor din țară”, iar „dintre agresiunile axiologice comise contra României fac parte introducerea frauduloasă și folosirea intensă a cuvântului «rom/rrom» și a derivatelor sale”⁷¹.

În general, țiganii apar bine organizați și, se sugerează, ar urma un plan bine pus la punct: „De ce oare au găsit frunțașii țigănimii mondiale tocmai poporul român pentru a pune în aplicare planul lor pervers și parșiv, de a crea o nouă identitate de nume (etnonim) pentru țigani într-o primă etapă istorică, iar apoi, după ce confuzia rom-român va fi totală în conștiința lumii, să încerce, printr-o politică demografică devastatoare, proprie acestei rase, să disloce

Deși nu l-am putut consulta la Biblioteca Academiei Române, și se pare că ziarul nu mai are un site funcțional, acest articol a fost preluat de numeroase alte site-uri, bloguri, servind chiar ca justificare pentru petiția mai sus menționată care, până în august 2010 fusese semnată de peste 29.000 de persoane. În toate celelalte note în care ne vom referi la acest articol vom folosi site-ul www.petitiononline.ro: „După 1989 s-au produs unele transformări majore în comportamentul populației de țigani. Pe fondul liberalizării economice, o parte din ei au început diverse *afaceri* [...], *domină lumea interlopă, cu ramificații importante în sfera politicului*. De asemenea, profitând de deschiderea granițelor, o mare parte dintre țigani au emigrat, stabilindu-se mai ales în Spania, Italia și Franța, unde constituie comunități importante. După 1996 se axează exclusiv pe *dezvoltarea organizațiilor politice țigănești din Ardeal*, a promovării țiganilor ardeleni în tot felul de organizații politice, *de a infiltra absolut totul*. Este clar că e vorba de nașterea unui naționalism țigănesc, bazat pe etnonimul roma, bazat pe ideea teritorială, România. [...] Orice naționalism se bazează pe: 1) limba comună (în sensul acesta s-au pornit alte campanii mincinoase demarate de rețeaua Soros Open Network care încearcă să inventeze o limbă țigănească împletită cu româna și care au denumit-o *Romani Vlax*, exact *Vlax I* nu era de ajuns că ne-au furat etnonimul de român, acum vor să ne compromită și etnonimul de valah/vlah . [...] 2) etnia comună = națiunea 3) etnonimul 4) teritoriul 5) statul 6) drapelul 7) istoria comună. Țigani au purces pe calea definirii propriului lor naționalism. Au nevoie de un teritoriu. Poporul ales drept victimă sunt românii” [s.n].

71 Vasile Zărnescu, *Înnegresc țiganii imaginea României?*, (http://ro.altermedia.info/minoritati/innegresc-tigani-imaginea-României_7929.html, accesat 2010.8.17), 2 noiembrie 2007; alt text similar tot de Vasile Zărnescu, *Țiganii – o iminentă bombă politică* (http://ro.altermedia.info/minoritati/tigani-o-impinenta-bomba-politica_8220.html#more-8220, accesat 2010.8.17), 18 decembrie 2007.

poporul român din spațiul său istoric?”⁷² Românii sunt sacrificați pentru că prin apariția etnonimului rom, calchiat după român, și prin folosirea sa de către țiganii din întreaga lume, sunt aduse „poporului român grave prejudecii de imagine în prezent, iar în viitor această confuzie premeditat creată, le va aduce românilor și României pericolul de moarte! [...] De ce noi, românii, trebuie să ne sacrificăm pentru țiganii de pe întregul mapamond, și să acceptăm să le fie creată o nouă identitate pe scheletul numelui națiunii române, a limbii române și a țării noastre?”⁷³

3.3.2. Forțele oculte

Alții par convinși că țiganii nu sunt singuri, ei fiind ajutați de forțe oculte în această campanie antiromânească. Alții cred că țiganii fac jocul altora, cărora le servesc drept pionii. Dar cine sunt aceste forțe?

Ele diferă: Rusia, Ungaria, miliardarul George Soros (care întrunește mai multe calități: evreu, maghiar, american), evreii în general, Uniunea Europeană etc. Potrivit altor scenarii, aceste forțe colaborează: maghiarii cu evreii, maghiarii cu Uniunea Europeană, rușii cu maghiarii etc.

Începem cu rușii, o prezență relativ rară în aceasta discuție. Totuși, de ce apare Rusia în disputa privindu-i pe români și pe țigani? E simplu. Explicații găsim pe blogul ziaristului Victor Roncea. În urmă cu aproape două secole autoritățile rusești l-au exilat pe Pușkin (1799-1837) în Basarabia, iar acesta a scris *Țiganii* (1824). Răuvoitor este și regizorul Emil Loteanu, care ar fi făcut filme precum „Șatra” (1976) tocmai pentru a-i portretiza pe români ca țigani. Ei sunt parte a unui proiect amplu al rușilor, sovietici sau nu, de „țiganizare” a românilor⁷⁴. Pușkin scriind *Țiganii*, deci colaborând cu autoritățile rusești,

72 Gabriela Antoniu, *Propunere Jurnalul Național: „Țigan” în loc de „rom”* (<http://www.jurnalul.ro/stire-tigan-in-loc-de-rom/propunere-jurnalul-national-tigan-in-loc-de-rom-145427.html>, accesat 2010.8.20), în „Jurnalul Național”, 13 martie 2009, comentariul cu numărul 983.

73 *Ibidem*, comentariul cu numărul 868.

74 Victor Roncea, *Un senator propune revenirea oficială la termenul „țigan”. Cum au devenit românii romi* (<http://roncea.ro/2009/01/30/un-senator-propune-revenirea-oficiala-la-termenul-tigan-cum-au-devenit-romanii-romi/>, accesat 2010.8.24), 30 ianuarie 2009: „Mâna Moscovei. Românii sunt însă catalogați drept țigani constant de către neprietenii lor. [...] Țiganizarea României de către Rusia are o istorie îndelungată. Pușkin, trimisul special al Kremlinului la Chișinău, pentru rusificarea Basarabiei, a scris la vremea respectivă, despre noi, poemul *Țiganii*, mediatizat de Rusia cu o putere uriașă în toată lumea. Apoi, în anii 1960-70, URSS s-a reluat politica de portretizare a românilor drept țigani printr-o intensă propagandă «soft». Celebrul Emil Loteanu, școlit și la București și la Moscova, a realizat o serie întreaga de filme propagandistice – Șatra, Lăutari, O șatră urcă spre cer, și altele”

care tocmai îl surghiuniseră, pentru distrugerea românilor. Asta da strategie rusească pe termen lung!

Ungaria este țara care apare cel mai des menționată în acest context. Dar motivele pentru care ea ar susține pretențiile țiganilor de a se numi romi diferă în funcție de scenariu. Unii cred că, procedând astfel, Ungaria se răzbună pentru pierderile suferite la Trianon⁷⁵, alții o suspectează că ar vrea să enclavizeze România trimitându-ne țigani maghiarofoni⁷⁶, dar de cele mai multe ori Ungaria apare menționată în tandem cu miliardarul american George Soros care, printre altele, s-a implicat și în sprijinirea unor proiecte române. Evreitatea lui Soros nu este niciodată explicată drept cauză a implicării sale în susținerea țiganilor. Mai degrabă originea sa maghiară este scoasă în evidență. De notat că, pentru unii, nu țiganii, ci mai degrabă Soros este cel care pune lucrurile în mișcare, el se implică în limba romani, el îl sprijină pe intelectualul român Nicolae Gheorghe cu programe pentru țigani etc: „De amintit, ca fapt divers, că în anii 1995, limba cu care Soros vroia să înlocuiască țigăneasca primise numele de «romalli», formă care nici nu se putea declina și care a fost înlocuită ulterior cu «romani» și varianta «rromani». Apoi, pentru a se apropia de scopurile reale, a fost modificată cu «roma/romani/romanes». Confuzia este generală [...] Agresiunea lexicală rom/roma/român – romani/romani – romanes/romanians – romanes/romaneste, a fost aplicată asupra țării și națiunii noastre imediat după 1990, în cadrul unui program complex dezvoltat de Fundația Soros în România. [...] Imediat după ‘90 Nicolae Gheorghe apare ca membru GDS, publică la Revista 22, este trimis la tot felul de simpozioane internaționale, devine membru Soros, lansează tot felul de programe pentru țigani, precum și înființarea de catedre universitare țigănești”⁷⁷.

De ce i-ar fi ajutat Ungaria pe țigani să se numească romi? Probabil pentru că se credea că ar fi țara care ar profita cel mai mult de pe urma deteriorării imaginii românilor prin confuziile create. Asta pare să sugereze în ședința Camerei Deputaților din 27 noiembrie 1996 deputatul P.U.N.R. de Covasna, Petre

75 Monica Iordache-Apostol, *Acum 14 ani/De ce i-a vrut Teodor Meleșcanu „țigani”...*, comentariul cu numărul 32: „Nu înțeleg de ce coana UE a ținut să introducă neologismul rom, probabil la sugestia lobiului maghiar din Occident, care nu mai are altceva de făcut, după Trianon, decât să jignească poporul român”.

76 Gabriela Antoniu, *Propunere Jurnalul Național: „Țigan” în loc de „rom”...*, comentariul cu numărul 100: „În Ungaria țiganii sunt alungați de Magyar Garda și unde crezi că se vor refugia? În Ardeal, ca să îngroașe numărul vorbitorilor de maghiară. Așa obțin 2 lucruri: scapă de țigani (denumiți de ei cu mare plăcere roma) și pregătesc autonomizarea unor zone mai mari din România pe motiv de majoritate a vorbitorilor de maghiară. Vi se mai pare relevantă inițiativa?”

77 Ioan Abrudan, (<http://www.petitiononline.com/qd3xx666/petition.html>, accesat 2010.8.27).

Țurlea, care afirma: „Schimbarea denumirii țiganilor în romi a fost instrumentată de forțe antiromânești în ultima perioadă, mai ales de forțe din afara țării. Se încearcă implantarea în conștiința opiniei publice occidentale a confuziei dintre romi și români, aruncarea în seama românilor a tuturor fărădelegilor făcute de țigani în țările occidentale. Astfel, imaginea României poate fi deteriorată în beneficiul unor țări interesate, cum este, de exemplu, Ungaria. (Râsete în sală și aplauze în partea dreaptă a sălii.) Tocmai de aceea, anul trecut, în 1995 [...] Ministerul Afacerilor Externe a luat o hotărâre trimisă tuturor ambasadelor, prin care spunea că nu trebuie folosit în acte oficiale termenul de rom, ci acela de țigani. Uitați-vă în pașapoartele domniilor voastre și o să vedeți că este trecut rom. Deci, confuzia este absolut normală”⁷⁸.

La fel pare a fi gândit și Ion Antonescu, ministru secretar de stat – Integrare Europeană, Relații Internaționale – la Ministerul Culturii și Cultelor între 2001-2004. Întrebat în primăvara anului 2009 asupra originii termenului „rom”, acesta declara că, în 2002, când era secretar de stat, citise într-un articol din ziarul „Cotidianul” că termenul de „roma” provine din maghiară, ungerii numindu-i astfel pe țigani. Se pare că acest singur articol i-a fost mai mult decât suficient pentru a se lămuri asupra implicării suspecte a ungerilor. „Am aflat că ungerii spun la țigani, roma. Fac o paranteză și precizez că admir talentul ungerilor de a-și promova ideile. După cum știți, fiecare popor are câte o denumire pentru țigani, dar se pare că domnul Soros a putut determina Uniunea Europeană să accepte denumirea de roma, care la început conținea doi de r, ce s-au pierdut între timp”. Clarificat asupra problemei, i-a propus într-o audiență premierului Adrian Năstase modificarea prescurtării pentru naționalitate din „rom” în „ro”. Premierul s-a declarat de acord cu „rou” de la francezescul Roumanie, dar evoluția ulterioară a lucrurilor nu l-a satisfăcut pe fostul secretar de stat, acesta conchizând: „Ideea este că, dacă nu se revine la cuvântul țigan, [...] toți românii vor fi considerați țigani”⁷⁹.

Foarte des apare menționată Europa, care ne-a impus termenul „rom”. Dar ce urmărește de fapt? În principiu, să scape de proprii ei țigani. Cum nici ea nu a reușit să-i integreze pe țigani (nici n-ar fi avut cum, întrucât țiganii ar fi needucabili), cea mai bună metodă rămasă este de a-i trimite undeva, de a le face o țară a lor sau de a-i încuraja să-și facă una. Care este această țară? România, evident, dintr-acest motiv și fiind promovată denumirea de rom, pentru a crea confuzii și pentru a pregăti astfel preluarea României. Dacă s-ar fi gândit la o

78 *Dezbateri parlamentare. Ședința Camerei Deputaților din 27 noiembrie 1996*, (<http://m.cdep.ro/pls/steno/steno.stenograma?ids=701&idm=1&idl=1>, accesat 2010.5.6).

79 Iolanda Malamen, *În ungherește la țigan se spune roma* (<http://www.ziua.net/display.php?data=2009-03-04&id=250034&keyword=țigan>, accesat 2009.3.7), în „Ziua”, 4 martie 2009.

altă țară, ar fi încurajat alte denumiri, de genul itali, franci, poli etc. Doar că ceilalți se apără, și pe bună dreptate, nu ca noi.

În ceea ce privește statul țiganilor în România, aici lucrurile diferă puțin. Unii afirmă că se dorește preluarea întregii țări. Reproducem în note câteva astfel de comentarii ale cititorilor care au urmărit campania „Jurnalului Național” pentru revenirea la denumirea de „țigan”⁸⁰. Alții mai păstrează încă speranțe. Nu s-ar dori întreaga țară, ci doar o parte a României ar fi transformată într-un stat țigănesc. Părerea aceasta pare a fi împărtășită și de istoricul Adrian Majuru care, într-un articol din mai 2010, reia multe dintre argumentele de mai sus. Nu a auzit vorbindu-se decât despre țigani, doar în România este folosit termenul de rom, străinii folosind echivalentele din limbile lor pentru țigan. Despre rom, „această periculoasă și forțată substituție, cu lungă trimitere, dintre român și rrom”, crede că a explodat artificial după 1990. Nu doar că românii au pierdut bătălia pentru etnonim, dar „regiunea Kosovo ne dovedește faptul că teritoriile zise naționale nu sunt ale celor care le revendică, ci ale celor care le stăpânesc demografic. În anul 1994, în zona Olteniei, adică triunghiul Craiova – Drobeta Turnu-Severin – Tg.Jiu, «împăratul țiganilor a vrut să proclame aici stat independent» (vezi «Adevărul», 24 XI 2000, p. 11). Cum Europa se confruntă cu un proiect secular nereușit pe măsura așteptărilor sale, privind socializarea comunităților țigănești de pe cuprinsul ei, asocierea dintre «român» și «rrom» ar trebui să ne pună pe gânduri. [...] În ultimii 10-15 ani avem în sfârșit specialiști care au drept preocupare lumea țigănească. Avem și catedre de limbă «rromă»,

80 Gabriela Antoniu, *Propunere Jurnalul Național: „Țigan” în loc de „rom” ...*: comentariul cu numărul 36: „Poporul lui Israel și-a plătit foarte scump teritoriul pe care și-au întemeiat de curând statul, țiganii vor o țară de furat. Foarte mulți europeni ar vrea asta”; comentariul cu numărul 153: „a spune „țigan” nu înseamnă discriminare, este corect politic [...] Considerându-se că marea majoritate a țiganilor fiind localizați în România, este oarecum natural ca, la un moment dat, această etnie să se stabilească între granițele României, adunându-și fiii rătăcitori de prin lume [...] Dealtfel, numai țiganii din România sunt, mai nou, numiți rromi de către presa occidentală, nu și etnicii țigani din alte state [...]. Iată că Occidentul se pare că a găsit teritoriul respectiv, cu aportul susținut al indiferenței românești”; comentariul cu numărul 296: „cred că acele confuzii dintre români și rromi din presa internațională NU SUNT ÎNTÂMPLATOARE. Poate că vor să ne convingă încetul cu încetul că asta este într-adevăr țara lor și o să îi deporteze pe toți aici (și pe aceia care erau deja în țările lor), așa cum au făcut cu evreii, cine știe?”; comentariul cu numărul 783: „e pierdut totul [...] „Nu știu dacă e Soros sau nu de vină, dar sigur că U.E. încearcă găsirea unui teritoriu național acestei etnii. [...] Cum poate U.E să ne oblige să-i chemăm romi? Cum zicea cineva mai sus să le explicăm că noi suntem de acord ca ei să se cheme italici, sau franci sau spani. [...] Țiganii vin din România, toți. Asta este patria lor pt asta trebuie să se cheme romi. Pt. că cineva acolo sus vrea ca asta să fie patria lor. [...] ei vor integrarea acestei etnii, oriunde, dar în țara lor nu. Așa că au creat rom -România- noi vom trăi în Romaniada”.

cuvânt care dovedește că românii au pierdut bătălia până și la detaliul lingvistic, căci există tendința ca «român» să fie înlocuit cu «rromân»!⁸¹ Dar idei vag asemănătoare circulau deja înainte de Majuru, după cum o atestă comentariile cititorilor din martie 2009: „aparitia denumirii de rom are un sens mai profund, fiind generat de preocuparea statelor occidentale și Ungariei de enclavizare a României după scenariul Yugoslaviei. În această idee, țigani ar fi sprijiniți să cumpere terenuri în Muntenia pentru ca ulterior, prin politici coerente, toți țigani din Europa să fie concentrați în această zonă, pasul următor fiind apariția unui nou Kosovo între Dunăre și Carpați”⁸².

Explicit, evreii sunt relativ rar menționați în acest context⁸³. Ei se pierd în satele guvernului mondial și printre forțele mondiale vituperate în comentariile de pe forumuri.

3.3.3. Cozile de topor

Dar pe lângă toți aceștia (țigani, maghiari, europeni, ruși etc), mai există și cozile de topor, trădătorii dintre noi. În efortul de impunere a termenului rom, țigani ar fi profitat de deciziile luate de unii oameni politici, ei înșiși identificați ca țigani: „numeroși membri ai etniei țigănești în guvernările României – sunt notorii Ion Iliescu, Adrian Năstase sau Andrei Pleșu”⁸⁴. Acest lucru nu le poate

81 Adrian Majuru, „*Ceandalaua*” ca destin istoric (http://www.cotidianul.ro/dosarele_de_presa_cotidianul_ro_ceandalaua_ca_destin_istoric-113631.html, accesat, 2010.5.3), în „Cotidianul”, 2 mai 2010.

82 Eugenia Mihalcea, Dana Piciu, *Cuvântul rom este un neologism...*, comentariul cu numărul 64: „Țigani sint problema europeană nu românească, deci ei trebuie să o rezolve. În anii '90 circulau în presa niste hărți cu noua conformație a Europei. Autor Otto de Hapsburg [sic!], în care se prefigura un stat țigănesc în România, care cuprindea Oltenia și o parte din Banat. Numele de rrom ne-a fost impus de ei. Oare nu se încerca să ne pregătească pentru ceea ce trebuia să urmeze ? [...] Deci confuzia s-a dorit de către Europa”.

83 *Ibidem*, comentariul cu numărul 50: „Nu botezului cu brișca [...] Stâlcirea limbii române, furtul pe față și torturarea ei este făcută cu buna știință de exegeți oculti, dar preinși docți botezați cu brișca! Nu este o întâmplare ! Kabala celor nouă camere vă dă motivul acestor atacuri la ceea mai puternică limbă de invocare a sursei divine-limba română! Eminescu a fost sacrificat pentru că a deslușit adevărata putere energetică a ei. Recunoașteți manevrele Pleșu, Patapievici, Tismăneanu, Mungiu etc.... Meditați, români!”

84 Ioan Abrudan (<http://www.petitiononline.com/qd3xx666/petition.html>, accesat 2010.8.27). Conducătorul antipatizat, exilat din rândurile românilor și „dovedit” a fi fost țigan. Emblematic este cazul lui Nicolae Ceaușescu tratat ca țigan sau ca tătar. Informații în acest sens oferă în studiul său Laszlo Foszto, *Geneza sferei publice postsocialiste: xenofobie în revoluția română din decembrie 1989*, în idem, *Colecție de studii despre romii din România*, Cluj-Napoca, Editura Institutului pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale, 2009, p.89-104.

fi iertat. Ei sunt fie incompetenți, fie suspecți că nu ar fi buni români: evreul Petre Roman, francmasonul Mugur Isărescu, țiganii Ion Iliescu, Adrian Năstase, Andrei Pleșu etc.⁸⁵.

Probabil, includerea lui Ion Iliescu în acest grup se explică prin aceea că, după 1989, cât a fost președinte, a devenit vizibil etnonimul rom. Dar în imaginar, Iliescu este reprezentat ca și când ar fi contribuit în mod activ la această apariție. Motivele pentru care ar fi procedat astfel diferă totuși: este el însuși țigan, este un politician cinic care, având nevoie de voturile țiganilor, i-a susținut să se numească romi, este comunist, deci mâna lungă a Rusiei etc.⁸⁶

În ceea ce îl privește pe Petre Roman, lucrurile sunt mai simple: „Presiunile continuă și în 2000, Petre Roman, ministrul de externe, semnează un nou Memorandum cu numărul D2/1094/29.02.2000 către prim-ministrul Mugur Isărescu, în care, în virtutea dreptului de autoidentificare al populațiilor, recomandă folosirea obligatorie în toate documentele oficiale române a denumirii de rom pentru a identifica etnia țiganilor. Mugur Isărescu își însușește Memorandumul și emite o hotărâre de guvern în acest sens”⁸⁷. De ce a făcut-o? Suntem la câțiva ani după ce Uniunea Europeană începuse să folosească oficial etnonimul-umbrelă „rom”, iar presiunile în acest sens erau tot mai mari. Dar

85 Gabriela Antoniu, *Propunere Jurnalul Național: „Țigan” în loc de „rom”...*, comentariul cu numărul 359: „Țiganii ne fac de râs în lume [...] Adoptarea denumirii de rom a fost o imbecilitate din partea cretinilor de naționalitate română care au condus România după 1989 sub presiunea unor elemente alogene care doreau intenționat confuzia român = rom. Nu e de mirare dacă avem în vedere faptul că unii din cei care și-au bătut joc de România erau din această etnie: Iliescu, Năstase, sau alogeni: Severin, Roman etc.”; la același articol, comentariul cu numărul 911: „E de observat totodată că demnitarii care au susținut utilizarea termenului *rom* au origini străine sau, cel mult, parțial române (Petre Roman, Adrian Năstase, Ion Iliescu, Tăriceanu...) cu susținerea ONG-urilor subvenționate de evreul Soros. Punct.”

86 Gabriela Antoniu, *Reacții la propunerea Jurnalului Național/De la rom la referendum* (<http://www.jurnalul.ro/stire-tigan-in-loc-de-rom/reactii-la-propunerea-jurnalului-national-de-la-rom-la-referendum-145486.html>, accesat 2010.8.12), în „Jurnalul Național”, 14 martie 2009, comentariul cu numărul 22: „Rrom e un cuvânt persuasiv... [...] ca să creeze incertitudine. Este probabil o creație recentă (cam 18 ani) a laboratoarelor KGB sub blânda oblăduire a lui Ion Iliescu (zic gurile rele că nici el n-ar fi străin de etnia țigănească) spre a crea o confuzie care nu-i avantajează pe români. Dacă țiganilor li se pare că numele ăsta îi pune într-o lumină proastă să lupte pentru a o schimba, să se civilizeze deci, că asta vrea toată lumea”; Gabriela Antoniu, *Propunere Jurnalul Național: „Țigan” în loc de „rom”...*, comentariul cu numărul 984: „denumirea de rrom nu are fundament și mi s-a părut o ceacealma de când a fost introdusă, pe timpul lui Iliescu, care este și el țigan precum și mulți alții din conducere (Viorel Ursu, Mădălin Voicu etc, că nu i-am numărat niciodată)”.

87 Ioan Abrudan, (<http://www.petitiononline.com/qd3xx666/petition.html>, accesat 2010.8.27).

de ce se crede că ar fi făcut-o? Evident, pentru că este străin, alogen, vândut, coadă de topor, jidan, evreu sefard etc ⁸⁸.

Nu credem că putem vorbi despre conspirație. Există grupuri de interes, se face lobby, există naționaliști romi, dar acest etnonim nu este rezultatul unei conspirații. El există deja de mult, are o cu totul altă origine decât etnonimul „român” și este folosit nu doar în România, ci și în alte țări din estul Europei. Dar teoriile conspiraționiste sunt încurajate de mai mulți factori: marele număr de țigani din România, apariția recentă a acestui etnonim în sfera publică, confuziile care se fac în Occident, posibilitatea de a exploata diferențele dintre etnonimele promovate de elite și folosite de majoritatea țiganilor. Ar fi util să comparăm situația actuală cu perioada interbelică. Și atunci au existat organizații care se intitulau rome, care explicau de ce preferă rom și nu țigan etc, dar atunci nu a existat o controversă similară. Ne întrebăm care au fost cauzele pentru care există aceste diferențe între România interbelică și România actuală?

4. Etnonimele în perioada interbelică

De-a lungul istoriei lor în spațiul românesc, termenul cel mai des atestat în documente a fost acela de „țigan”. Abia în secolul al XIX-lea au apărut studii care înregistrau pentru spațiul românesc etnonimul „rom” folosit de țigani. Reproducem câteva astfel de mărturii din secolele XIX-XX. Începem cu Mihail Kogălniceanu, care scria în 1837: „Mais les Cigains mêmes s'appellent dans leur langue Romnitschel (fils de la femme) ou Rome (hommes)”⁸⁹. Foarte probabil Kogălniceanu se inspirase dintr-o sursă occidentală⁹⁰, în Moldova neexistând endonimul „romnitschel”. Dar exista termenul rom, fapt probat de alți cercetători care au scris ulterior despre țiganii de la noi. Barbu Constantinescu documenta la 1878 existența cuvântului rom: „Rom-țiganul. Romnie țigancă. Țiganii către dânșii se numesc rom iar pe români îi numesc gagio. [...] Romanes-țigănește. Romano-țigănesc, romani”⁹¹, iar Octav Lecca scria în

88 Gabriela Antoniu, *Reacții la propunerea Jurnalului Național/De la rom...*, comentariul cu numărul 66: „Pentru Petre Roman [...] Vina este a lui Petre Roman care a ținut morțiș la denumirea de rrom. Păi ce mai vrei de la un jidan sau altfel spus evreu sefard. El trebuie tras la răspundere. Acum se vede unde se ajunge dacă dai o funcție înaltă unui neromân!!! Ne merităm crucea”.

89 Michel de Kogalnitschan, *Op.cit.*, p.563.

90 Vezi Friedrich August Pott, *Die Zigeuner in Europa und Asien. Ethnographisch-linguistische Untersuchung vornehmlich ihrer Herkunft und Sprache, Erster Teil (Einleitung und Grammatik)*, Halle, 1844, p.23.

91 B.A.R., Manuscrise-carte rară, ms. rom. 3925, f. 260.

1898: „În limba lor, Țiganii, pe lângă acest nume sub care sânt cunoscuți, își mai dau și alte numiri, mai ales pe acela de om, în limbă Țigană exprimat prin [...] Rom”⁹². Pentru că sunt relativ numeroase atestările obiceiului de a folosi rom în spațiul românesc, continuăm să menționăm în text doar numele celor care au scris despre asta: Martin Block în 1923 și 1936⁹³, Calinic I. Popp Șerboianu în 1930⁹⁴ și Ion Chelcea care, în 1944, constata nu doar că unii țigani se numeau romi, dar și că „în timpul din urmă o minoritate conștientă dintre ei a preferat să li se zică în loc de țigani, romi”⁹⁵. Prin aceasta, Chelcea se referea la mișcarea interbelică a romilor.

4.1. Mobilizarea politică a țiganilor/romilor și atitudinile față de etnonime

Perioada 1919-1949, corespunzând mișcării de emancipare a țiganilor/romilor, poate fi împărțită, în funcție de etnonimele folosite, în două mari etape: 1919-1933 și 1933-1949. Momentul de cotitură l-a reprezentat înființarea Uniunii Generale a Romilor din România (U.G.R.R.), în octombrie 1933, dată începând cu care endonimul rom a fost utilizat public. Ulterior au apărut și alte uniuni și asociații care au purtat etnonimul „rom”: „Asociația Uniunea Generală a Romilor din România” (A.U.G.R.R.), în 1934, „Redeșteptarea Romilor și Romițelor din România” (1936), „Uniunea Cetățenească a Romilor” etc. La fel s-a întâmplat și cu majoritatea ziarelor scoase de ei în anii ‘30: „O Rom” (1934), „Glasul Romilor” (1934-1941), „Foaia Poporului Romesc” (1935), „Țara Noastră. Ediție specială săptămânală pentru Romii din România” (vara 1937).

92 Octav Lecca, *Istoria Țiganilor*, Caransebeș, Tipografia Diecezană, 1898, p.38.

93 Martin Block, *Die materielle Kultur der rumänischen Zigeuner..*, p.39: „Die Zigeuner nennen sich selbst *rom*, *Mensch*, pl. *roma*, *die Menschen*; Martin Block, *Die Zigeuner. Ihr Leben und ihre Seele. Dargestellt auf Grund eigener Reisen und Forschungen*, Leipzig, Bibliographisches Institut, 1936, p.52-53: „Was sagen uns die Namen? Die Zigeuner nennen sich in der Mehrzahl *rom* oder *roma*, d.h. Menschen. Darin stimmen sie mit den meisten Naturvölkern überein, die sich alle als «die Menschen» bezeichnen und die «Artfremden» mit wenig schmeichelhaften Namen belegen”.

94 Calinic I. Popp Șerboianu, *Les Tsiganes. Histoire-Ethnographie-Linguistique-Grammaire-Dictionnaire*, Paris, Payot, p.23: „Quel est le vrai nom des Tsiganes? Naturellement, le vrai nom des Tsiganes ne peut être que celui qu'ils se donnent entre eux jusqu'aujourd'hui. Tous les Tsiganes du monde se disent entre eux *Rom* ce qui signifie dans leur langue <homme> et ils désignent seulement ainsi les Tsiganes [...] Les femmes tsiganes sont les <romnéa> en opposition avec les autres femmes, qui sont les <gagea>”.

95 Ion Chelcea, *Op.cit.*, p.8-9: „Numirile le sunt prea documentate spre a nu insista asupra lor. Au rămas la starea de geneză. *Rom*, (sing.), *Romi* (pl.) înseamnă bărbat; *Romni*, femeie. În timpul din urmă o minoritate conștientă dintre ei a preferat să li se zică în loc de țigani, *romi*”.

4.1.1. Perioada 1919-1933

Dar endonimul „rom” nu s-a impus ca o emblemă a mișcării de la bun început, el coexistând pentru o perioadă cu mai multe denumiri utilizate de țigani/romi pentru a se autoidentifica: „țigani”, „neorustici”, „țigani emancipați” și „romi”. Aceștia, chiar și când erau conștienți de stigma asociată etnonimului „țigan”, pentru o perioadă nu au știut cu ce să îl înlocuiască. Acest lucru este demonstrat de prima manifestare politică a lor din România. La 27 aprilie 1919, se reuneau la Ibașfalău (azi Dumbrăveni) delegați ai țiganilor din mai multe comune și județe ardelenesti în „Adunarea Națională Țigănească a locuitorilor din Ardeal”. Cu acest prilej, Adunarea țigănească a elaborat un memoriu, exprimându-și adeviziunea la Unirea Transilvaniei cu România și solicitând anumite drepturi. Printre altele apare și atitudinea față de etnonime: „De asemenea, ne rugăm ca de aici înainte, în toate actele oficiale românești să nu se mai folosească pentru noi și următorii noștrii numirea (porecla) ca batjocură «țigan», ci aceasta, dacă nu se șterge cu totul chiar din uzul oficial, să se circumscrie cu o altă denumire care se va afla de corespunzătoare”⁹⁶. Și-au exprimat rezervele față de denumirea lor ca țigani, dar adunarea lor s-a numit „Adunarea Națională Țigănească”, și nu au venit cu propunerea concretă de a se numi romi.

Un alt termen folosit de țiganii din Ardeal pentru a se denumi a fost acela de „neorustic” („țaran nou”). Denumirea fusese dată țiganilor la sfârșitul secolului al XVIII-lea, în cadrul politicii de asimilare a țiganilor⁹⁷ și, deși la origine exonim, fusese internalizată de către unii „țigani” întrucât, comparativ cu termenul țigan, nu era depreciativă, fiind folosită și de către majoritari cu dorința de a menaja⁹⁸. În aprilie 1919, reprezentanții țiganilor din Velt se numeau „neorustici”⁹⁹, iar prima organizație a țiganilor/romilor din spațiul românesc a fost înființată în 1926, în județul Făgăraș, și s-a numit „Înfrățirea Neorustică”. Ea a fost condusă de țiganul Naftanailă Lazăr care, câțiva ani mai târziu, în 1934-1935, va publica ziarul „Neamul Țigănesc”, militând pentru folosirea

96 Marian Ștefan, *27 aprilie 1919. Adunarea Națională a țiganilor din Transilvania*, în „Magazin Istoric”, XXIV, 9 (282), septembrie 1990, p.19; Petre Matei, *Adunările țiganilor din Transilvania din anul 1919* (partea I), în „Revista Istorică”, XXI, (5-6), 2010, p.467-487.

97 Pentru detalii vezi Viorel Achim, *Op.cit.*, p.68-75; Marian Zăloagă, *Sub semnul absolutismului: imaginea țiganilor din Transilvania*, în „Caietele Gheorghe I. Brătianu”, IV, 2001, p.25-30; idem, *Politica imperială austriacă și opiniile istoriografiei iluministe față de chestiunea țigănească din Transilvania în secolul la XVIII-lea*, în „Anuarul Arhivelor Mureșene”, II, 2003, p.119-128.

98 *Țiganiada de la Cohalm*, în „Unirea” XXIX, 32, 14 februarie 1919, p.3; Preot Valeriu Crișan, *Lupta pentru a avea o școală*, în „Gazeta Făgărașului”, II, 43, 15 august 1928, p.2.

99 DANIC, fond Consiliul Dirigent. Administrația județeană și comunală, dos. 79/1919, f. 59.

etnonimului țigan și nu rom. Termenul „neorustic” avea însă dezavantajul de a fi fost cunoscut și folosit doar în zona fostei Austro-Ungarii (Transilvania), nu și în Vechiul Regat. În momentul în care au apărut organizațiile centrale conduse de la București, adresându-se mai multor categorii de țigani/romi, acestea nu se puteau intitula decât folosind termeni umbrelă: fie țigan, fie rom.

4.1.2. Anul 1933 și apariția publică a termenului „rom”

Prima asociație cu velleități de a-i organiza pe țigani la nivelul întregii țări a fost înființată în 1933, la București, de către preotul Calinic I. Popp Șerboianu, autorul unei cărți despre țigani publicată în 1930 la Paris. Această organizație încă nu purta etnonimul „rom”, numindu-se „Asociația Generală a Țiganilor din România”. La începutul anului 1933, Șerboianu și-a atras sprijinul „Junimii Muzicale”, o asociație profesională a lăutarilor țigani din București, înființată deja în 1927¹⁰⁰. Această asociație a lăutarilor a oferit primul sediu al A.G.Ț.R., din rândurile ei recrutându-se și primii lideri. Aceștia nu par să fi avut vreo rezervă față de denumirea de țigan¹⁰¹. În primăvara lui 1933, Șerboianu se adresează și unui anumit G.A. Lăzurică, pe care îl cooptează în mișcarea țiganilor. Lăzurică, după cum se declarase în martie 1933, când a început să publice în „Adevărul Literar și Artistic”, era „țigan”. În vara lui 1933 apăreau deja manifeste, erau organizate mitinguri prin cartierele bucureștene cu un număr mai mare de țigani, era făcut public programul A.G.Ț.R. pentru ameliorarea situației țiganilor etc.

În octombrie 1933, însă, a fost înființată „Uniunea Generală a Romilor din România”, condusă de G.A. Lăzurică, unul dintre cei mai importanți lideri romi interbelici. Acesta a cunoscut o evoluție interesantă. A început prin a se declara țigan, dar în scurt timp s-a redescoperit ca „rom”. Deși el a fost cel care a acreditat și practic a impus la nivelul autoreprezentării politice etnonimul „rom”, Lăzurică nu pare a fi avut inițial intenția de a vorbi despre romi. Prima fază, cea țigănească, este evidentă în primăvara și vara anului 1933, când lui G.A. Lăzurică i s-au publicat în „Adevărul Literar și Artistic” diferite articole inspirate din viața țiganilor. În primele articole, opțiunea sa pentru etnonimul „țigan” era clară, articolele erau intitulate generic „Din literatura țigănească”, iar personajele descrise în articolele sale erau menționate fără probleme ca țigani și țigănci. În aprilie 1933, se declara țigan „nu mi-e rușine să spun că sunt

100 *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Țigani din România (1919-1944)*, volum editat de Lucian Nastasă și Andrea Varga, Fundația CRDE, Cluj-Napoca, 2001, doc. 21, p.94

101 Margareta Nicolau, *Țigani lăutari au un „Conservator”*, în „Realitatea Ilustrată”, 6 aprilie 1933, p.11, 13.

țigan”¹⁰², iar în mai 1933, semnând o recenzie pentru cartea *Les Tziganes* scrisă de Calinic I. Popp Șerboianu, Lăzurică declara: „Ca țigan, am cetit această lucrare despre care presa străină, în unanimitate, a vorbit elogios”¹⁰³. În același articol, Lăzurică afirma că vorbise împreună cu Șerboianu în limba țigănească (încă nu era romă) cultă.

Doar câteva luni mai târziu, în septembrie 1933, începea perioada romă a lui Lăzurică. Literatura țigănească devine literatură romă, țiganii din articolele sale se transformă în romi, iar Lăzurică renunță la colaborarea cu Calinic I. Popp Șerboianu pe care-l secondase în crearea Asociației Generale a Țiganilor din România. Mai mult decât atât, Lăzurică reușea să creeze Uniunea Generală a Romilor din România, declarând termenul de țigan jignitor, iar pe cel de rom ca adecvat să-i reprezinte. A explicat sensul termenului de rom atât în anumite articole ale sale, cât și la mitingurile organizate. Ce se întâmplase în acest răstimp? Sunt posibile două explicații: fie Lăzurică s-a inspirat din mișcările externe ale romilor, fie această opțiune s-a datorat unui concurs de împrejurări independent.

Chiar dacă mișcarea romilor din România este considerată acum a fi fost cea mai puternică în Europa interbelică, ea nu a fost singura. Au existat și alte manifestări „rome”. Astfel, la Moscova, apăreau ziarul „Romany Zorya” și teatrul „Romen” în 1931¹⁰⁴, pentru ca în 1935, la Belgrad, să apară ziarul „Romano Lil”¹⁰⁵. Similar, în 1946, în Bulgaria, apărea ziarul „Romano Essi” (Vocrea Romilor)¹⁰⁶. Aceste apariții surprind un fenomen mai amplu de organizare a țiganilor/romilor, dar nu credem că Lăzurică fusese influențat de aceste mișcări. Dat fiind antisovietismul românesc, modelul sovietic nu a contat, iar manifestările din Bulgaria și Iugoslavia fie nu au fost vizibile în România, fie au apărut ulterior celor de la noi, neputând servi ca model. Singurele mișcări relativ des menționate în presa românească erau cele ale țiganilor din Cehoslovacia și Polonia, dar ele nu puneau preț pe etnonimul rom.

102 G.A. Lăzurica, *Când păzeau străjerii*, în „Adevărul Literar și Artistic”, 9 aprilie 1933, p.5-6.

103 Idem, „*Les Tziganes*” O carte interesantă despre țigani, în „Adevărul Literar și Artistic”, 21 mai 1933, p.8.

104 Rajko Djuric, *Roma und Sinti im Spiegel der deutschen Literatur*, Frankfurt am Main, Peter Lang Verlag, 1995, p.313; O carte interesantă despre situația țiganilor din Rusia: Alaina Lemon, *Between Two Fires. Gypsy Performance and Memory from Pushkin to Postsocialism*, London, Duke University Press, 2000.

105 Dora Yates, *A Catalogue of the Gypsy Books Collected By the Late Robert Andrew Scott Macfie Sometime Editor and Secretary of the Gypsy Lore Society*, Liverpool, University of Liverpool, 1936, p.113-114.

106 Jan-Heeren Grevemeyer, *Geschichte als Utopie – Die Roma Bulgariens*, Berlin, Edition Parabolis, 1998, p.158.

De ce a înființat Lăzurică, care până atunci se declarase țigan, o organizație având numele rom în componența sa? Credem că au existat mai multe motive. În primul rând, Lăzurică dorea să își înființeze propria mișcare, proiect în care a fost sprijinit și de Biserica Ortodoxă Română. Cum A.G.Ț.R. a lui Șerboianu era suspectată că ar încerca să-i convertească pe țigani la catolicism, în septembrie 1933, Biserica Ortodoxă a încurajat o mișcare concurentă, dar ortodoxă. A existat deci o colaborare între Biserica Ortodoxă și Lăzurică, primul congres al romilor din octombrie 1933 fiind, de altfel, finanțat de Patriarhie¹⁰⁷. Exceptând etnonimul „rom”, programul lui Lăzurică pentru U.G.R.R. a fost copiat aproape integral din programul A.G.Ț.R., lucru care i-a fost reproșat de către foștii colaboratori¹⁰⁸. La începutul lui septembrie a apărut, credem, și pretextul dorit sub forma unui articol publicat în „Adevărul” de N. Batzaria, care se declara uimit că există o Asociație care se întitulează țigănească și se adresează celor pe care spera să-i organizeze cu formula „Frați țigani”.

Reproducem mare parte din articol, întrucât aceste idei se vor regăsi și în luările de poziție ulterioare ale lui Lăzurică: „Apelul începe cu cuvintele: «Frați țigani!». [...] Nu se vor simți oare jigniți, văzând ca li se dă numele de «țigani»? [...] Concetățenii noștri [...] nu se numesc între ei «țigani», atunci când vorbesc în limba lor maternă. [...] Denumirile de «bohemien» și «gypsies» n’au în ele ceva jignitor. Însă, nu tot așa este cazul cu numele «țigani». Cuvântul acesta e de origină greacă. Anume, cu mai multe veacuri în urmă, luase ființă în Asia Mică o sectă creștină. Membriilor acestei secte li s’a zis «athingani», adică aceia de cari nu trebuie să te atingi, de unde, prin o degenerare a cuvântului, a căpătat înțelesul peiorativ de spurcați, puțin curați. Și, pe semne, pentru motivul că din punctul de vedere al îngrijirii și curățeniei corpului, țiganii cam lăsau de dorit, denumirea de «athingani» – a cuprins și pe dâșii. Cu vremea, secta creștină, de care am pomenit, a dispărut fără urmă, numele ei a rămas însă ca denumire etnică a țiganilor. Prin urmare, «țigan» a însemnat la origină om care nu e tocmai curat. Așa fiind, țiganii n’au oare dreptul să se socotească jigniți, văzându-se denumiți în felul acesta? Care este însă numele ce și-l dau ei înșiși? E un nume frumos. Țiganul în traiul său își zice «rom». «Rom» în limba

107 Petre Matei, *Raporturile dintre organizațiile țigănești interbelice și Biserica Ortodoxă Română*, în Vasile Ciobanu și Sorin Radu (ed.), *Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX*, Vol. V, Sibiu, Edit. Techno Media, 2010, p.159-173.

108 N. Nicolăescu, *Pe marginea unui... Congres*, în „Timpul”, II, 15, 21 octombrie 1933, p.1-2: „Văzând că în asociațiune nu avuseseră prilejul de a-și realiza anumite ambițiuni personale – ambițiuni de natură politică – au pus bazele unei așa numite Uniuni cu titlul pompos de Uniunea Generală a Romilor din România. Înlocuind deci numai cuvintele Asociația și Țiganilor prin corespunzătoarele Uniunea și Romilor, au furat pe deantregul firma Asociației”.

țigănească înseamnă om, adică om prin excelență, cei cari nu sunt țigani urmând a fi oameni oarecum inferiori. [...] Nu sunt puține popoarele cărora străinii le-au dat alt nume, decât acela cu care se numesc între ele. Nouă românilor bunăoară, străinii ne-au zis timp de mai multe veacuri «vlahi», pe când noi între noi ne-am numit totdeauna «români». Tot așa, poporul nostru întrebuintează cuvântul „neamț» pentru a desemna pe popoarele de origină germană. Cuvântul «neamț» însă, care nu este cunoscut de germani, e un cuvânt slav, provenind din cuvântul «nem», care înseamnă «mut». Pentru slavi, germanii erau muți deoarece nu le pricepeau graiul. Asfel de cazuri sunt și altele¹⁰⁹.

Acesta credem că a fost pretextul căutat de Lăzurică pentru a se despărți de Șerboianu. La începutul lui octombrie 1933, același Lăzurică, până în urmă cu câteva luni mândru că era țigan, se adresa „romilor”: „Frați Romi! Ne adresăm vouă nu cu titulatura de «țigani», pentru că este o denumire falsă și batjocoritoare, ci pe numele nostru adevărat de «romi», adică oameni iubitori de libertate, jocuri și muzică. Acest lucru trebuia să-l știe acel preot care se intitulează «arhimandrit» «președinte» al Asociației Generale a Țiganilor din România¹¹⁰.

Influența articolului lui Batzaria iese și mai bine în evidență în articolele scrise de Lăzurică despre etnonime. Datorită similitudinilor, îl reproducem doar pe primul dintre ele. Regăsim aceleași idei: termenul de „țigan” nu aparține romilor, ei numindu-se în limba lor „romi”. Ca și la Batzaria, motivul pentru care grecii ar fi dat denumirea de țigan strămoșilor lor s-ar fi datorat mizeriei fizice, dar pe care Lăzurică și-o explica prin drumul lung, neîntrerupt, din India. Ca și la Batzaria, se face paralela cu lupta pe care ar fi dus-o și românii, printre alții, pentru a-și impune endonimul, înlocuind exonimele peiorative. Dar apar și elemente noi, Lăzurică dezvoltând în perioada interbelică elementele unei mitologii naționale rome, cu accente indianiste, revenite la modă acum printre activiștii romi, cel mai probabil din nevoi identitare similare. Limba romilor ar fi indiană-sanscrită, iar termenul de rom nu provine din denumirea bizantină „romaios”, desemnându-i pe bizantini¹¹¹, ci are o vechime onorabilă, pe care Lăzurică o asociază cu epopeea indiană Ramayana. „Noi,

109 N. Batzaria, *Cu prilejul congresului țigănesc*, în „Adevărul”, 47, 15.235, 5 septembrie 1933, p.1.

110 *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Țiganii din România (1919-1944)*, doc. 27, p.105.

111 Părerile erau împărțite: A.T. Sinclair credea că termenul rom este de origine bizantină: *The Word 'Rom'*, în „Journal of the Gypsy Lore Society”, New Series, II, 3, 1909-1910, p.33-42; o părere diferită avea Martin Block care crede că rom este un cuvânt cu origine indiană: *Die Zigeuner. Ihr Leben und ihre Seele...*, p.52.

însă, suntem cei mai în măsură ca să ne cunoaștem numele, să ni-l alegem din vechea noastră limbă sanscrită, și nu alții ne pot alege și impune un nume”.

Reproducem articolul cu pricina: „Când s’a început mișcarea noastră, lumea a rămas surprinsă că ne zicem romi iar nu «țigani», fără să știe că acest din urmă nume nu ne aparține și nu l-am primit niciodată. Mai întâi că în limba indiană sanscrită, limbă vorbită de noi, nu există cuvântul «țigani», oricum ar vroi s’o ia filologii și poliglotii în limbi orientale. Cuvântul «țigan», dat de europeni romilor, cu un sens peiorativ de hulă și dispreț [...]. Când străbunii noștri au fugit din India [...] primul popor european cu care au luat contact străbunii noștri au fost Grecii din Imperiul Bizantin [...] Când au văzut Grecii acest popor fugăr, zdrențuit, prăpădit de lungul drum ce-l străbătuse [...], s’au întrebat: — Ce barbari or mai fi și ăștia? Mai ales că noii musafiri erau tucurii la înfățișare și cu plete mari. [...] I-au denumit «athingani», așa cum porecliseră o anumită sectă religioasă din Asia Mică, sectă care dăinuește și azi în Siria și Palestina, sub numele de Copti și Maroniți. În grecește, cuvântul «athingan» însemnează om murdar, de care să nu te atingi. Străbunii noștri nu și-au dat la început seama de sensul peiorativ al acestei denumiri, și nici nu se puteau opune acestei batjocure, decât mai târziu, când parte din ei au învățat limba grecească. [...] Și și-au adus aminte străbunii noștri că în limba lor indiană-sanscrită, la oameni se zic romi, adică făpturi ale lui Dumnezeu, cum sunt și alte națiuni. Deci, ei și-au spus și își spun Romi, nume care are un înțeles mai larg, adică: oameni superiori, întrucât ei iubesc libertatea, cântecile și jocurile. Acest cuvânt de Rom are o rădăcină mai adâncă, el derivând de la cuvântul Romá, numele unui erou care a făcut răsboaie de cuceriri, de unde s’a format apoi cuvântul Ramajane, deci Romá (nume de erou) — Ajana — expediție, cucerire. Antologia sanscrită vorbește de epopeia națională Ramajana, care împreună cu Mahabharata sunt cele mai celebre rapsodii epice din literatura sanscrită. [...] Unii țiganologi, prin confuzie, au crezut că noi am împrumutat numele de romi dela greci, cari își ziceau și își zic și azi romei. [...] Noi, însă, suntem cei mai în măsură ca să ne cunoaștem numele, să ni-l alegem din vechea noastră limbă sanscrită, și nu alții ne pot alege și impune un nume. Românii nici odată n-au voit să fie denumiți vlahi, bogdanlăi, caraormani, munteni, basarabi sau moldoveni, ci și-au spus întotdeauna români, descendenți ai dacilor și romanilor. Germanii nu admit să li se zică teutoni sau nemți; francezilor, gali; ungurilor, huni sau mongoli etc”¹¹².

112 G.A. Lăzurică, *De ce ne zicem Romi și nu „Țigani”*, în „Timpul. Oficiosul romilor din România”, VI, 66, 17 august 1937, p.1. La scurt timp, acest articol a fost republicat sub alt nume: G.A. Lăzurică, *Ce trebuie să știe Romii*, în „Timpul. Oficiosul romilor din România”, VI, 69, 28 februarie 1938, p.2.

Articolul lui Batzaria a fost o sursă de inspirație, dar mai ales un pretext pentru Lăzurică. El avea nevoie de un lucru care să-l diferențieze de Șerboianu, dar, pe de altă parte, din dorința de a avea succes cu Uniunea sa, a decis să folosească acest termen în care știa că oamenii se vor regăsi. Termenul „rom” nu a fost artificial, nefiind impus de sus în jos unor comunități care să nu fi auzit de el. Chiar dacă Uniunile Romilor conduse de la București au înființat în scurt timp filiale în numeroase regiuni, succesul preluării denumirii se explică prin existența unui număr apreciabil de oameni care agreau acest endonim. Datorită concurenței între organizații s-a impus acea denumire care avea șanse să fie considerată a-i reprezenta mai bine pe etnici.

4.1.3. Impunerea treptată a etnonimului „rom”

De ce a avut succes etnonimul rom și nu țigan? Pentru că „țigan” provoca unora rușine. În schimb, termenul de „rom” era lipsit de conotații negative și era utilizat ca endonim într-o proporție semnificativă în cadrul comunităților. Acestea credem că au fost motivele reale pentru succesul termenului „rom”, iar nu ancorarea endonimului într-un trecut legendar, asocierea sa cu Ramayana etc, așa cum făcuse Lăzurică (și continuă să se întâmple și acum cu unii intelectuali romi). Mișcarea „romă” a făcut efortul de a articula un discurs menit combaterii rușinii de a fi țigan. Au existat și cazuri când, în cadrul mișcării, era asumat etnonimul „țigan”, dar acestea sunt totuși rare. Reproducem un astfel de exemplu dintr-un articol publicat în „Neamul Țigănesc”: „Fraților! [...] Numai noi, țiganii, trăim alungați și ocoliți de toți! Noi nu avem prietenii! Noi nu avem ocrotitori! [...] Cine să ne cunoască durerea noastră, dacă noi tăcem! [...] Cine să ne ajute dacă noi nu ne ajutăm! [...] Toți, dar absolut toți, sunt la fel huliți și ocoliți în societate, și chiar dacă un timp ni se uită originea, tot batjocoriți rămânem, căci noi ne rușinăm de originea noastră. Primul pas pe care trebuie să-l facem noi în societate, dacă vrem să impunem respect și stimă, este să nu ne rușinăm că suntem țigani! Fiecare dintre noi să rostească limpede și curat cuvântul mândru de țigan, ca un protest și o prevenire pentru toți, cari au gustul să glumească cu noi, că nu ne e rușine, că suntem țigani, ba mai mult, suntem mândri. Mândria noastră transformă mentalitatea noastră și a lumii ce ne înconjoară”¹¹³.

Termenul de țigan a fost acuzat că descuraja identificarea intelectualilor „romi” cu neamul pe care aceștia îl renegau, privându-i astfel pe romi de îndrumători: „Ne bucurăm până la lacrimi când ni se prezintă ocazii să auzim

113 Lazăr Naftanailă, *Către toți țiganii din Ardeal*, în „Neamul Țigănesc”, I, 1, februarie 1934, p.1.

că «cutare om mare» e de neam rom. Recunoaștem însă că am rămas în urma tuturor popoarelor — și aceasta nu din vina noastră. Cauza? Țigani! Cuvânt de batjocură și sfidare... compromitere. Iată de ce intelectualii noștri se feresc a ne veni în ajutor și a se afișa în public ca îndrumători ai romilor”¹¹⁴.

Alți lideri romi criticau termenul „țigan” pe motiv că ar fi descris nu o etnie, ci o categorie de oameni certați cu bunul simț, curățenia, indiferent de originea lor etnică, fie ei români, sași, maghiari sau romi. Chiar dacă se admitea că mulți dintre romi, datorită situației lor sociale precare comparativ cu a majoritarilor, deveniseră „țigani”, era considerată abuzivă generalizarea termenului de țigan „asupra întregii noastre națiuni”. Termenul de țigan nu putea fi admis întrucât „reese în mod clar și precis că cuvântul de «țigan» este numai o batjocură, căci națiunea țigănească nu există”. Reproducem un articol publicat în octombrie 1935 în „Foaia Poporului Romesc”, apărut la Rupea: „Se știe de noi toți, cari trăim în țară, că numele de Țigan se dă la toți aceia cari, fie că din lenevie nu-și păstrează curățenia corpului, fie că din lipsă de mijloace umblă îmbrăcați zdrențaros. Aceasta, indiferent de națiunea din care respectivul face parte. Pe lângă aceste două cazuri, în cari se dă cuiva numele de țigan, mai este un al treilea caz, și anume: când cineva este lipsit de bună creștere și bun simț, ocupându-se cu minciuni și cu tot felul de lucruri cari le-aduc disprețul tuturor, acestora încă li se spun că sunt țigani. Deci, putem vedea din cele trei exemple care e rostul cuvântului «țigan» și care se dă oricărui om, ce se poartă în condițiunile de mai sus, fie el Român, Sas, Ungur, Rom etc. Națiunea noastră, a Romilor, din cauză că a fost veșnic în criză și foame, a rămas în întuneric din toate punctele de vedere, față de celelalte naționalități, cu cari au conviețuit. [...] și astfel cuvântul de «țigan» a fost generalizat asupra întregii noastre națiuni, de altfel, fără niciun drept. Iată, deci, cari sunt cauzele pentru cari națiunii noastre i s-a dat numirea de Țigani, cauze, pe cari cu regret trebuie să recunoaștem că sunt adevărate.[...] Curățenia trupească, curățenia hainelor și curățenia caselor în cari locuim, sunt cei trei stâlpi ai sănătății noastre. Pe lângă aceste trei griji, trebuie să căutăm a îndrepta și caracterul nostru. În locul minciunei, să-și facă loc adevărul, și în locul înșelăciunii, cinstea. Făcând astfel, suntem siguri că și națiunea noastră va câștiga un loc cât de modest în mijlocul celorlalte națiuni, cari tind tot spre o mai perfectă civilizațiune. Din cele relatate mai sus, reiese în mod clar și precis că cuvântul de «țigan» este numai o batjocură, căci națiunea țigănească nu există”¹¹⁵.

114 Președinte de vârstă, *Altădată și acum*, în „Glasul Romilor”, II, 1, august 1935, p.2-3.

115 Nicolae Duca, *Este cuvântul Țigan, cuvânt de batjocură, sau nume de națiune?*, în „Foaia Poporului Romesc. Organ cultural, social și economic al Romilor”, I, 1, 21 octombrie 1935, p.3.

Tendința presei de a insista asupra infraționalității „țiganilor”, întărind stereotipurile cu care se vedeau confrunțați liderii romi, era și ea combătută sub forma unui comentariu apărut în 1937. Acesta fusese provocat de un articol din „Dimineța”, intitulat neutr *Spargere la o biserică în Prahova. Hoțul a fost prins*. Comentându-l, liderii romi apreciau: „Dacă Sterie N. Enăchioiu ar fi fost rom, s’ar fi accentuat acest lucru scriindu-se «Țiganul Sterie N. Enăchioiu din Surani...», și s-ar fi pus titlul notiței: «Un țigan spărgător de biserică». Bine că s-a prins chiar asupra faptului spărgătorul și profanatorul, că altfel cădea bănuiala pe vreun țigan”¹¹⁶.

Fiind dificilă crearea mândriei și a coeziunii în jurul etnonimului țigan, endonimul „rom” s-a impus ca o soluție. Presa romă interbelică abundă în astfel de îndemnuri de a nu te rușina de propria origine, de a nu-ți renega neamul ci, dimpotrivă, de a-ți asuma identitatea de rom etc. Găsim în numărul din 23 septembrie 1934 al ziarului „O Rom”, publicat la Craiova, următorul apel: „Ce trebuie să facă un rom: Să nu-și ascundă origina lui de rom și să nu-i fie rușine de neamul din care își trage obârșia”¹¹⁷. Intelectualii romi, deja implicați în mișcare, simțeau probabil ceea ce scriau într-un limbaj cu certe tonalități naționale: „Sunt rom, vreau să-mi ridic neamul și să mă uit pe mine, călăuzit fiind de dorul de mai bine și dragostea de frate și de neam”¹¹⁸.

Prin utilizarea endonimului rom se putea deci produce disocierea țiganilor/romilor de conotațiile negative conținute de termenul „țigan”. Acest fapt întărea identificarea ca „rom”, motiv pentru care liderii romilor și-au propus răspândirea endonimului nu doar în exterior, către majoritarii români, ci și în interior, către anumite comunități țigănești/rome. Deja în actul constitutiv de creare a U.G.R.R. din 16 noiembrie 1933 se menționa: „ținem ca printr-o atitudine demnă, prin publicitate și intensă propagandă, să obișnuim pe concetățenii noștri români a nu ne mai denumi «țigani», ci «romi» – adevăratul nostru nume, care înseamnă «om», iubitor de libertate”¹¹⁹.

Prin presa romă, dar și prin mitingurile organizate, liderii romi explicau participanților că „adevăratul” lor nume era acela de „rom”. G.A. Lăzurică, la

116 *Replici*, în „Țara Noastră. Ediție specială săptămânală pentru Romii din România”, I, 1, 11 iulie 1937, p.3.

117 *Ce trebuie să facă un rom*, în „O Róm. Organ de îndrumare culturală și de revendicări sociale ale romilor din România”, I, 1, 23 septembrie 1934, p.2. Aproape identic reproduș patru ani mai târziu: *Ce trebuie să facă un rom*, în „Glasul Romilor”, III, 9-10, 21 aprilie 1938, p.3: „1 Să nu-și ascundă origina lui de rom și să nu-i fie rușine de neamul său.”

118 *Congresul romilor de la Sibiu*, în „O Róm. Organ de îndrumare culturală și de revendicări sociale ale romilor din România”, I, 1, 23 septembrie 1934, p.2.

119 *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Țiganii din România (1919-1944)*, doc. 38, p.118.

întrunirea de la Diciosânmartin (11 octombrie 1934) „a făcut apoi apologia numirilor ce au avut țiganii până acum, când după o muncă istovitoare au putut afla că numele lor adevărat este rom și nu țigan”¹²⁰, iar la Ploiești (13 aprilie 1935) „le-a explicat apoi ce înseamnă cuvântul *rom* și de unde vine acest cuvânt, întrebând totodată pe cei din sală dacă vor să fie împroprietăriți. Majoritatea au răspuns că... nu, ei vor a fi liberi. Cuvântul *rom* vine de la libertate și înseamnă să fiți buni și cinstiți”¹²¹. Nu i se poate nega lui Lăzurică un anumit fler politic, dar el nu a fost singurul lider rom care oferea informații similare despre etnonime. Este și cazul lui Laurențiu Anghel de la A.U.G.R.R. care, într-o conferință ținută romilor la Buzău, la începutul lui 1938, „a mai vorbit despre educație, atât în familie, cât și în afară. Le-a explicat cuvântul de rom, care înseamnă om liber”¹²².

Chiar și liderii unor asociații locale, deși aflați în raporturi tensionate cu organizația „romă” a lui Lăzurică, și care au refuzat inițial termenul „rom”, au preluat după o perioadă acest etnonim. Vorbim aici în primul rând de mai vizibilele „Înfrățirea Neorustică” din Făgăraș care, între 1934-1935, a publicat „Neamul Țigănesc”, și de Cercul Oltenia al A.G.Ț.R., care a editat ziarul „Tim-pul” (între 1933-1938).

Cei de la „Înfrățirea Neorustică” nu par a fi fost deranjați de termenul „țigan”, pe care îl preferau celui de rom. Din acest motiv, ziarul lor s-a și numit „Neamul Țigănesc”: „Suntem mândri de cuvântul Țigan, pe care-l punem în fruntea ziarului nostru. Ceilalți conducători se rușinează azi că sunt țigani și caută să-și zică Romi. Sub acest nume de Țigani suntem cunoscuți în toată Europa și așa vrem să ni se zică. Admitem cuvântul de Rom, cum și se zice în limba țigănească «tu sam rom?» dar nu ne lepădăm nici de cuvântul Țigan. «Tu sam rom?» înseamnă tu ești țigan?”¹²³ În acest ziar, cele două etnonime, țigan și rom, erau intersanjabile. Reproducem mai multe exemple din numărul din aprilie 1935 al ziarului. În primul articol, intitulat „Apostolul țigănesc”, putem citi: „Naftanailă Lazăr se ridică prin munca și jertfa adusă de el cauzei de re-deșteptare a Romilor deasupra tuturor, el este un apostol al ridicării neamului țigănesc din România”¹²⁴, iar în alt articol din același număr citim despre liderul țigan/rom că: „Un om de suflet este și prietenul nostru d. Brașoveanu de la Sibiu, pe care-l recomandăm Romilor, ca om deștept și cu dragoste de neamul țigănesc și pentru propășirea noastră”¹²⁵. Explicația este dată în același nu-

120 *Ibidem*, doc. 67, p.172.

121 *Ibidem*, doc. 81, p.190.

122 *Ibidem*, doc. 130, p.242.

123 *Lămurire*, în „Neamul Țigănesc”, I, 2, 8 septembrie 1934, p.3.

124 Haralambie Luca, *Apostolul Țiganilor*, „Neamul Țigănesc”, I, 3, aprilie 1935, p.1.

125 *Informațiuni*, în „Neamul Țigănesc”, I, 3, aprilie 1935, p.3.

măr, în articolul special consacrat acestei probleme a etnonimelor și numit chiar „Rom sau țigan?”. În primul rând, liderii din jurul lui Lazăr Naftanailă, directorul ziarului „Neamul Țigănesc” și cel care înființase în 1926 la Calbor „Înfrățirea Neorustică”, prima organizație romă/țigănească din România, nu erau afectați de termenul „țigan”. În al doilea rând, acești lideri erau frustrați de ascensiunea Uniunilor conduse de la București, cu care nu colaborau suficient de bine. De aici și iritarea față de liderii „romi” de la București și insistența de a folosi mai departe termenul de țigan, deși fuseseră și ei influențați de explicațiile lui Lăzurică în ceea ce privește cele două etnonime.

Reproducem integral articolul cu pricina: „În ziarul nostru găsiți ambele numiri, deși unii frați ai noștri, cari ieri se rușinau de cuvântul țigan, azi socotindu-se mai emancipați, l-au caterisit și-și zic numai Romi, noi le întrebuintăm pe amândouă, ba drepti să fim ne mândrim mai mult cu numirea de țigan, cum suntem cunoscuți de toată lumea. Totuși ținem să arătăm ce se înțelege prin fiecare din aceste cuvinte. Cuvântul «țigan» provine dela cuvântul grecesc «athingan», care înseamnă om nespălat, ciumat. Cuvântul «Rom» din vechea limbă sanscrită (indiană) înseamnă om doritor de libertate. Desigur că unor proaspeți coconi cocotați la conducerea noastră numai spre a ne specula durerile și necazurile, nu le place numirea de țigan, dar noi nu ne rușinăm de ea. Suntem mândri, și de aceea și titlul ziarului nostru, care este primul ziar de rededeșteptare a țiganilor din România, poartă numele «Neamul Țigănesc». Deși înseamnă om murdar, cuvântul țigan în românește reprezintă numirea sub care suntem cunoscuți și sub care vrem să fim și de azi înainte”¹²⁶.

Mișcarea din Oltenia a început să activeze în toamna anului 1933. Inițial i-a rămas fidelă lui Șerboianu, numindu-se Cercul Oltenia al A.G.Ț.R., și a optat pentru termenul de „țigan”. În momentul apariției concurenței, reprezentată de U.G.R.R. a lui Lăzurică, au ezitat să folosească termenul de „rom”. Evoluția lor a fost de la „țigan” la „țigan emancipat” (toamna 1933-primăvara 1934)¹²⁷

126 Răzvan Lazăr, *Rom sau Țigan*, în „Neamul Țigănesc”, I, 3, aprilie 1935, p.2.

127 *Vin lăețil... în „Timpul”, II, 17, 14 noiembrie 1933, p.1: „puternica acțiune pornită din sânul «statului major» al «țiganilor emancipați» a prins trainice rădăcini peste întreaga masă a nației țigănești din Oltenia”; Informațiune, în „Timpul”, II, 13, 23 noiembrie 1933, p.2: „La Ministerul Muncii se află n studiul d-lui Av. N. Ionescu reprezentantul ziarului nostru la București, statutul «țiganilor emancipați»; Viața țigănească, în „Timpul”, II, 19, 8 decembrie 1933, p.1: „Mișcarea țigănească a luat o mare desvoltare în România, [...] cei mai vajnici luptători din Asociație și cari luptă la «complexa» emancipare a nației țigănești.”; Succesul ziarului „Timpul” Grandioasa manifestație din sala Vintilescu-Bucovăț. Peste 1200 de votanti-țigani „emancipați” provoacă venirea în mijlocul lor a frunțașilor național-liberali , în „Timpul”, II, 21, 20 decembrie 1933, p.1-2: „E prima întrunire de acest fel în istoria nației «țiganilor emancipați» [...] când frunțașii liberali se coboară în mijlocul țiganilor «emancipați»; Poetul Marin I. Simion „Voevodul țiganilor” din Oltenia,*

pentru a ajunge, în cele din urmă, la „rom”. Ziarul mișcării din Oltenia s-a numit până în 18 iulie 1934 „Timpul. Ziarul țiganilor din România”, pentru ca din 29 iulie 1934 să devină „Timpul. Oficiosul romilor din România”.

4.2. Atitudini românești interbelice față de etnonimul rom

4.2.1. Dezinteresul românilor interbelici față de „romi”

În România interbelică nu se manifestau temerile actuale față de romi și față de etnonim ca atare. În toamna anului 1933, opinia publică românească afla pentru prima oară că țiganii își zic romi. Tocmai se înființase Uniunea Generală a Romilor din România, urmată, în 1934, de Asociația Uniunea Generală a Romilor din România și, ulterior, și de alte organizații care aveau în titulatură etnonimul „rom”. Deși au existat tensiuni între aceste organizații, manifestările lor (filiale în țară, mitinguri, baluri, sfîntiri de steaguri ale „romilor” etc) au fost suficient de vizibile încât să aibă impact. În câțiva ani, termenul „rom” căpătase deja o anumită notorietate. Presa românească, deși – per ansamblu – a continuat să recurgă la termenul de țigan, a folosit și etnonimul „rom”, mai cu seamă atunci când se vorbea despre eforturile lor de organizare. Acest fapt este cu atât mai remarcabil cu cât utilizarea era benevolă, nefiind atunci impusă legal.

De ce văd acum românii cu ostilitate etnonimul rom și atunci tratau subiectul cu dezinteres sau chiar cu bunăvoință? În primul rând, țiganii nu corespundeau temerilor naționaliste ale românilor interbelici, opinia publică nefiind sensibilizată de țigani în general. În al doilea rând, teama de confuziile români-romi (țigani) nici nu putea exista, întrucât termenul „rom” reprezenta în continuare doar o excepție.

În perioada interbelică, naționaliștii români se defneau prin antisemitism și nu prin atitudini ostile la adresa țiganilor/romilor. Iar în ceea ce privește utilizarea etnonimului „rom” de către aceștia, nu a existat în epocă nicio controversă. În toamna anului 1933, Corneliu Zelea Codreanu a ajutat la organizarea primului Congres al Uniunii Generale a Romilor din România, prima organizație din România purtând endonimul „rom”. Din acest motiv, Codreanu a

în „Timpul. Ziarul țiganilor din România”, III, 23, 17 februarie 1934, p.2: „Lăzărescu-Lăzurică [...] pune bazele unei Uniuni a Țiganilor din România [...] reușește să facă o mică adunare de țigani [...] unde transformă cuvântul de țigan în *rom*. [...] Acum să trecem la adevăratul apostolat pe cari îl duce poetul Marin I. Simion în Oltenia! [...] A hotărât înființarea unei biblioteci *O Rom* (țiganul) organ cultural și social al țiganilor din Oltenia. [...] Fiind puternic susținut de ziarul „Timpul” – în ziua de 15 Decembrie 1933, peste 1200 de de votanți – țigani «emancipați» provoacă venirea în mijlocul lor a fruntașilor naț. liberali. A fost prima întrunire de acest fel în istoria nației „țiganilor emancipați”.

și fost declarat membru de onoare al Uniunii Romilor¹²⁸. La fel, câțiva ani mai târziu, în vara anului 1937, antisemitul Partid Național Creștin nu a avut nicio problemă să pună la dispoziția unor lideri romi ziarul „Țara Noastră”, care a publicat săptămânal o ediție duminicală consacrată romilor din România. Naționaliștii interbelici nu simțeau în romi primejdia pe care și-o imaginează actualii naționaliști români. Nu lipseau în presa naționalistă a vremii, altfel atât de antisemită, expresii în care romii (astfel numiți) erau tratați cu respect. Reproducem un text al unei naționaliste românce în care empatia pentru cauza romă contrastează cu antisemitismul furibund: „Multă lume habar n-are ce vasăzică cuvântul: Rom. Poporul nostru știe numai cuvântul: Țigan, o poreclă dată în batjocoră, horopsitului și mult urgisitului popor: Rom”¹²⁹.

4.2.2. Confuzii?

Pe lângă faptul că țiganii nu corespundeau temerilor naționaliste ale românilor interbelici, nici etnonimul rom nu crea în epocă aprehensiunile pe care le întâlnim astăzi. Riscul apariției unor confuzii între români și romi era redus, motiv pentru care iritarea actuală provocată de impunerea endonimului rom nu exista. Deși în perioada interbelică au apărut și în alte țări europene organizații ale țiganilor/romilor, nici aceste organizații nu au fost mai omogene sau mai influente decât cele românești. Multe dintre aceste organizații, ca și în România, nu se declarau „rome”, ci țigănești sau egiptene. Chiar și acelea numite „rome” nu au fost suficient de populare și de coerente încât să impună etnonimul „rom”. Pe scurt, în Europa care conta, nu doar că țiganii/romii nu reușiseră încă, prin mișcările lor, să impună etnonimul „rom” în sfera publică, dar nu existau nici structuri europene interesate în susținerea țiganilor/romilor, așa cum se întâmplă în prezent (chiar și indirect), iar corectitudinea politică încă nu fusese inventată. În fine, pe de altă parte, prea puțini cetățeni români (etnici țigani/romi) circulau prin Europa, încât să determine prin asocialitatea atribuită lor confuzia actuală. În România primei jumătăți a secolului al XX-lea, teama că românii ar putea fi confundați cu țiganii, care ne-ar face țara de răs în străinătate, nu era întâlnită.

Au existat totuși și atunci anumite apropieri între țigani și români la nivel de etnonime, dar acestea nu erau de natură să creeze temeri. Astfel, în fostul Imperiu Otoman, denumirea de „lakho”, provenind de la valah (român), era folosită pentru a-i desemna pe țiganii de religie creștină. Faptul se explică

128 *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Țiganii din România (1919-1944)*, doc. 31, p.112.

129 *Scrisoarea unei vechi luptătoare naționaliste – Tița G. Pavelescu, Directoare – Proprietara ziarului românesc „Sentinela”-Focșani*, în „Țara Noastră. Ediție specială săptămânală pentru Romii din România”, I, 4, 1 august 1937, p.2.

prin diferențele profesionale dintre țiganii aflați în spațiul otoman, unde mare parte a țiganilor erau de religie musulmană, și cei din Țara Românească și Moldova care erau creștini. Prin extensie, lakho a devenit deci țigan creștin¹³⁰.

Se păstrează și mărturiile confirmând situații în care românii au fost confundați cu țiganii, dar acestea erau rarissime și nu au provocat îngrijorare. În 10 aprilie 1913, basarabeanul Alexei Mateevici îi scria lui Ioan Bianu că „din copilărie am avut multă dragoste pentru poporul părinților mei, ignorat de stăpânii săi de astăzi și de știința lor oficială chiar până la tăgăduirea existenței sale etnice și până la confundarea lui ba cu tătarii, ba cu țiganii”¹³¹. Dar confuzia acuzată pare a se datora mai degrabă ignoranței și neglijării basarabenilor (eventual lui Puskin), decât vreunei asemănări de etnonime.

Existau însă și confuzii datorate asemănării etnonimelor *român-romnichel* (sau romanichel), un endonim întâlnit printre anumite grupuri de țigani din vestul Europei. Situația din Occident este cu atât mai interesantă, mai ales că o putem compara cu percepțiile actuale. Primul caz cunoscut nouă se petrece în Franța și îl are ca protagonist pe viitorul dramaturg Eugen Ionescu. Pe atunci copil de 10-11 ani, numele străin de Ionescu a reușit să provoace curiozitatea unei bătrâne. Primind răspunsul că este român (*roumain*), bătrâna, într-o mai mare măsură familiarizată cu „romanichel”, a tras concluzia că Ionescu ar fi fost țigan, fapt care l-a iritat pe copil¹³². Asemănarea între români și romanicheli pare a se fi făcut vinovată și de alte confuzii, dar acestea au tins să fie tratate mai degrabă ca ciudățeni decât ca ceva îngrijorător, care să afecteze națiunea română. Citim într-un articol apărut în 1943, în revista „Siguranța”: „Lângă Marsilia, în Camarga, țiganii sunt denumiți «Romanicelii». Această

130 Martin Block, *Die materielle Kultur der rumänischen Zigeuner...*, p.33-34: „Umgekehrt werden alle christlichen Zigeuner in der Türkei *lakho*, d.h. Walache genannt, denn fast alle Zigeuner der Walachei sind dem Namen nach Christen. [...] Heute ist lakho ein Ausdruck der Verachtung”.

131 Alexei Mateevici, *Către Ioan Bianu*, în *Opere*, Chișinău, Edit. Știința, 1993, p.468-470.

132 Matei Călinescu, *Dacă eram francez, eram poate genial. Ionescu/Ionesco – între două mituri identitare* (<http://www.cuvantul.ro/articol/?artID=15&nr=320>, accesat 2006.8.1), în „Cuvântul”, martie-aprilie 2004: „A fi român – un stigmat? Merită să notez aici o amintire-stigmat pentru identitatea de copil român de 10 sau 11 ani a lui Eugen Ionescu, pe când se afla în edenica «La Chapelle-Anthenaise». Ea este legată de numele lui ciudat într-un spațiu rural francez – nume identificat, de o femeie ignorantă, ca fiind de țigan (țiganii – sau romii, cum preferă ei să se numească – sînt, desigur, universal mult mai cunoscuți decît românii; iar cuvântul *romanichel*, cu o sonoritate nu foarte îndepărtată de *roumain*, are în franceză sensul neechivoc de țigan): «Bătrâna vagaboandă e uimită de numele meu. I se spune că sînt un copil român, spune ea [...] Ea replică: român, român, romanichel, e totuna. Mă supăr. Îi spun prostii, o insult. Sînt certat. Am remușcări. Îi cer iertare.» Copilul Eugen Ionescu se supărase că, după nume, era bănuît că ar fi țigan – știa deci diferența, era conștient de statutul de paria al țiganilor. Nu voia să accepte, copilărește, un stigmat. «Nu, eu sînt român»”

denumire a făcut pe unii răuvoitori să-i considere pe țigani ca exponenți ai Românilor – care ar fi de origine țigănească. Un fapt și mai grav s-a petrecut acum câțiva ani pe vaporul «Resolut», cu care călătorea și o doamnă româncă. Cum voiajul cu «Resolut» durează în jurul lumii între 4-6 luni, pe vapor se țin ședințe și conferințe literare. La una din ele, un englez, prof. Lomp de la col. 4, vorbind de Români, a spus că ei se trag din țigani, deoarece «Romaniceli» sunt de origine românească – și indiană. Atunci doamna româncă s'a suit pe scenă și a combătut cu energie pe englez. Era doamna Severa Sihleanu¹³³.

Atunci, confuzia pare a se fi datorat relativei asemănări dintre români și romanicheli, nu dintre români și romi. Totuși, astfel de cazuri par a fi fost rare, neintrând în atenția publică. Într-o perioadă în care nu exista o mișcare politică a romilor care să fi impus oficial etnonimul rom și care să fi captat atenția mass-mediei europene, doar câțiva inițiați știau ce endonime foloseau niște țigani dintr-o regiune oarecare a Franței etc. Exonimele (tziganes, tsiganes, Zigeuner, Gypsies, gitanes etc.) erau mult mai des întâlnite, și evident că ele nu riscau să creeze confuzii. Chiar și un autor critic la adresa țiganilor, precum Ion Chelcea, scria în 1944 că țigani în străinătate pot fi uneori confunziți cu românii, dar mai puțin datorită similitudinii de etnonime, cât datorită conviețuirii lor cu românii¹³⁴.

5. Concluzii

Rom sau țigan? Credem că mai util ar fi să folosim țigan și rom, țigan/rom etc. Chiar și așa, trebuie ținut cont de faptul că ambele etnonime sunt insuficiente, termeni-umbrelă, care nu pot surprinde (doar sugerează) vastul mozaic de grupuri umane reunite sub acești termeni.

Dar tendința este de a esențializa aceste denumiri. Opțiunile pentru un termen sau pentru celălalt nu sunt inocente. Pentru naționaliștii romi impunerea unui endonim înseamnă obținerea unei unități simbolice: un nume, deci un popor. În timp ce alternativele sunt discreditate („țigan” ar fi exclusiv peiorativ, similar cu jidan, nigger, bozgor etc), în jurul etnonimului „rom” s-a creat deja o mitologie legitimatoare (vechime, onorabilitate, autenticitate, puritate, India etc). Chiar dacă majoritatea se declară „țigani”, activiștii preferă să ignore asemenea opțiuni. Acestea sunt explicate ca rezultat al ignoranței celor care se identifică astfel

133 Doctor Paulian, *Despre țigani*, în „Siguranța”, decembrie 1943, p.13.

134 Ion Chelcea, *Op.cit.*, p.19: „Pâna departe, Țigani pot trece drept Români, ca o consecință, pe deoparte a acestei simpatii, pe de alta a confuziei care se naște depe urma numirii lor: (Rom-Romi) dar mai ales a unei ideale conviețuirii cu Români. După spusa lui Z. C. Arbore «în guvernămintele de dincolo de Volga, populațiunea rusească îi consideră de Români» din cauzele pomenite mai sus”.

(activiștii văzându-se ca deținători ai adevărului), iar numărul „deviaționiștilor” de la proiectul elitelor este prezentat ca redus („uneori”, „unii romi”, „în anumite contexte”, „captatio benevolentiae” etc). În ciuda a ceea ce afirmă activiștii, „rom” nu este nici singura opțiune (există numeroase alte endonime), nici cea mai populară (mulți preferă să se numească „țigani”), nici „endonim” justificat de limbă. Ne putem întreba care mai este exonimul pentru cel care, deși insistă să se declare a fi „țigan”, este totuși „recuperat” ca „rom” de către activiștii care își arogă dreptul de a vorbi în numele său. Parțial, „rom” poate fi înțeles ca țigan politic.

În ceea ce-i privește pe români, aceștia se tem că, acceptându-se termenul „rom”, străinii vor ajunge să-i confunde cu „romii”. Ca atare, opoziția față de acest etnonim, acum, este foarte puternică. Acceptarea lui este văzută ca un mare deserviciu. Termenul „rom” este delegitimat: invenție recentă (după 1989), la care recurg doar elitele și numai în România. Există mari diferențe între ostilitatea cu care românii percep termenul „rom” acum și indiferența binevoitoare cu care îl vedeau în anii 30.

Termenul „rom” nu este o invenție, nu este folosit doar în România și nu doar de către elite. Și totuși, fără a fi fost la origine o invenție, din dorința de a-l prezenta ca fiind singurul adevărat și adecvat, pentru toți, „rom” ajunge să fie o invenție.

Uneori, și de o parte, și de alta, se recurge la metafore care obligă, implicând natura, rădăcinile, „sufletul neamului” etc, sugerând că a fi rom sau român ține de firea lucrurilor. Un exemplu ar fi acela al unui intelectual țigan care, afirmând că „țigănetul se împarte în două: 60% artiști, cum suntem noi, cei din neamul meu, iar restul de 40% hoți”, a fost catalogat de activiștii romi ca „ducând cu sine conștiința încărcată, fie și inconștient, a vinei de a fi trădat sufletul rom”¹³⁵. Celălalt exemplu este al lui Adrian Păunescu care, în primăvara lui 2009, fiind întrebat despre ideea de a se reveni la termenul „țigan”, a răspuns: „este profund dăunător acest sistem de acaparare a rădăcinii numelui naționalității românești, a rădăcinii numelui națiunii române, a rădăcinii numelui țării și al cetățenilor români de către niște oameni care au prin istoria lor și ceea ce îi caracterizează, bun și rău, au un nume – numele de țigan”¹³⁶.

Sufletului rom și rădăcinilor neamului românesc le-am opune prozaica esență de rom de la „Dr. Oetker”: propilenglicol, apă, colorant, caramel, aromă rom. Credem că există similitudini între etnonim și produsul alimentar. Și unul și altul sunt convenții, mai mult arome decât esențe.

135 Delia Grigore, Mihai Neacșu, Adrian-Nicolae Furtună, *Rromii... în căutarea stimei de sine: studiu introductiv*, București, Edit. Vanemonde, 2007, p.101. Deși nu i se dă numele, informațiile din notă „rom lăutar, 79 ani, absolvent de studii superioare, București” și expresiile utilizate de acesta arată că este vorba, cel mai probabil, de Johnny Răducanu care avea 79 de ani în 2007.

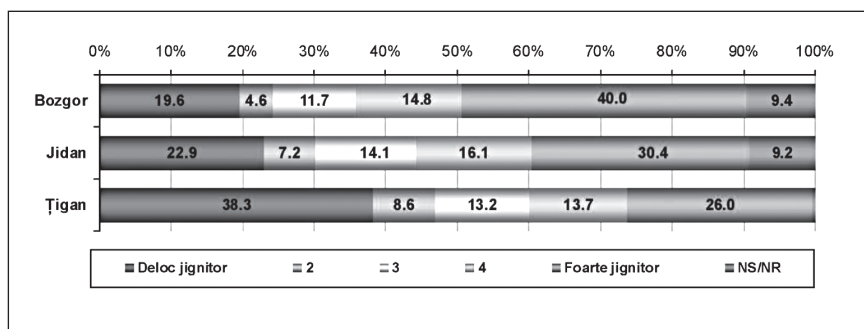
136 Gabriela Antoniu, *Reacții la propunerea Jurnalului Național/De la rom...*

ANEXA I

Guvernul României, Secretariatul General, Agenția Națională pentru Romi, *Barometrul relațiilor interetnice. Mai-iunie 2009. Etnici romi-raport parțial*, p. 27.

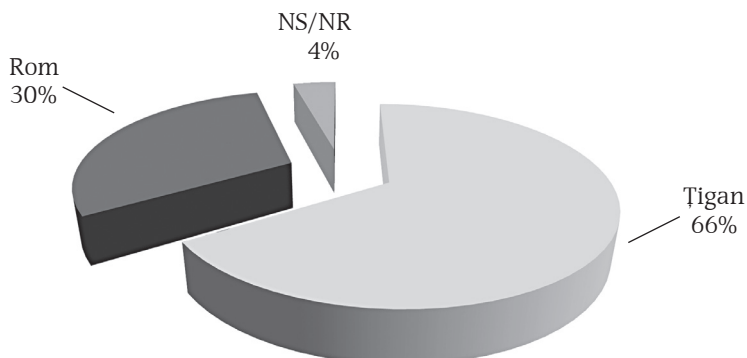
RD1. Pe o scală de la 1 la 5, unde 1 înseamnă „deloc jignitor” și 5 „foarte jignitor”, vă rog să îmi spuneți cât de jignitor vi se pare termenul?

ANEXA II

Guvernul României, Secretariatul General, Agenția Națională pentru Romi, *Barometrul relațiilor interetnice. Mai-iunie 2009. Etnici romi-raport parțial*, p. 46

RD13. Dumneavoastră cum spuneți de obicei?

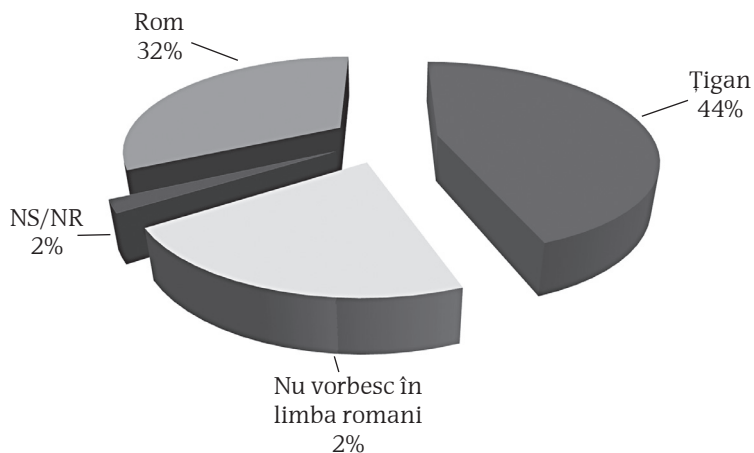

<i>Baza: 608 (total eșantion)</i>	Frecv.	%
Rom	181	29.8
Țigan	405	66.6
NS / NR	22	3.6
TOTAL	608	100.0

ANEXA III

Guvernul României, Secretariatul General, Agenția Națională pentru Romi,
Barometrul relațiilor interetnice. Mai-iunie 2009. Etnici romi-raport parțial, p. 47.

RD13a. Când vorbiți în limba romani dumneavoastră cum spuneți de obicei?

<i>Baza: 608 (total eșantion)</i>	Frecvența	%
Rom	197	32.4
Țigan	269	44.2
Altfel	0	0.0
Nu vorbesc în limba romani	129	21.2
NS / NR	13	2.2
TOTAL	608	100.0

Martin Olivera

Țigani României

Istoria și utilizarea unei reprezentări moderne

Figura *țiganului* ocupă un loc central în imaginarul colectiv românesc de mai bine de două veacuri, cu alte cuvinte din epoca edificării unei conștiințe naționale românești «emancipate» de sub influențele slave și turco-grecești. Acest fenomen nu este propriu doar României: în realitate, apariția țăganilor în discursurile savante, literare și mai apoi politice este indisolubil legată de construcția statelor-națiuni la scara întregii Europe încă de la sfârșitul secolului XVIII. Cu toate acestea, cazul românesc frapează prin importanța acordată țăganilor în dezvoltarea ideologiei naționale și, mai mult chiar, în utilizarea cotidiană („intimitatea culturală” analizată de M. Herzfeld¹), în toate straturile populației (din cele mai îndepărtate cătune până în cabinetele miniștrilor)².

Textul de față își propune să ofere câteva elemente menite a desluși mai bine rațiunile și formele acestei apropiate «intimități» dintre termenul de *țigan* și cel de *român*. În acest context, se va putea mai bine observa cum romii *reali*, adică membrii diverselor comunități numiți țigani, manipulează chiar ei această reprezentare națională a *țiganului* și – estompând frontierele etnice presupus naturale și permanente – participă activ la «intimitatea culturală» românească.

În lucrarea sa, *Etica protestantă și spiritul capitalismului*, Max Weber își ia ca punct de plecare pentru construcția tipului său ideal „un document al acestui ‘spirit’, în puritatea lui aproape clasică”, și anume o predică a lui Benjamin Franklin. Păstrând proporțiile, voi proceda în aceeași manieră pentru a discerne mai bine ceea ce ar trebui să înțelegem prin termenul de *țigan* în românește.

- 1 M. Herzfeld, *Cultural intimacy, Social poetics in the Nation-State*, London, Routledge, 1997.
- 2 Din această perspectivă s-ar putea face o paralelă cu situația maghiarilor.

Erau odată doi prieteni, un român și un țigan, fiecare din ei cumpărându-și un teren pe aceeași stradă, pentru a-și construi casa.

Țiganul, care n-ar fi dorit să rămână mai prejos de român, făcea tot ceea ce vedea la acesta: românul a ridicat două etaje, hop !, și țiganul la fel; românul și-a construit un garaj, aidoma a făcut și țiganul.

Când au terminat, țiganul l-a căutat pe român:

– Hei ! Până la urmă, tot eu sunt cel care m-am instalat mai bine ...

– Păi cum așa? a întrebat românul.

– Eu n-am vecini țigani !

La fel cum există «povești belgiene» în Franța, la fel există un corpus semnificativ de «povești cu țigani» în România, mai mult sau mai puțin rafinate. Dacă o bună parte din ele sunt stupide dezvoltări «țiganofobe», cu toate acestea cele mai multe exprimă – prin ironie sau ridicol – profunda familiaritate care există între cei doi protagoniști: *românul și țiganul*. Ambele personaje își joacă rolul binecunoscut de toți, într-un duet comic care, dacă-l prezintă în mod obișnuit pe român (dar nu întotdeauna) într-o lumină mai bună decât pe țigan, n-are sens decât în jocul *comun* al acestor «eroi» naționali.

În exemplul ilustrat mai sus, românul și țiganul sunt fiecare proprietari de pământ, pe aceeași stradă. Suntem deja departe de reprezentările populare occidentale ale țiganilor: nu este problema caravanei sau a nomadismului, românul și țiganul fiind aici *în mod logic și natural* vecini, sedentari, și chiar mai mult decât atât, ei sunt *prieteni*. Iar dacă resortul comic provine dintr-o viziune negativă a *țiganilor*, el nu este eficient decât dacă, în mod exact, țiganul acestei povestiri, prieten al românului, este cel care o utilizează și o împărtășește cu românul: umorul funcționează prin familiaritatea fundamentală a acestor două personaje, mobilizând o prejudecată negativă comună.

Țiganul – partea sumbră a României

Cum numeroși observatori se interesează de țiganii din România, Katerina Matei apreciază că „acele grupuri percepute a fi defavorizate [în speță țiganii] au tendința de a accepta și de a interioriza opinia negativă a altora, mai ales dacă aceștia din urmă se bucură de prestigiu în ochii lor”³. Țiganul din amuzanta noastră povestire ar fi el pe cale de a se dezaprecia pe sine? Printre altele, explică acest lucru faptul că el se simte constrâns de a imita pe vecinul român?

3 K. Matei, *Entre lieux et ailleurs: l'image des tsiganes dans la presse roumaine*, în „Tsiganes d'Europe, Études tsiganes”, no. 1, 1993, p.144.

Iar în felul acesta unii romi pe care i-am putut cunoaște, răsând de această istorioară, nu făceau altceva decât să manifeste o viziune fundamental negativă față despre ei înșiși? Mie mi se pare că dimpotrivă, mai degrabă decât să manifeste o simplă și neîndoielnică respingere a *țiganilor* de către societatea românească, această „glumă” ne indică complexitatea realităților și îndoiala intrinsecă a sentimentelor în ceea ce privește acest alt de sine care este *țiganul*.

Spre deosebire de „țiganul” francez (sau de „gypsy” englez), presupus să corespundă unei realități etno-istorice obiective (în contrast cu termenii populari ce au mai multe conotații, precum „bohémien” sau „romanichels”)⁴, noțiunea de *țigan* în românește este cu totul peiorativă, complet disociată de o judecată de valoare. În discursuri, *țiganii* sunt ceilalți, adeseori cu pielea închisă la culoare, care cerșesc, care fură, umblă prin gunoaie, nu muncesc, fac trafic etc, sau cei care se îmbracă ca niște sălbateci, își mărită fetele înainte de pubertate, vorbesc tare pe stradă, tot timpul se bat, practică meserii arhaice ... În mod evident, lista stereotipiilor negative este departe de a fi exhaustivă.

Alături de această litanie depreciativă, aflăm totuși câteva trăsături mai ambigue, care ar putea avea conotații mai mult negative decât pozitive, în funcție de context: țiganul este descurcăreț, bun vorbitor, șmecher, bun muzicant etc. De altfel, este demn de reținut că pentru a trece de la atribute definitive negative la aprecieri mai puțin severe, a trebuit să fie abandonat pluralul în favoarea singularului. *Țiganii* sunt cei care pun într-adevăr probleme românilor, țiganii în ansamblul lor, ca o categorie (simbolică) negativă. Individual este o altă chestiune, asupra căreia voi reveni.

În articolul deja citat, asupra imaginii țiganilor în presa românească, Katarina Matei arată că atitudinile „negative, injurioase, calomniatoare până la paroxism (incitare la pogrom)”, exprimate prin stereotipuri negative, sunt puțin majoritare în eșantionul jurnalelor pe care le-a studiat. Însă dincolo de ceea ce ar putea sugera violența anumitor texte (îndeosebi în presa de extremă dreapta), din 93 articole aparținând a nouă periodice, au fost identificate 45 care exprimă – după autoarea menționată –, „o atitudine obiectivă, favorabilă, compătimitoare sau pitorească [ce abordează bunăoară aspectul exotic al unor *țigani*: chiromanția, muzica etc]”⁵. Astfel, atitudinile sunt aproape în mod egal repartizate de-a lungul eșantionului, chiar dacă cele mai mari cifre la găsim la extremitățile scalei: 32 articole „obiective, neutre sau favorabile” și 30 articole „negative, injurioase și/sau calomnioase”.

4 În limba franceză, termenul de „țigan” nu apare decât la începutul veacului XIX, fixându-se ca o noțiune savantă, în opoziție cu reprezentările populare legate de „Bohémien” și „Romanichels”.

5 K. Matei, *Op.cit.*, p.145.

Autoarea consideră că „în articolele cu atitudine negativă și foarte negativă nu se caută niciodată explicații, nu se fac analize, autorii utilizând stereotipurile în mod automat. Aceste articole nu tratează problemele țiganilor, ci problema frustrărilor non-țiganilor: «suntem săraci», «trăim în incertitudine și nesigurantă»; țiganii sunt vinovați pentru toate lucrurile. Țiganii sunt doar pretextul ce permite descrierea tuturor lipsurilor și greutăților non-țiganilor”⁶.

Katarina Matei și-a publicat articolul ei în 1993, la puțin timp după confruntările dintre țiganii și locuitorii din mai multe localități rurale⁷: în octombrie 1990, în județul Constanța (32 de case ale țiganilor distruse); în aprilie 1991, în două localități ale județului Giurgiu, unde au fost incendiate aproape 40 de case; apoi, în vara aceluiași an, la Vălenii Lăpușului (Maramureș); în sfârșit, în septembrie 1993, la Hădăreni (jud. Mureș), unde trei țigani și un român au fost omorâți în cursul violențelor dintre cele două comunități ale localității. Așadar, altfel spus, autoarea menționată a pus în circulație textul ei într-o perioadă în care incităriile la pogrom și la ură rasială erau la ordinea zilei: mișcărilor de extremă dreapta, precum Partidul România Mare, exploatau din plin tematica „țigani, rană națională”.

Ieșită din marasmul revoluției și în timpul războaielor din Iugoslavia, unii observatori occidentali au văzut România ca pradă violențelor interetnice (ciocniri au existat deopotrivă între maghiari și români vreme de câteva zile, în 1991, la Târgu Mureș): pentru unii, sfârșitul regimului comunist (în ochii căruia țiganii nu existau ca minoritate) și avântul unei anumite prese populiste, conjugate cu dificultățile economice, au dat frâu liber resentimentelor seculare ale românilor față de țigani: „Încăpătânarea guvernanților de a nega orice caracter etnic este foarte dăunătoare în reglementarea acestor probleme (...). Astfel, prezentarea sistematică a situației printr-o viziune cu totul socială ascunde o mare parte a cauzelor profunde și reale ale problemei, neglijând fenomenul în creștere al respingerii unei întregi populații asimilate, în ansamblul ei, ca fiind un grup deviant și antisocial” – apreciază de altfel E. Ponce⁸, împreună cu alții.

Tot în cursul anilor 1990 asistăm la dezvoltarea fundațiilor și asociațiilor romilor, precum Federația Etnică a Romilor din România, Rromani Criss, Uniunea Democratică a Romilor din România etc. Susținute de ONG-uri și de instituțiile europene, activitatea acestor organisme a dus la recunoașterea

6 *Ibidem*, p.147.

7 Cf. E. Pons, „36 attaques violentes contre les Roms de Roumanie ont été enregistrées” *entre 1989 et 1995*, în vol. *Tsiganes en Roumanie, des citoyens à part entière ?*, Paris, L'Harmattan, 1995, p.102.

8 *Ibidem*, p.119.

minorității rome drept o „minoritate națională”, precum și numirea reprezentanților acesteia în diverse organisme de stat.

Tocmai aceste mișcări militante au impus în mod progresiv utilizarea termenului de *rrom* în limbajul oficial, în locul celui de *țigani*, disprețuit⁹. Însă nu-i suficient de a schimba vocabularul, trecând de la *țigan*, plagă socială definită în mod negativ, la *rromul* din uzul oficial, „minoritate etnică” definită pozitiv prin istoria ei (redescoperită), prin tradiții (muzeificate), pe scurt, prin identitatea ei „esențială”, pentru a face să dispară reprezentările fundamentale ambivalente și profund înrădăcinate. În fapt, ideea de *rromi* – avatarurile post-comuniste ale țiganilor din țiganologia apuseană – este cu totul neputincioasă în fața unei realități socio-culturale multisekulare din care *țiganul* face parte integrantă.

Astfel, diversele recensăminte ce au avut loc din 1990 arată cum trecerea de la *țigani* la *rromi* în documentele oficiale nu ne ajută să înțelegem mai bine realitățile. Recensământul din 1992 a numărat 409.723 *țigani*, adică 1,8% din populația totală¹⁰, în vreme ce Federația Etnică a Rromilor a estimat pentru aceeași perioadă o populație de 2,5 milioane de țigani, pentru ca în cele din urmă Elena și Cătălin Zamfir să evalueze în 1993 „numărul țiganilor care duc o viață tradițională sau aproape de aceasta” la cifra de 1.010.000¹¹. Fie că se optează pentru recensămintele realizate pe baza declarațiilor proprii, fie pentru estimările făcute din exterior pe baza diverselor criterii, se obțin astfel rezultate care ajung până la de șase ori cifra mai mică... Din anii 1990, observatorii constată că, dat fiind caracterul mult prea peiorativ al termenului de *țigan*, mulți din aceștia preferă să se declare români sau maghiari, în funcție de regiunea în care se află.

9 De pildă, cf. articolului semnat de J. Tanaka, membru al asociației Rromani CRISS (Centrul Rromilor pentru intervenție socială și studii): *Rroma in Romania, struggle for self-identification*, 1995, document personal. Citând „Recomandările pentru Mișcarea Romă, cu dublu ‘r’, membrii asociației rromilor au recomandat utilizarea cuvântului rromi cu dublu ‘r’, care corespunde în mod specific pronunției din majoritatea dialectelor rromani. În egală măsură, o astfel de pronunțare poate evita confuzia dintre denumirea etnică și ceilalți termeni patronimici referitori la România, Roma, Romanda (regiune din Italia), romanism (romano-catolicism) etc. Este recomandat ca toți termenii referitori la populația rromani (țigani) și derivatele lor să fie eliminate. Procesul trebuie îndeplinit în etape, permițând îndeajuns de mult timp publicului ne-rromani să se obișnuiască cu termenul de «rrom». Bineînțeles, schimbarea discursului cotidian durează în timp, dar referințele din media și din alte documente internaționale pot începe utilizarea imediată a termenului «persoană de etnie rromă (țigan)» și după câțiva ani se poate renunța definitiv la termenul de «țigan»”.

10 E. Pons, *Op.cit.*, p.9.

11 E. și C. Zamfir, *Țiganii: între ignorare și îngrijorare*, București, Edit. Alternative, 1993.

Recensământul din 2002 abandonează așadar cuvântul *țigani*, oferind următoarele rezultate „după etnie”: 535.250 *rromi* (2,5% din întreaga populație a țării), 19.409.400 români (89,5%) și 1.434.377 maghiari (6,6%). În schimb, rezultatele înregistrate pe temeiul „limbii materne”, aflăm 241.617 persoane ce au declarat a avea idiomul romani drept prima limbă¹². Dacă ținem cont de estimarea medie a lui Elena și Cătălin Zamfir, că ar fi un milion de țigani în România, se pare că înlocuirea noțiunii de *țigan* cu cea de *rrom* nu reprezintă o evoluție semnificativă pentru mai mult de jumătate din cei în cauză, care preferă să se declare „român” sau „maghiar”. Nu trebuie să căutăm în acest aspect semnele „rușinii de a fi țigan”, experimentat personal, ci rațiunile pe care ancheta de teren permite înțelegerea, spre deosebire de statistici.

În cursul cercetărilor mele la romii gabori din Transilvania, am putut astfel constata că acestora nu le era rușine să spună că sunt *țigani*, însă precizând imediat: „Atenție însă! Nu ca alții!” În românește, acești romi preferă chiar termenul de *țigan* în locul celui de *rrom*, apreciat ca fiind mult mai stigmatizant, cu totul detașat de realitățile cotidiene. Unii gabori mi-au spus că în 2002 s-au declarat „maghiari” sau „români”, deoarece nu aveau nici un motiv să bifeze *rrom* pe formularul de recensământ. Și tot gaborii sunt aceia care afișează în mod evident semnele exterioare ale identității rome: mustățile și părările lor mari, fustele lungi și colorate ... Bifând pentru „maghiar” sau „român”, ei nu caută așadar să-și ascundă o „identitate rușinoasă”, ci sugerează cu totul altceva.

În scris, ca și la televiziune, *țigani*/*rromii* sunt ceilalți, cei care nu sunt *nația* gaborilor, aceștia din urmă numindu-se în romanes *Řumunguri* (țigani „modernizați”, „românizați” sau „maghiarizați”) sau *Terhari* (țigani „exotici” sau „înapoiati”); și se găsesc – ca în articolele analizate de K. Mattei – cele două figuri tradiționale ale *țiganilor* din imaginarul colectiv românesc, de la subproletariatul aculturat la sălbăticia folclorică.

Din această perspectivă, gaborul, „ai noștri” (*amare Řoma*, de pildă gaborii), nu constituie un grup permanent de la *Řumunguri* la *Terhari*, ei alcătuind o «națiune» proprie și suficientă, în mod natural diferită de *Gadgii*, ca și de *Řumunguri*, de *Terhari*, de *Africanuri* (africani) sau de *Chinezueri* (chinezii)¹³. În viața de zi cu zi, în relațiile avute cu vecinii români sau maghiari, gaborii

12 În vreme ce categoria celor care au declarat maghiara ca limbă maternă a depășit numărul de 1 447 544, există 13 617 persoane în plus față de „etnicii” maghiari. Fără îndoială există printre ei și un anumit număr de „rromi” care trăiesc în regiunile cu populație majoritar maghiară.

13 Pentru mai multe detalii asupra „frontierelor etnice” ale gaborilor vezi *Les Roms comme minorité ethnique ? Un questionnaire roumain*, în “Études tsiganes”, Paris, vol. 39-40, 2011.

utilizează astfel foarte exact aceleași categorii „etnice” ca și ceilalți locuitori ai României, nereținându-se să vorbească de rău pe *țigani* și reproducând stereotipurile și clișeele răspândite la nivelul întregii populații.

Dacă exemplul gaborilor apare deosebit (ei au dezvoltat în cursul ultimelor trei decenii un discurs de tip „național” care le permite a se deosebi în mod eficace de ceilalți țigani¹⁴), aflăm aceeași logică și motive la mulți alți romi din România; aceștia sunt departe de a fi ultimii care alimentează anti-țiganismul, pentru că vorbind despre „țigani”, adică despre *alții decât despre ei înșiși*, ei mobilizează aceleași clișee ca toți locuitorii țării, combinând mizerabilismul, folclorismul și – încă într-o manieră mult mai frecventă – aprehensiunea reulsivă.

De unde provine o asemenea răspândire de imagini relative la *țigani* și, mai mult, cum explicăm *eficacitatea* lor cotidiană în cadrul raporturilor sociale din România? Dacă toți locuitorii României (oricare ar fi apartenența lor „etică”) cad de acord asupra *cine* sunt și *cum* sunt *țigani*, este într-adevăr un lucru deosebit că această imagine face parte integrantă din patrimoniul lor simbolic, iar asta încă de la început.

Țigani și literatura națională: rădăcinile intimității culturale

În decursul unuia dintre sejururile mele pe teren, un rrom de o anumită vârstă, respectabil și respectat, mi-a vorbit despre o carte „foarte importantă” pe care a păstrat-o cu sfințenie de-a lungul întregii sale vieți. Era vorba, în viziunea lui, de o lucrare „prețioasă” în care se vorbea despre țigani și despre originile lor. În fapt, el însuși nu a citit-o niciodată, dar acest lucru nu îl împiedica să creadă că această carte îmi va fi de un real ajutor în demersul meu. Chiar și așa, îi izvora din altă parte o mândrie nesimulată că un astfel de obiect „foarte vechi”, care tratează istoria țiganilor, există cu adevărat. Mi-a promis atunci că mi-o va arăta, dar lucrarea nu a ajuns nicicând în mâinile sale. Se va mulțumi la final doar să-mi spună titlul ei: *Țiganiada*.

Am găsit, drept urmare, o serie de informații asupra temei care mă preocupa, deși interesul inițial era aproape de limita anecdoticului. Din punct de vedere etnografic, această lucrare nu prezenta efectiv nici un interes. Dar cu toate acestea, contextul scrierii ei, precum și temele abordate ilustrează într-o

14 Pentru informații suplimentare, M. Olivera, *La tradition de l'intégration. Une ethnologie des Roms gabori dans les années 2000*, Paris, Petra, 2012.

manieră evidentă preocuparea noastră în acest caz: cunoașterea locului special pe care îl ocupă țiganii în imaginarul național românesc.

În jurul anilor 1800, Ion Budai-Deleanu (1760-1820), preot greco-catolic transilvan, filolog și istoric, a compus marea operă literară, adesea percepută ca fiind prima din literatura română, intitulată *Țiganiada* („sau epopeea țiganilor, poem eroico-tragi-comic”) ¹⁵. Inspirându-se direct din Iliada, Budai-Deleanu a scris o epopee în versuri care, prin interpretarea țiganilor, „evocă două momente importante din istoria provinciilor danubiene: lupta aprigă purtată de Vlad Țepeș (Dracula) împotriva turcilor în secolul al XV-lea și preocupările naționaliste ale acestor provincii neunificate încă spre sfârșitul veacului Luminilor”. Manuscrisul acestui prim monument al literaturii române, scris în limba arhaică, va fi descoperit relativ târziu (1868) și publicat în fragmente (1875-1877). A trebuit să mai treacă încă o sută de ani pentru ca textul complet să fie publicat (în 1925), iar prima mare ediție critică apare abia între anii 1969-1975 ¹⁶.

Poezia trasează drumul epopeei agitate a unei trupe de țigani, recrutați și înarmați de Vlad Țepeș pentru a lupta împotriva turcilor. Ispititor, Prințul îl pune la încercare pe liderul lor, Parpangel, pentru a se asigura de curajul lor și de capacitatea de a se disciplina. Deși probele nu vor fi în totalitate concludente, *țiganii* continuă să lupte. După Vlad Țepeș, însuși diavolul îl va pune la încercare pe Parpangel, care va trece prin Rai și Iad, pentru ca spre final să revină (an de an) în lupta împotriva turcilor. Văzându-se recompensați cu un teritoriu, țiganul „erou fără voia lui” încearcă să își instaleze semenii, dar aceștia se dovedesc incapabili de a se organiza și sfârșesc prin a se dispersa.

De-a lungul multiplelor salturi care marchează călătoria alegorică a lui Parpangel și a *țiganilor* săi, Budai-Deleanu induce o critică satirică asupra societății feudale și clericale a epocii sale. Inspirat direct din Secolul francez al Luminilor (Parpangel putea fi un erou voltairian, dacă Voltaire ar fi fost român), el exprimă prin incapacitatea acestor *țigani* de a-și organiza propria formă de conducere (aceștia ezită neîncetat între monarhie și democrație), ceea ce constituie în viziunea sa fundamentele statului modern. În final, se observă faptul că episodul istoric ales de autor nu are nimic anecdotic în el: Vlad Țepeș este considerat în istoriografia română ca fiind unul din marii apărători ai independenței Țărilor Române (inclusiv Transilvania), într-un context istoric

15 I. Budai-Deleanu, *Țiganiada, sau tabăra țiganilor, poemation eroi-comico-satiric*, Chișinău, Biblioteca Școlarului, 1998 (prima ediție în 1925). Pentru o analiză a conținutului literar al operei, vezi M. Lebarbier, *Țiganiada. Les Tsiganes dans l'épopée de Ion Budai-Deleanu et dans les contes facétieux roumains, similitudes et différences*, în „Cahiers de Littérature Orale”, nr. 30, Paris, 1991.

16 Argument al ediției franceze în publicare de către Wallâda.

zbuciumat. Faptul că Budai-Deleanu a ales *țigani* pentru a ilustra această luptă națională de întemeiere a statelor¹⁷ (chiar dacă sunt recompensați printr-un teritoriu, în ciuda lipsei lor de „bravură” și de disciplină), îmi pare că ilustrează integrarea profundă a acestor *țigani* în construcția imaginărilor românesc. I. Budai-Deleanu, membru al școlii latiniste transilvane¹⁸, afirmă astfel necesitatea unei națiuni române, moderne și unificate ... prin intermediul și mulțumită *țiganilor* lui Parpangel.

Într-un cu totul altul registru, invenția literară a termenului „țigan”, rob mizerabil și obiect de dezgust, sau mai mult, de milă, datează din secolul al XIX-lea și vine din partea unor autori prin care, încă o dată, se deschide dorința de afirmare și de „modernizare” a unei națiuni în dezvoltare. Putem aminti aici pe unul dintre cele mai ilustre personalități ale epocii: Mihail Kogălniceanu (1817-1891). Acesta din urmă a publicat în 1837 lucrarea *Esquisse sur l'histoire, les mœurs et la langue des Cigains connus en France sous le nom de Bohémiens*¹⁹. Militând cu înfocare pentru emanciparea „țiganilor”, Kogălniceanu gândește asupra nevoii de de-feudalizare a societății românești, la fel de mult ca pentru construirea unei culturi naționale.

Mișcarea „anti-sclavagistă” care se manifestă și se afirmă începând cu anii 1840 are în spatele ei autori și politicieni proveniți din boierimea moldavă și valahă. Instruiți în special la Paris, aceștia vor deveni „pașoptiștii” români. Această revoluție națională va duce la unificarea principatelor moldo-valahe în 1859 și apoi la independența lor în 1878. Kogălniceanu, istoric romantic și om politic, a călătorit și studiat în Franța (pentru scurt timp) și la Berlin. Figura emblematică a revoluției de la 1848 în Moldova, este nevoit să se exileze în Bucovina, dar va continua să fie purtătorul de cuvânt al Comitetului Central revoluționar moldovean până la reîntoarcerea în Moldova, în 1849, când sultanul îl numește „Domn al Moldovei” pe Grigore Ghica, și el liberal și unionist. Kogălniceanu devine prim-ministru al Principatelor unite, între 1863-1865, și

17 Este vorba de perioada secolului al XV-lea, la care fac mereu trimitere istoricii români atunci când se referă la punerea bazelor istorice ale României Mari, reunificată la Trianon. Transilvania nu era în continuare sub dominație ungară, dar rămân Moldova și Valahia ca voievodate relativ independente.

18 Școala Ardeleană, animată de mândria originilor, a exprimat nevoia de corelare a limbii și culturii române cu Occidentul roman, italian și francez, și nu cu Orientul slav, grec (sau turc) Cf. *Mișcarea culturală în primul veac de dominație habsburgică asupra Transilvaniei*, în M. Lupaș-Vlasiu, *Aspecte din istoria Transilvaniei*, București, România Press, 2001, p.172-181.

19 M. Kogălniceanu, *Esquisse sur l'histoire, les mœurs et la langue des Cigains, connus en France sous le nom de Bohémiens (1837)*, în *Opere*, vol. II, *Scrieri istorice*, ed. Alexandru Zub, București, 1976.

artizanul reformei agrare care va consacra definitiv abolirea sclaviei, precum și secularizarea averilor mănăstirești.

Prin lucrarea sa asupra „țiganilor”, Kogălniceanu schimbă soarta acestor „sclavi” (al căror număr era estimat la 200.000 în Principate), lăsați în „întunericul ignoranței și barbarie”. Prin intermediul țiganilor, el vizează noblețea boierilor care atârnă de privilegiile feudale. Întocmai ca I. Budai-Deleanu, cu deosebirea că în acest caz se ajunge la măsuri de ordin politic care au efecte concrete, Kogălniceanu folosește țigania – prin responsabilitatea comună – pentru a face din România o națiune modernă.

În aceeași lucrare asupra *țiganilor*, Kogălniceanu se mândrește cu talentele lor muzicale: „Referitor la dans, muzica țiganilor este preferată în locul celei europene; ei dețin arta jocului cu mai multă măsură și cu mai multă satisfacție oferită dansatorului decât muzicienii europeni”. Prin termenul „european” el înțelege Europa Occidentală, cu alte cuvinte acest model de modernitate din care trebuie în mod neapărat să ne inspirăm pentru construirea unui stat nou, dar de care să ne demarcăm prin construirea unui discurs național propriu. Lăudând maniera de a dansa a *țiganilor*, Kogălniceanu „valorizează Europa lui exotica în comparație cu o Europă clasică mai puțin creativă”²⁰, subliniind prin aceasta beneficiul unei muzici românești (în sensul geografic al termenului) și nu a unei muzici „străine”.

Alter ego-ul

Poate fi impresionant de văzut cum figura *țiganilor* participă direct, chiar de la început, la afirmarea națiunii române. Cu o prezență masivă în țările române de mai bine de cinci secole, în momentul în care România se afirma ca un stat-națiune modern, cei desemnați ca fiind „țigani” sunt dificil de șters din acest peisaj: unii autori au estimat numărul lor ca fiind în jur de 200.000 de suflete în Principatele moldo-valahe, la un total de patru milioane de locuitori, și aproximativ 105.000 în Transilvania, după recensământul din 1880 (adică cca 5% din totalul populației)²¹. Cum să te faci că nu îi vezi?

Țigania sunt din acest moment ridicați simbolic în postura de rămășițe anacronice ale unei societăți feudale, respinși de intelectualii români din secolul al XIX-lea. Aceștia din urmă și, bineînțeles, toți conaționali lor îi privesc rușinați, ca o parte necivilizată și primitivă a identității lor colective, și în același timp cu sentimentul de milă care merge mână în mână cu ideea unei conștiințe

20 C. Durandin, *Histoire des Roumains*, Paris, Fayard, 1995, p.105.

21 A. Fraser, *The Gypsies*, London, Blackwell Publishers, 1992, p.211.

încărcate: abia atunci când își va „civiliza” țiganii, România va deveni o națiune modernă, afirmau unele voci ale epocii. Este exact același sentiment pe care îl regăsim și astăzi, profund ancorat în toate segmentele populației. Tema unei civilizații în construcție și/sau amenințate este un motiv recurent în imănarul național românesc, de mai bine de un secol și jumătate²². Așa cum scria Lucian Boia într-o lucrare recentă: „Evul Mediu începe în Țările Române în secolul al XIV-lea, atunci când Occidentul se îndrepta către Renaștere. Un decalaj istoric considerabil: problema românilor a fost (și încă este) reducerea treptată a acestui handicap. În plus, erau state mici... Această condiție suficient de modestă, nu doar în raport cu Occidentul, ci și cu vecinii, a generat în conștiința modernă a românilor un complex de inferioritate și, în mod logic, diverse tactici de compensare”²³.

În momentul în care cuvântul „țigan” îmbracă, în Franța sau în alte țări europene, o dimensiune științifică, care abstractizează o populație reală în favoarea unei construcții pur „logice”, termenul omonim *țigan* de origine română se afirmă ca o figură populară față de care sentimentele sunt structural ambivalente. Termenul de *țigan* devine un *alter ego* dezaprobator pentru românul modern, care se teme că această parte intimă a sa să nu devină din ce în ce mai copleșitoare²⁴. Deși dorește să țină acest aspect cât mai departe de el, românul va îngădui mărturisirea unei identități mai profunde. În primul rând, o mărturisire din punct de vedere istoric și sociologic, pentru că *românul* și *țiganul* sunt amândoi moștenirea unei feudalități rurale care persistă până spre a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Dar și pentru că românul are nevoie de țigan: ca să îl asculte cântându-și muzica și pentru ai întretine dansul la nuntă, pentru a-i spune povești din trecut pe care el le-a uitat ..., chiar și în modernitate ei fiind o oglindă unul pentru celălalt.

Precum cele două fețe ale zeului Ianus, așa este și România modernă, *românul* și *țiganul* trăiesc la fel de bine pe aceeași stradă și în aceeași casă.

22 Spre exemplu, S. Antohi, *Imaginaire culturel et réalité politique dans la Roumanie moderne. Le stigmat et l'utopie*, Paris, L'Harmattan, 1999. Vezi și V. Mihăilescu, *Nationalité et nationalisme en Roumanie*, în *En Europe, les nations*, «Terrain nr.17», 1991.

23 *La Roumanie, un pays à la frontière de l'Europe*, Paris, Les Belles Lettres, 2007, p.80-81. Dedicând în continuare câteva scurte pagini „țiganilor”, L. Boia concluzionează: „Țiganii sunt astăzi principala obsesie a românilor. (În scopul de a reduce opoziția) nu există altă cale decât acceptarea și integrarea. Trebuie ca nivelul material și cultural al țiganilor să crească, progresiv, până la nivelul celui al românilor. Sunt necesare de o parte și de alta bunăvoință, imaginație și perseverență”; *Ibidem*, p.298-303.

24 Această angoasă românească se întrupează astăzi foarte explicit în forma acestor frici formulate regulat (în special în mass-media) de a fi copleșiți din interior, de-a lungul deceniilor viitoare, de către țigani, „care fac enorm de mulți copii”. Dar dacă ar fi să ne încredem în cifre, din 1850 creșterea este aproape aceeași ca în secolul al XIX-lea: +/- 5%. Rămâne de văzut cui corespunde concret aceste cifre...

Singura diferență dintre aceștia este faptul că țiganul nu are un vecin care să îi reamintească permanent de imaginea de speriat a ceea ce a fost el înainte de civilizație. Țiganului nu îi este frică de sine însuși și aici poate fi cheia a ceea ce invidiază la el românul: această libertate naivă pe care a pierdut-o pe drumul devenirii moderne. Este aceeași libertate, tribut al primitivismului, care îl face să cânte atât de bine și să spună atât de frumos poveștile ancestrale... Iată așadar ce semnificație poartă aceste istorii, amuzante sau mai puțin amuzante, care descriu aceste personaje.

În realitate, istoria politică și socială a Principatelor române și a Transilvaniei nu a renunțat niciodată să acorde oricărei comunități de țigani mijloacele de afirmare a diferențelor esențiale care există între ceilalți și țigani în reprezentările naționale²⁵. Și vecinii lor, români sau unguri, sunt întotdeauna acolo pentru a întări aceste afirmații: „Ah, dar ei nu sunt la fel ca noi! Îi cunosc de când m-am născut!”.

Aceasta este o manieră eficientă pentru un non-țigan de a-și recunoaște identitatea între semenii lui și de a păstra între timp țigani ca o categorie a alterității. În cazul gaborilor, de exemplu, denumirea este pentru ei un mijloc esențial de a se afirma pozitiv în contextul interacțiunilor sătești, locale, regionale sau naționale. Drept urmare, afirmațiile unor autori conform cărora „mândria de fi rrom este un fenomen recent, o revoluție veritabilă care se referă înainte de toate la elitele al cărui mod de viață se apropie de cel al unui român înstărit”²⁶, mi se par, în virtutea constatărilor etnografice de pe teren, profund neadevărate. A afirma acest lucru indică în mod clar o confuzie de termeni ce ține de limbile diferite la care ne raportăm sau de diversele contexte ale discuțiilor de acest tip, este vorba de a opera o distincție la nivel omonimic, termenul „*tsigane*” în franceză și termenul „*țigan*” în română, „*Řom*” în limba romani și „*rrom*” în limba română. Nu sunt maniere diferite de a desemna aceeași „realitate”, ci sunt elemente de discurs atașate unui context istoric, social și cultural diferit.

Gaborii nu au manifestat nici un fel de rușine în faptul de a fi «romi romi», adică *řomane Řoma* în limba romani, ci dimpotrivă. Când se vorbește de rău despre țigani și discutând cu vecinii lor *Gaže (gagii)*, constată între ei că „este evident, trebuie civilizați acești sălbatici, hoți și mincinoși”, că „acești țigani sunt ca o rană” sau „sunt rușinea țării” etc, ei nu sunt în pragul de a se considera pe ei înșiși sau pe familiile lor suferind de „daune psihologice”, centrate pe această viziune „post-sclavagistă” a lumii, de care ne vorbește

25 Cf. M. Olivera, *Introduction aux formes et raisons de la diversité rom roumaine*, în „*Études tsiganes*”, vol. 38, Paris, 2009.

26 B. Houliat, A. Schneck, *Tsiganes en Roumanie*, Rodez, Edit. du Rouergue, 1999, p.23.

M. Courtiade²⁷ și alții. Și nici nu dau dovadă de schizofrenie pronunțată și nici de ipocrizie. Dimpotrivă, este un schimb de reprezentări cu cei care îi înconjoară (vecinii lor), alături de care ei se pot afirma ca *romane Rroma*.

Satul Hădăreni, teatrul unor ciocniri violente între țigani și săteni în 1993, se află pe drumul dintre Turda și Târgu Mureș. Am trecut pe aici de nenumărate ori în decursul ultimilor ani, în cea mai mare parte a timpului cu gabori în mașină. Aceștia, ca toți locuitorii din regiune de altfel, sunt conștienți de evenimentele majore care ar fi putut avea loc: mass-media raportează regulat progresele anchetei, al procesului, despre despăgubire și de reconstruirea caselor incendiate. De multe ori, românii veneau la mașină să vorbim despre evenimente, dar întotdeauna într-o manieră bazată pe fapte, discutând cele mai recente relatări mediatice. Drama satului nu a fost niciodată fluturată ca fiind un simbol al discriminării, a căror victime sunt ei în calitate de *țigani*: era vorba de un fenomen total străin lor. Și totuși recunoscând că, deși vecinii lor maghiari și români au dat dovadă de nebunie, și *țigani* din sat aveau partea lor de responsabilitate pentru cele petrecute. Nu au făcut atunci decât să constate că ei, populația rromă în general, nu aveau nimic de-a face cu incidentele apărute între unii vecini de-ai lor și vechile lor răfuiele din trecut.

Concluzii

„*Țigani*”, în rolul de categorie disprețuită demnă de milă, de ură sau, câteodată, de fascinație, nu există decât în imaginarul național și în cadrul propriilor reprezentări. Dar toți cei desemnați ca fiind țigani din România sunt – istoric vorbind – națiuni de câteva generații, indiferent de ce spun unii despre alții. Chiar ei, de îndată ce le vorbești, arată că împărtășesc în mod natural aceste reprezentări. *Țiganul* este „celălalt”, unul cu care nu întreținem relații, pe care îl vedem de departe, la televiziune, în presa scrisă... Faptul că personajul în cauză aparține sau nu unei comunități rrome nu are nici o importanță, nu raportarea sa la realitate este cea care dă forță acestei imagini, ci dimpotrivă, și nimeni nu pare să verifice ceea ce este o evidentă pentru toți. După Revoluția din 1989, românii spuneau despre Ceaușescu că era un *țigan*, concret ei nu voiau să spună că este fiul unor țigani, originar dintr-o anumită regiune etc; cu alte cuvinte, ei nu se refereau prin acest apelativ la vreun aspect al identității lui personale, ci voiau să spună că Ceaușescu a făcut atât de mult rău țării încât nu putea fi decât un *țigan*.

27 M. Courtiade, *Quelques repères psych(olog)iques dans l'histoire des Roms de l'Est*, în C. Auzias, *Les Familles roms d'Europe de l'Est*, Cahiers de l'IDEF, Alizé, 1993, p.17.

Iată de ce trebuie avut grijă a nu se confunda reprezentarea (și rolul ei într-un anumit spațiu simbolic) cu realitatea cotidiană sau frontierele sociale și culturale care par să fie flexibile și relative. Reprezentările negative asupra țiganilor au consecințe asupra vieții sociale, în special asupra relațiilor impersonale în viața așa-numit „modernă” (la bancă, la tribunal, la spital, în fața administrației etc). Dar în multe alte situații aceste stereotipuri sunt instrumente mobilizate contextual, care în final își largesc considerabil sensul original, fiind utilizat în circumstanțe particulare: atunci când un român, un rrom și un maghiar mobilizează împreună aceleași reprezentări (de cele mai multe ori negative) despre țigani, ei nu spun nimic despre ei, ci mai degrabă despre ei înșiși și maniera în care aceștia formează societatea, în ciuda diferențelor lor socio-culturale (reale sau imaginare). Manipulând simbolurile identității naționale percepute ca fiind „esențiale” și „imuabile”, conaționalii lor nu ezită în realitate să le denatureze și să le deghizeze, în funcție de împrejurări, făcând astfel afirmații despre ei și despre cei care îi înconjoară: „Ambiguitatea în sine devine o caracteristică definitorie a intimității culturale negate de ideologia oficială”²⁸.

Totul poate părea paradoxal: stereotipurile negative acceptate pe larg servesc la promovarea coeziunii sociale, dincolo de „frontierele etnice” sau culturale uneori contradictorii. Dar România este departe de a fi singura „națiune” care se hrănește cu paradoxuri: dacă rămânem doar la exemplul țiganilor, o bună parte din clasa mijlocie urbană din Franța are o opinie pozitivă și, câteodată, romantică asupra țiganilor ... fără a întretine în nici un fel relații sociale cu vreun rrom, țigan sau călător. România și Franța ne prezintă astfel două situații diametral opuse: pe de o parte discursuri țiganofobe larg răspândite și asumate, dublate de o intimitate cotidiană, socială și culturală indiscutabilă (îndeosebi în mediul rural), de cealaltă parte reprezentări țiganofile afirmate (mai puțin în păturile sociale superioare), acompaniate de o absență cvasi-totală a relațiilor sociale... În ambele cazuri, țiganul este pentru sine însuși o alteritate fantasmagorică, ceea ce nu am vrea să mai fie pentru unii sau ce dorim să poată fi pentru alții. Dar pentru cei astfel desemnați, posibilitatea concretă de a scăpa de piedicile categorisirii în cadrul relațiilor sociale cotidiene nu este neapărat mai mică în România decât în Franța, ci dimpotrivă...

Acest fapt înseamnă renunțarea la lupta împotriva anti-țiganismului? Evident nu. Cele de mai sus vor să arate simplu că, fără îndoială, nu este suficientă înlocuirea unor stereotipuri negative cu o imagistică pozitivă (de exemplu trecerea de la „țigan” la „rrom”) pentru a oferi actorilor primari interesați, victimele ocazionale sau cotidiene ale prejudecăților, mijlocul de a scăpa de acestea.

28 M. Herzfeld, *Cultural intimacy*, citat, p.53. La fel și R. Brubaker, *Nationalist politics and everyday ethnicity in a Transylvanian town*, Princeton University Press, 2006.

Repere istoriografice

Lucian Nastașă

Convergențe și disparități în definirea unei identități etnoculturale

*Denominație și imagistică
în epoca emancipării (secolul XIX)*

Dezbaterile din ultima vreme – de la noi îndeosebi – pe tema etnonimului care să desemneze poate cea mai numeroasă minoritate din Bazinul Carpatic (și nu numai!), indică în mod evident faptul că istoriografia relativă la acest subiect încă mai are pași importanți de făcut în direcția descifrării mecanismelor complexe în ceea ce privește construcțiile denotaționale a unor importante grupuri etno-culturale. Și pentru că tema în discuție este cea a utilizării termenului de *țigani* ori, în contrapartidă, a celui de *rom*, constatăm că mereu și mereu sunt invocate diverse Convenții Cadru ori Recomandări, care din păcate nu au ca temei argumente de ordin istoric, etnologic și lingvistic, singurele în măsură a convinge lumea de imperativul (măcar istorico-moral) de a folosi o denumire sau alta. Pentru că excluderea unui etnonim prin directive „de sus”, doar pe temeiul unor invocate conotații peiorative și ca mecanism infailibil de combatere a rasismului, discriminării și intoleranței, ori că este exonim, devine o falsă iluzie, care în timp – cum dovedește practica infra-istoriei – nu doar își pierde din vigoare, dar orice puseu de criză (economică, politică, ideologică etc) atrage aproape întotdeauna și agitațiile naționaliste și rasiale. Bunăoară, mereu crizelor economice li se asociază și crizele naționale, mai toate tramele de prin a doua jumătate a secolului XIX european fiind relaționate cu funcționarea aproape impecabilă a teoriei „țapului ispășitor” (*the scapegoat theory*)¹.

1 Roger Allen Hall, *The Scapegoat Theory of prejudice*, Colorado State University, 1968.

Dintr-o altă perspectivă, nu-mi pot reprima tentația de a invoca o falsă și chiar ironică dilemă: cine și-ar putea imagina totuși că în a doua jumătate a veacului XIX utilizarea etnonimului țigan ar fi putut părea cuiva plin de încărcătură peiorativă, devreme ce – să zicem – Victor Tissot publica volumul *Voyage au pays des Tziganes (la Hongrie inconnue)*, un fel de memoriu de călătorie prin atotputernicul pe atunci Imperiu Austro-Ungar? În alți termeni, este cineva convins că până și un elvețian – chiar de pe un continent aflat într-o mare efervescentă a rivalităților de putere – și-ar fi permis cumva să utilizeze pe coperta unui volum impresionant de 536 pagini², vândut nu în mii, ci în zeci de mii de exemplare, o denumire cu cea mai mică tentă peiorativă? Adică poate crede cineva că Imperiul habsburgic ori măcar o parte a lui, Ungaria, putea fi tratată ofensator?

Însă chiar și la mai bine de un veac distanță, spre zilele noastre, Henriette Asséo – poate cea mai dedicată cercetătoare pe această temă – nu a ezitat să publice în 1994 o excelentă lucrare intitulată *Les Tziganes, une destinée européenne*³, fără ca mediul academic să reacționeze în vreun fel în ceea ce privește utilizarea denumirii de „țigan”. Și nu este singurul caz de construcție savantă care nu ține seama de mult invocatele Recomandări sau Convenții ale Consiliului Europei. Mai mult chiar, în anumite medii științifice – inclusiv cel „patronat” de Henriette Asséo⁴ – se manifestă tranșant apetitul pentru utilizarea etnonimului țigan, invocându-se frecvent și răspicat faptul că termenul de *rom* este o construcție politică și nu una istorică, vocabula fiind impusă de Uniunea Europeană⁵.

În acest context, intervenția de față nu dorește altceva decât să invoce câteva argumente istoriografice care să confere mult mai multă autoritate denumirii de *rom*, prin istoricitate, care chiar dacă nu are – poate – vechimea noțiunii de țigan, prin uzul generalizat, acumulează însă mult mai multă greutate semantică în desemnarea unui grup etno-cultural bine definit, cu deosebirea – dar și atuul – că cel din urmă este un exonym, pe când cel dintâi este un endonym.

2 Ne referim la ediția pe care am avut-o la îndemână, Victor Tissot, *Voyage au pays des tziganes (la Hongrie inconnue)*, neuvième édition, Paris, Édit. E. Dentu, 1880.

3 Paris, Gallimard, 1994, 160 p. (reedităată în 2004).

4 Henriette Asséo este profesoară la École des Hautes Études en Sciences Sociales, membră în consiliul de conducere la Centre de Recherches Tziganes al Universității Paris-Descartes, dar și în consiliul științific al unui grup de lucru al Academiei Britanice pe tema istoriei și antropologiei „țiganilor”, autoare – pe lângă volumul invocat mai sus, tradus în mai multe limbi de circulație – și a altor lucrări având ca subiect istoria țiganilor, precum *Problèmes socio-culturels en France au XVIIe siècle. Marginalité et exclusion. Le traitement administratif des Bohémiens*, Paris, Klincksieck, 1974.

5 Cf. Liegeois Jean-Pierre, *Roms et Tziganes*, Paris, La Découverte „Repères”, 2009, 128 p.

Fără a relua aici discuțiile etimologice, statornicite în linii mari încă din a doua jumătate a secolului XIX, trebuie subliniat totuși faptul că interesul major față de acest grup etno-cultural atestat documentar în principatele române încă din secolul al XIV-lea, iar în Europa apuseană începând cu primul pătrar al veacului următor, coincide fără îndoială cu epoca afirmării de sine a națiunilor, care ating un soi de paroxism în privința definirii propriilor identități, dar și în cercetarea altor popoare, cu mai puține disponibilități a fi numite „civilizate” după exigențele europene de la finele secolului XVIII și din tot veacul XIX. Iar acest fenomen este indisolubil legat de procesul modernizării, cu tot ceea ce a însemnat adjuvantul progreselor științifice, dar și al declinului și propășirii fără precedent a unor domenii umanistice precum istoria, lingvistica, etnografia, etnologia, antropologia, psihologia (în cazul nostru, „psihologia popoarelor”) ș.a.

În tot acest context, al definirii celor mai diverse identități naționale și de exacerbare a cultului pentru concepte precum neam, popor, națiune etc⁶, nu putea lipsi interesul pentru deslușirea și cunoașterea cât mai în profunzime a unuia din cele mai enigmatice grupuri etno-culturale, a unui popor transfrontalier care deși manifesta o identitate multiplă, se caracteriza totodată printr-o extrem de mare unitate în ceea ce privește trecutul, limba și modul de viață.

Însă câteva particularități marchează tot acest proces de identificare și definire a unei identități, din care cel puțin două par fundamentale: pe de o parte, alții au lucrat la deslușirea caracteristicilor acestui neam și a enigmaticei lui apariții în Europa, stabilindu-i atribute, particularități, stigmatice; pe de alta, în descifrarea și definirea de sine ca popor a lipsit aportul istoricilor profesioniști datorită faptului că trecutul mai îndepărtat al țiganilor/romilor nu putea beneficia de anchetele și reflectiile istoriografice fundamentate pe mărturiile arhivistice și alte surse palpabile ale trecutului, așa cum erau exigențele savanților veacului XIX, îndeosebi cei din „școala critică” (sau „metodică”) ori adepții ai preceptelor lui Ranke. În plus, nu trebuie omis faptul că istoricii secolului menționat puneau rigurozitatea restituțiilor empirice ale trecutului în slujba evidentă a construcției identităților naționale, ceea ce făcea ca aceștia să aibă un puternic, exacerbat rol ideologic, prin crearea mitologiilor naționale. Așa se face că multe din încheierile „savante” în ce privește această populație „extra-teritorială” sunt cum sunt, cu multă încărcătură ideologică și fără nici o

6 Vezi Victor Neumann, *Neam, popor sau națiune. Despre identitățile politice europene*, ed. II, București, Edit. Curtea Veche, 2005; *Romantische Identitätskonstruktionen. Nation, Geschichte und (Auto)Biographie*, Glasgower Kolloquium der Internationalen Arnim-Gesellschaft, hrsg. Sheila Dickson, Walter Pape, Tübingen, Niemeyer, 2003.

funcție morală, ce se dovedește atât de importantă acum, în această epocă a deconstrucțiilor naționale⁷.

Acesta ar fi contextul în care asistăm de pe la finele veacului XVIII la un interes deosebit în ceea ce privește definirea acestui grup etno-cultural și, în spiritul vremii, de recuperare și valorificare a moștenirii sale. Evident, nu stă în intenția noastră, acum și aici, de a reface un parcurs istoriografic suficient de bine articulat și cu evaluări bibliografice care să dea seama din când în când de evoluția domeniului. Din cele mai reprezentative bilanțuri se cuvin a fi însă menționate cele ale lui Paul Bataillard în 1872⁸, George Black în 1914⁹ ori François de Vaux de Foletier în 1970¹⁰, la care nu putem omite alte sistematizări de dată oarecum recentă¹¹.

Aspectul care atrage luarea aminte încă din capul locului este faptul că această populație a beneficiat chiar de la începuturile atestării ei în Europa de o etnomie nu doar oscilantă, ci și foarte variată: în apusul continentului a căpătat numele de *egyptieni* (*egyptiens*), de aici derivând *gypsies* în Anglia și *gitanos* în Spania, în vreme ce în Franța erau denumiți prin termenul de *bohémiens*, dar mai apoi și prin *gîtans*, *manouches*, *romanichels*, *sintis* sau *tsiganes* (*tziganes*); în Italia îi întâlnim sub etnonimul *zincalis* sau *zingaras*, în spațiul germanofon fiind menționați ca *Ziegeuner*, *Zigeuner*, *Zingeiner*, *Zügeuner* etc¹². La toate aceste etnonime cu o frecvență mai mare de circulație, se adaugă altele, multe derivate poate din latinescul *cingari* (zingari, cigani, cingai, zinge-

7 *Romani culture and Gypsy identity*, ed. Thomas Acton and Gary Mundy, Hertfordshire, University of Hertfordshire Press, 1997.

8 Paul Bataillard, *Les derniers travaux relatifs aux Bohémiens dans l'Europe orientale*, Paris, Librairie A. Frank, 1872 (reunește analizele sale din „Revue critique”, 1870-1871, având în vedere mai tot ce s-a scris în Europa centrală și de est, dar și în Balcani, despre această populație).

9 George F. Black, *A Gypsy Bibliography*, London, Quaritch, 1914, în seria: „Gypsy Lore Society. Monographs, no. 1 (bibliografia acestuia cuprinde peste 4500 titluri).

10 François de Vaux de Foletier, *Mille ans d'histoire des tsiganes*, Paris, Fayard, 1970 (avem la finele cărții 32 pagini de bibliografie generală asupra subiectului, cu peste 350 titluri).

11 Vezi, de pildă, Joachim S. Hohmann, *Neue deutsche Zigeunerbibliographie. Unter Berücksichtigung aller Jahrgänge des "Journals of the Gypsy Lore Society"*, Frankfurt am Main/ Berlin/ Bern/Wien etc, P. Lang Verlag, 1992 (în seria „Studien zur Tsiganologie und Folkloristik”, Bd. 8); Peter Bakker, Yaron Matras, *Modern Romani Linguistics*, John Benjamins Publishing Company, 2003 ș.a. Pentru spațiul românesc vezi baza de date „Surse bibliografice despre romii din România” de pe siteul Centrului de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală din Cluj (<http://www.edrc.ro/>).

12 Aceste denotații au fost sistematizate încă de la mijlocul veacului XVIII în *Grosses vollständiges Universalexikon aller Wissenschaften und Künste*, al lui Johann Heinrich Zedler, Bd. 62, Leipzig und Halle, 1749, Spalte 520.

neri etc) ori din grecescul *attigani*. Iar acest din urmă termen a generat de altfel, în împrejurări istorice oarecum lesne de circumscris, și una din problemele denominaționale care acum își caută dezlegarea, în a fi sa nu menținut ca etnonim oficial îndeobște acceptat pentru acest neam.

Dacă sumedenia de texte începând cu a doua jumătate a veacului XVIII și până în zilele noastre a contribuit enorm la reconstituirea multor aspecte din trecutul acestei populații (îndeosebi în privința originii), deopotrivă a adâncit și multe enigme, generând mari probleme etimologiștilor, pentru că – de pildă – demonstrațiile sunt încă extrem de fragile în ceea ce privește denumirea de *țigan*, ca fiind o derivație din grecescul *ațigani*, ce desemna în opinia lui Franz Miklosich o sectă eretică creștină¹³. La fel cum nici Charles G. Leland nu poate fi convingător când explică transformarea lui *dom* în *rom*¹⁴. Însă dacă chestiunile de ordin etimologico-lingvistic rămân oarecum închise pentru moment, din lipsa unor noi provocări metodologice (cele de acum rămânând parcă încremenite la nivelul ultimului pătrar al veacului XIX și începutul celui următor, sau în cel mai bun caz doar tributare), problema atribuirii unui singur etnonim, recunoscut de toată lumea și acceptat în primul rând de purtătorii lui – așadar oficializat – pare a fi una mereu deschisă și fără sorti de izbândă generalizată prea curând, oricâtă voință politică ar exista la nivelul întregii Europe.

În acest context, vreau să afirm cât se poate de simplu și de răspicat că această problemă a „confruntării” denumirii de *țigan* cu cea de *rom* nu este nici pe departe una de dată recentă. Nu ne-am propus acum să sancționăm istoriografic pe toți aceia care în virtutea unei documentări superficiale afirmă pretutindeni și cu ton destul de ridicat faptul că autoetnonimul *rom* ar fi o creație artificială, destul de recentă, uzuală îndeosebi după primul război mondial, și că acesta ar avea ingrata sarcină de a camufla atributele peiorative dobândite de-a lungul vremii de termenul *țigan*. Nu, endonimul *Rom*, cu derivatul *romani* pentru idiomul vorbit de acest popor, poate fi presupus ca uzual și caracteristic chiar sfârșitului de secol XVIII, devreme ce, de pildă, Antonin Puchmayer își intitula la 1821 scurta sa gramatică a limbii romani: *Románi Čib*.

13 Franz Miklosich, *Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europa's*, I, Wien, Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, 1872 (vezi și celelalte volume, până la al VI-lea, apărut în 1880).

14 Charles G. Leland, *The Gypsies*, Boston, Houghton, Mifflin and Company, The Riverside Press, Cambridge, 1882, p.331-347 (cap. *The origin of the Gypsies*, ce reunește ideile despre originea și limba acestei populații, prezentate cu prilejul unei conferințe la London Philological Society, apoi la Congresul Oriental de la Florența din 1878, dar și în publicația londoneză „Saturday Review”).

Das ist Grammatik und Woerterbuch der Zigeuner Sprache nebst einigen Tabellen in derselben (Prague, 1821, 88 p.)¹⁵.

Cum de la sine se înțelege, nu vom trece aici în revistă frecvența utilizării denumirii de *rom* în contrapartidă cu cea *țigan* pentru veacul al XIX-lea. Se impune însă a respinge tipologia simplistă promovată mai ales de François de Vaux de Foletier¹⁶, susținută încă de alți câțiva „țiganologi” de marcă (printre care și Henriette Asséo), conform căreia denumirea de *rom* ar fi specifică îndeosebi Europei de sud-est, în vreme ce în restul continentului termenul corect ar fi cel de *țigan*. Iar etnonimul *rom* a ajuns mult mai târziu și în Franța, începând cu mijlocul secolului XIX, după emanciparea acestei populații în principatele române, Moldova și Valahia (1844, 1856), odată cu migrația unora din ei spre apusul continentului¹⁷. Totodată, în diverse ocazii, Henriette Asséo a lăsat să se înțeleagă faptul că această denumire – ce a dat adjectivul *romani*, din care a derivat *romanishel* – ar fi avut o conotație puternic peiorativă, aspect ce nu este probat în nici un fel.

Dimpotrivă, dacă ar fi să facem apel tot la un francez, Jean-Alexandre Vaillant, dar care a trăit în principatele române tocmai în epoca emancipării, obținând chiar și naturalizarea în 1864, lucrurile par ușor diferite. Este adevărat că el invocă încă din titlul studiului său apărut în 1844, *Origine, langage et croyances des Ro-Muni, Zind-Romes et Zind-Cali*, denumirea principală de „rom” pentru această populație, punând în paranteză alte apelative¹⁸. Însă el mărturisește interesul pentru această nație încă înaintea apariției celebrei lucrări a lui Borrow asupra „romilor” din Spania¹⁹, încă de la începuturile lungii lui perioade petrecute în principatele române („Dacia”, cum spune el), de la finele anului 1829.

Dovedind o bună cunoaștere a subiectului pentru epoca aceea și enumerând alte 18 denumiri ce se atribuiău acestei populații în Europa și o

15 Cf. Paul Bataillard, *Les derniers travaux relatifs aux Bohémiens dans l'Europe orientale*, citat, p.4.

16 Mai ales în vol. *Mille ans d'histoire des tsiganes*, Paris, Fayard, 1970.

17 Iar în Franța existând un alt important grup de țigani, *manouches*, mult mai civilizați datorită îndelungatei lor prezențe (*Ibidem*). De altfel, lucrarea lui François de Vaux de Foletier se oprește cu cercetarea la mijlocul secolului XIX, tocmai perioada emancipării „țiganilor” din principatele dunărene.

18 [J.-A.] Vaillant, *Origine, langage et croyances des Ro-Muni, Zind-Romes et Zind-Cali (Bohémiens, Égyptiens, Gypsi, Gitanos etc)*, în „Revue de l'Orient”, Paris, t. IV, 1844, p.127-140 (semnează: Vaillant, de Bucharest).

19 Este vorba de George Borrow, *The Zincali, or an Account of the Gypsies of Spain*, with an original Collection of their Songs and Poetry, and a copious Dictionary of their language, 2 vol., London, John Murray, 1841 (o nouă ediție: New York, Reprinted Publishing LLC, 2010).

parte a Asiei, J.-A. Vaillant se oprește în mod special asupra exonimului *țigani*, afirmând un principiu moral pe care până atunci mai nimeni nu-l pronunțase: „Si ce nom n'est pas le leur, et s'il leur en faut un, il est plus raisonnable de le chercher dans leur propre langue et d'adopter définitivement un de ceux qu'ils se donnent eux-mêmes volontiers”. Și mai adaugă el, „c'est par Dacie qu'ils se sont infiltrés dans tout le reste de l'Europe; c'est en Dacie qu'ils sont encore plus nombreux; c'est donc en Dacie qu'ils ont reçu pour la première fois ce nom dé Tsigani. Or, en Dacie ce nom ne signifie pas autre chose que païen; il est la plus grande injure que l'on puisse dire à un orthodoxe”²⁰.

Cu alte cuvinte, tocmai termenul de *țigan* ar avea o încărcătură peiorativă, Vaillant pledând pentru utilizarea etnonimului *rom*: „Je m'abuse peut-être, mais il me semble voir dans cette appellation [*rom*] à la fois si simple et si superbe, un je ne sais quoi d'antique qui me les ferait prendre pour la race primitive”²¹. Iar argumentul este cât se poate de simplu: „Ils s'appellent eux-mêmes *rôm, rômnî'cey, rô-muni, zind-cali* et *zind-çari*; *rôm*, c'est-à-dire homme, en remontant aux racines”²².

Iar argumente de acest fel au fost invocate și mai apoi, de același J.-A. Vaillant în masiva sa lucrare din 1857, *Les Rômes. Histoire vraie des Vrais Bohémiens*, dedicată în fond „celei mai nobile rase”²³, dar și de alții. Din semnificativa cazuistică, cităm aici lucrarea lui Friedrich Müller din 1869, intitulată, *Beiträge zur Kenntniss der Rom-Sprache* (Vienna, Gerold, 1869), în care oferă patru povestiri în limba originală *romani*, cu o tălmăcire în germană. Nu putem omite nici pe celebrul bizantinist Alexandre G. Paspati, care în impresionantul său volum despre „țigani” din Imperiul Otoman²⁴, apărut în 1870, pe care i-a studiat la fața locului, ia în discuție și diversele denumiri atribuite acestei populații în Orientul Apropiat și Balcani, afirmând cât se poate de tranșant: „Ce qui est d'un haut intérêt, dans l'histoire de ce peuple, c'est le nom *Rom* [s.n.], qu'ils se donnent, partout où ils se trouvent, soit en Turquie, soit dans les contrées

20 [J.-A.] Vaillant, *Origine, langage et croyances des Ro-Muni, Zind-Romes et Zind-Cali*, p.137.

21 *Ibidem*, p.138.

22 *Ibidem*, p.137.

23 Apărută la Paris, Libraire-Éditeur E. Dentu, 1857, 486 p. (aprecierea la p.4). Acestei lucrări, Vaillant i-a adăugat o alta, *Grammaire, dialogues & vocabulaire de la langue rommane des sigans, pour faire suite à l'Histoire vraie des vrais Bohémiens*, Paris, Tip. Pilloy, 1861, 160 p.

24 Alexandre G. Paspati, *Études sur les Tchinghianés, ou Bohémiens de l'Empire Ottoman*, Constantinople, Imprimerie Antoine Koroméla, 1870, 652 p.

les plus éloignées de l'Europe²⁵. *Pour eux, toute autre denomination est étrangère, et ils évitent le terme Tchinghiané, qui est un terme d'opprobre*" [s.n.]²⁶.

Luând în discuție cartea lui Paspati, mai sus invocată, Paul Bataillard reacționează aproape imediat, pledând pentru utilizarea etnonimului *țigan*, din motive pe care le explică astfel: „Si l'on veut avoir en français un nom générique meilleur que celui de *Bohémien*, qui certainement ne vaut rien, il faut adopter celui de *Tsigane*, qui reproduit les articulations essentielles du nom vulgaire le plus universel de cette race, de celui qui, sous des formes un peu diverses, est répandu dans toutes les contrées de l'Europe orientale, et même au-delà, et qui les reproduit sous une forme française qui est en même temps la plus typique, comme j'en ai eu dernièrement la confirmation. Des Bohémiens nomades de Hongrie que j'ai vus récemment à Paris prononçaient en effet le mot exactement comme je viens de l'écrire". Iar referindu-se concret la denumirea de *rom*, implicit recomandată de Paspati, Bataillard continuă: „Quant aux noms ethniques que les Bohémiens se donnent actuellement eux-mêmes, M. Paspati, qui retrouve celui de *Rom* usité en Turquie comme dans tous les pays d'Europe, dit qu'il s'est appliqué à en chercher d'autres, mais sans en trouver lui-même, ni parmi les Tchinghianés de la Roumélie ni parmi ceux de l'Asie-Mineure; et il est impossible de ne pas reconnaître la valeur d'un renseignement négatif donné dans de pareils termes par un homme si autorisé, mais il faudrait se garder de l'étendre au delà du cercle où se sont renfermées ses recherches”²⁷.

Cu alte cuvinte, nefiind de acord cu utilizarea numelui de *rom*, Bataillard forțează oarecum nota, pledând pentru exonimul *țigan*, și cum majoritatea textelor sale au fost prezentate și sub forma unor discursuri, conferințe sau memorii în cadrul unor societăți savante extrem de influente, ce au dat tonul și au imprimat direcții în cercetarea științifică din Hexagon, denumirea de „țigan” – ce se regăsește în limba franceză doar de pe la începutul veacului XIX, dar cu o frecvență extrem de scăzută până spre anii 70 ai aceluși secol – s-a impus ca un așa-zis termen „academic”, uzual în terminologia științifică până în zilele noastre. Este și explicația pentru care, bunăoară, încă de la înființarea unui institut de profil la Paris, în 1980, denumirea lui oficială a fost „Centre de

25 Aici autorul îl citează pe A.F. Pott, *Die Zigeuner in Europa und Asien. Ethnographisch-linguistische Untersuchung ihrer Herkunft und Sprache nach gedruckten und ungedruckten Quellen*, II, Halle, Druck und Verlag von Ed. Heynemann, 1845, p.275.

26 Alexandre G. Paspati, *Op. cit.*, p.19.

27 Paul Bataillard, *Les derniers travaux relatifs aux Bohémiens dans l'Europe orientale*, Paris, Librairie A. Frank, 1872, p.38.

Recherches Tziganes”, iar toți aceia care au gravitat în jurul acestuia²⁸ utilizează ca formulă consacrată etnonimul *țigan*, opunându-se oarecum legitimării endonimului *rom*.

Și pentru că mai sus am avut un citat în care Paul Bataillard invocă pe „nomazii” din Ungaria, pe care el i-a văzut la Paris și care s-ar fi denumit „țigani”, nu cred a fi lipsit de interes de a menționa aici lucrarea lui Ferencz Liszt, ni-meni altul decât celebrul compozitor și pianist, intitulată *Des Bohémiens et de leur musique en Hongrie*, din 1859, care pe lângă multe părți autobiografice ce au legătură cu acești concetățeni ai lui, se arată preocupat și de denumirile ce li se atribuie. Semnificativ este faptul că deși sub „inspirație” franceză, Liszt menționează pentru „bohemieni” și termenul de „rommy”, ca fiind numele pe care și-l dau în limba lor, și poate nu întâmplător utilizează de nenumărate ori acest ultim termen, alături de cel de „bohemieni” și de „țigani” (*cygan*), iar foarte rar pe cel de „zigeuner”²⁹. Mai mult chiar, unul din capitolele cărții lui Liszt se intitulează: *Romii și maghiarii* („Rommys et magyars”), unde consemnează și existența termenului „romano” ca endonim³⁰.

De altfel, Liszt este printre cei foarte rari europeni care în a doua jumătate a veacului XIX scriu despre această populație utilizând o aparentă inconsecvență în ce privește denumirea ei. În fapt, nu este vorba de o nestatornicie, ci avem de-a face tocmai cu dorința autorului de a se face cât mai bine înțeles, de a utiliza un limbaj cât mai „democratic”, în sensul utilizării denumirilor uzuale în Europa, inclusiv endonimul acestora. Asta dacă facem abstracție de literatura savantă anglo-saxonă privitoare la această populație ! Pentru că operele produse pe această temă, fie din Anglia, fie de pe continentul nord-american, adoptă îndeosebi de pe la mijlocul veacului XIX o terminologie multiplă, menită a satisface exigențele cele mai circumspecte, îndeosebi din punct de vedere științific.

Dacă în 1816, John Hoyland beneficia de un orizont oarecum limitat în descrierea istoriei, limbii și a modului de viață al acestei populații³¹, încă din capitolul I enumerând o sumedenie de etnonime, mai puțin pe cel de *rom* (chiar și atunci când se ocupa de „țigani” din principatele române și Transilvania),

28 Pentru directorul de atunci și consiliul de conducere vezi „Revue française de sociologie”, XXI, 1980, no. 3. p.480.

29 [Ferencz]. Liszt, *Des Bohémiens et de leur musique en Hongrie*, nouvelle édition, Leipzig, Breitkopf et Haertel, 1884, 538 p. (termenul de „rommy” apare începând cu p.26). Volumul a fost terminat în primăvara lui 1859.

30 *Ibidem*, p.412.

31 John Hoyland, *A historical survey of the customs, habits & present state of the Gypsies. Designed to develop the Origin of this singular people and to promote the amelioration of their condition*, York, Printed for the author, London, 1816, 265 p.

altfel vor sta lucrurile mai apoi. Poate că textul lui John Staples Harriot nu s-a bucurat de o suficientă circulație pentru a marca în vreun fel utilizarea lui *rom* (*Romnichal*)³², însă Charles G. Leland, de pildă, unul din cei mai implicați cercetători ai acestui neam în a doua jumătate a secolului XIX, nu concepe să folosească în lucrările lui decât terminologia multiplă. În cartea sa de referință, intitulată cât se poate de simplu, *The Gypsies*³³, încă din Prefață avertizează cititorul că lucrarea s-a născut din propriile experiențe trăite printre acești oameni „misterioși” (din Rusia, Imperiul habsburgic, Anglia și SUA), pe care el îi denuște când „gypsies”, dar mai frecvent „romanys” (la singular „rom”), pentru că din punctul lui de vedere termenul de „țigan” este foarte controversat³⁴. Mai mult chiar, Leland vorbește de „romanologie”, nu de „țiganologie”, atunci când se referă la domeniul strict de cercetare pe această temă³⁵.

Tot o terminologie multiplă s-a utilizat și în „Journal of the Gypsy Lore”, organul de expresie al lui Gypsy Lore Society, fondată în Anglia în 1888, care folosește frecvent pentru acest neam etnonimul *romany*, *romanly*, iar pentru limbă *romani*. Iar ceva mai devreme, poate în una din cele mai docte lucrări referitoare la idiomul vorbit de acest popor, semnată de B.C. Smart, H.T. Crofton³⁶, formula utilizată pentru „English Gypsies” nu este decât „English Romanes”, limba fiind *romanes*.

Revenind însă la lucrarea lui Charles G. Leland, citată mai sus, se cuvine a aborda un aspect extrem de important, pe temeiul unei constatări care îi aparține: când se vorbește de „gypsi”, de „țigani”, de romi etc, mai ales în literatura științifică anglo-saxonă, literară, etnografică, filologică etc, nu prea avem de-a face cu atribute negative, sau oricum, nu mai multe decât se atribuie altor popoare, unele chiar cu pretenții de a fi „civilizate”. Această populație este privită mai curând ca ceva ciudat, încă necunoscut (în ce privește originea), mult diferită de alte neamuri europene (începând de la atașamentul religios până la

32 John Staples Harriot, *Observations on the Oriental Origin of the Romnichal, or Tribe miscalled Gypsey and Bohemian*, în „Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland”, XXV, 1830, 2, p.518-558.

33 Charles G. Leland, *The Gypsies*, Boston, Houghton, Mifflin and Company, The Riverside Press, Cambridge, 1882, 372 p.

34 *Ibidem*, p.IV.

35 *Ibidem*, p.24. Charles G. Leland spune răspicat că „the gypsies called themselves and their language *Rom*”, care în India desemnează pe adevăratul țigan (p.338).

36 B.C. Smart, H.T. Crofton, *The Dialect of the English Gypsies*, second edition, revised and greatly enlarged, London, Asher and Co., 1875, 302 p. În schimb, Walter Simson, *A history of the Gypsies: with Specimens of the Gipsy Language*, New York, M. Doolady/London, Sampson Low, Son & Marston, 1866, 575 p. nu a utilizat deloc termeni precum „rom”, „rommy”, „rommani” etc.

ocupații). Cu alte cuvinte, nici o clipă nu ar rezulta că exonimele sau endonimul acestei populații ar avea ceva peiorativ!

Și pentru că tot am ajuns la acest punct, este cazul să ne oprim cu câteva observații nu lipsite de legătură în ceea ce privește utilizarea fie a termenului de *țigan*, fie a celui de *rom*, cu presupuse încărcături negative pentru secolul XIX, evident, cu excepția celor sugerate undeva, mai sus, în acest text.

Din capul locului trebuie să afirmăm faptul că nici unul din etnonimele ce au desemnat acest popor n-a avut până spre finele veacului XIX vreo conotație negativă. Abia odată cu campania anti-vagabondaj din Franța, de la cumpăna dintre secole putem vorbi de constituirea unei imagini defavorabile, multe din disfuncționalitățile Republicii a III-a fiind aruncate și pe seama țiganilor, care devin – în plan social îndeosebi –, asemenea evreilor – în plan economic mai ales –, drept „țapi ispășitori” ai relelor din hexagon.

În realitate, fără a avea la îndemână încă analize socio-istorice cât de cât articulate, se poate afirma – fără temerea de a greși – că până pe la mijlocul secolului XIX imaginea față de această populație este dacă nu eminentamente pozitivă, atunci cel puțin una onorabilă, nu doar în virtutea unei doze de toleranță, ci chiar din profunde rațiuni ale evidenței. Se menționează chiar existența unei „epoci de aur” a „bohemiilor” începând cu veacul al XIV-lea, până pe la finele lui XVIII, pentru ca pentru secolul al XIX-lea să se vorbească de „figura poetică” a acestora, ca să parafralez titlul unei cărți destul de recente³⁷. De altfel, lucrarea invocată, care se ocupă doar de figurile feminine, lasă să se întrevadă preeminența evidentă a „țiganilor” în romanele mijlocului de secol XIX, în care universul acestora evocă în primul rând misterul, senzualitatea, buna dispoziție, dragostea pentru muzică și dans, plăcerea de a trăi clipa etc. Nu au lipsit nici clișeele mai curând grotești, decât umilitoare³⁸, dar destul de rare, generând mai mult compasiune prin faptul că trăiau în mizerie și la periferia societății, în concepția oamenilor civilizați ai epocii. Însă *grosso modo*, s-ar putea spune fără ezitare că acest popor a exercitat un soi de fascinație asupra romancierilor din veacul XIX, poate nu fără legătură cu interesul și nostalgia europenilor în ceea ce privește Orientul mitic, pentru India etc.

Aflat în călătorie prin sud-estul continentului, în 1868, Émile Guimet oferă descrieri pline de admirație pentru malul românesc al Dunării, pentru ca ajungând la București, pe la începutul lunii iunie, să constate: „Les plus misérables

37 *La Bohémienne, figure poétique de l'errance aux XVIIIe et XIXe siècles*, Études réunies et présentées par Pascale Auraix-Jonchière et Gérard Loubinoux, Clermont-Ferrand, Presses Universitaires Blaise Pascal, 2005, p.17.

38 Emmanuel Filhol, *La Bohémienne dans les dictionnaires français (XVIIIe-XIXe siècle): discours, histoire et pratiques socioculturelles*, în vol. *La Bohémienne, figure poétique de l'errance aux XVIIIe et XIXe siècles*, p.39.

sont les Tziganes qui viennent de Bohême; ils s'emploient aux travaux les plus vils. Leurs femmes et leurs filles servent les maçons et, demi-nues, chargées de pierres et de mortier, grimpent au haut des échelles. Elles ont toujours la pipe à la bouche. Ces malheureuses sont très-gaies et promptes à la riposte. Je recon- nais chez elles le type du fellah d'Égypte et je retrouve le même entrain dans la plaisanterie. Si l'on rapproche ce fait des nombreuses divinités égyptiennes exhumées en Hongrie, il est facile d'avoir l'origine de ces populations errantes qu'au moyen-âge on appelait *égyptiques*. Du reste, je laisse à de plus savants que moi le soin de trancher ces questions. Les enfants de ces femmes grouil- lent à terre dans la boue, beaucoup n'ont pas de chemise, quelques-uns ne sont vêtus que d'un court gilet³⁹. Așadar, primează în descriere sârăcia acestora, truda prin care își agonisesc cele necesare traiului, compasiunea, dar nimic din ceea ce ar putea fi disprețuitor.

Pe de altă parte, Mihail G. Obedenaru (1839-1885), celebrul medic și di- plomat român, prezenta în fața Societății de Antropologie din Paris, în ședin- ța din 2 decembrie 1875, un soi de raport asupra prezenței acestei populații în România⁴⁰, nu doar cu un succint istoric, dar mai ales cu câteva caracteri- zări ce merită luare aminte: „Les Tsiganes ne sont pas dépourvus d'intelligence. Ils ont même beaucoup d'aptitude pour les quelques métiers qu'ils exercent”; „Nous connaissons un Tsigane, fils d'un cuisinier de grand seigneur, qui a étu- dié la médecine et qui a obtenu le diplôme de docteur”; „Nous pensons donc que, grâce à l'instruction et à l'émancipation, cette pauvre population tsigane, sympathique à bien des égards, arrivera à s'élever graduellement au niveau des gens du peuple des autres races. Ils ne feront pas de fameux cultivateurs, mais ils seront excellents forgerons et bons ménétriers⁴¹. În plus, deși această semin- ție „trăiește clipa”, fără a se gândi prea mult la ziua de mâine, excelează în profesii precum lăutari, fierari, potcovari, bucătari, aurari, cositorari, cărămidari, zili- eri în construcții, în agricultură etc, însă „l'émancipé d'hier reconnaît qu'il ne se- rait pas en état de travailler s'il n'avait pas un stimulant continué⁴². Iar atunci când Obedenaru vorbește despre „țigani” nomazi (care în Franța din acea epo- că erau catalogați drept „vagabonzi”), nu are decât cuvinte mișcătoare: deși in- cult și fără aplecare spre vreo religie, „totuși acești țigani sunt de o onorabilitate perfectă. Niciodată hoți, niciodată jefuitori⁴³”.

39 Émile Guimet, *L'Orient d'Europe au fusain. Notes de voyage*, Paris, Édit. J. Hetzel, 1868, p.191-192.

40 [Mihail G.] Obédénare, *Sur les Tsiganes de la Roumanie*, în „Bulletins de la Société d'anthropologie de Paris”, IIe série, tome 10, 1875. p.597-603.

41 *Ibidem*, p.599.

42 *Ibidem*, p.598

43 *Ibidem*, p.601.

De un portret plin de afecțiune are parte acest neam și în „Journal of the Gypsy Lore” din 1891, din partea unei scoțiene, rezidentă în București, care spune că „în mod cert, pentru a studia acest popor, nu poate fi aleasă o mai bună regiune decât România”. „Țiganiile formează cea mai interesantă parte a locuitorilor țării și ei sunt pretutindeni de recunoscut prin tenul lor negricios, ochii și dinții lor magnifici și marea lor dragoste pentru muzică”, continuând apoi cu descrierea trăsăturilor de caracter, a instrumentelor muzicale, a diverselor activități ce le desfășoară etc⁴⁴. De altfel, Carla Séréna, aflată în călătorie pe la noi, venind de la Chișinău spre Iași, remarcă în mod deosebit niște „bohemiieni”: „On voit de beaux types, parmi ces femmes à demi nues, ces hommes en haillons”⁴⁵. Iar observațiile de acest gen sunt nenumărate la acei călători din apusul Europei, fie aflați în trecere pe la noi, fie stabiliți temporar aici.

În schimb, Th. Ribot – sub influența psihologiei popoarelor (*Völkerpsychologie*) a lui Moritz Lazarus și Heymann Steinthal, dar și într-o epocă în care chestiunea eredității a căpătat o mare importanță, îndeosebi datorită lui August Weismann, care a formulat teoria caracterelor „dobândite” – abordează și el problema acestui neam în celebra sa lucrare *L'hérédité psychologique*, redactată prin 1871-1872. Mai mult chiar, Ribot asociază două popoare care au rămas relativ „închise” în ceea ce privește principalele trăsături etnopsihologice: evreii și „țiganiile”. Deși apropierea dintre cele două etnii ar putea părea bizară, autorul o consideră „funcțională”, deoarece „una [evreii] reprezintă tipul cel mai vechi civilizată care există în Europa, cealaltă [țiganiile] reprezintă rasa cea mai refractară la civilizație”⁴⁶. Și continuă: „Poporul evreu a conservat mai bine decât oricare altul caracterul său propriu; în alți termeni, acțiunea eredității s-a făcut mai bine simțită la el decât aiurea”, exemplificând de la caracterul fizic până la cel psihologic. La fel și „bohemiinii” „oferă un exemplu foarte frapant în ceea ce privește conservarea ereditară a anumitor caractere psihice”, existând „o structură fizică și mentală care este aceeași la toți bohemiinii, oricare ar fi țara în care locuiesc”. Ceea ce-i caracterizează cel mai mult pe aceștia „este gustul, nevoia înăscută de a vagabonda și a vieții aventuroase. Civilizația îi revoltă precum sclavia; orice ocupație sedentară și obișnuită le stârnește disprețul”. Totodată, „această rasă oferă un exemplu curios al incapacității native, conservată și transmisă pe cale ereditară, de a se adapta

44 *Notes on the Roumanian Gypsies*, în „Journal of the Gypsy Lore”, Edinburgh, II, 1891, no. 6, p.378-379.

45 Carla Séréna, *De la Baltique à la Mer Caspienne*, Paris, Édit. Maurice Dreyfous, [1880], p.37.

46 Th. Ribot, *L'hérédité psychologique*, V-ème édition, corrigée et augmentée, Paris, Félix Alcan, 1894, p.127.

la viața civilizată. Bohemienii sunt în lumea noastră morală și socială dron-teul⁴⁷ sau ornitorincul în lumea noastră fizică: supraviețuitorii unei epoci dispărute⁴⁸.

Până și din punct de vedere al aspectului fizic acest popor are parte de referințe ce ar putea stârni chiar invidia altora. Pentru celebrii antropologi Abel Hovelacque și Georges Hervé, ca pentru mai toții savanții acestei epoci, „les Tsiganes ou Roms, improprement appelés Bohémiens, sont des Hindous émigrés”. Numai că „un grand nombre d'entre eux ont conservé le beau type de leur race: figure ovale, yeux noirs, nez saillant, cheveux noirs bouclés, traits particulièrement fins”⁴⁹.

Dar și în domeniul mai ... speciale, ce scapă „științificității”, mulți din membrii acestei seminții par a deține chiar monopolul, iar literatura veacului XIX este plină de referințe. De altfel, încă de la finele secolului anterior exista în mentalitatea populară – din diverse motive asupra cărora nu insistăm aici – o anumită legătură între practicile oculte și această seminție. Într-o dramă specifică acestei epoci „revoluționare”, intitulată sugestiv *C'est le diable, ou la Bohémienne*, a cărei acțiune se desfășoară pe la începutul secolului XV, un personaj întrebă la un moment dat: „La ce sunt buni acești bohemieni”? Iar răspunsul lui Ulric vine, după o mică ezitare: „Bohemienii ... și bohemienii ... încântători ... Se spune că aceștia ar avea un comerț secret cu spiritele infernale”⁵⁰.

În acest context, celebrul profesor catolic de la Universitatea din München, Joseph von Görres, în impresionanta sa lucrare *Die christliche Mystik*, în patru volume (prima ediție, 1836-1842), se oprește și el asupra acestui popor, atunci când ia în discuție practici superstițioase precum chiromanția, afirmând că aceasta, „sau facultatea de a ghici viitorul prin cercetarea mâinii, este din toate practicile magice singura ce aparține la propriu țiganilor”. Numai că Joseph von Görres este destul de nuanțat când se referă la numele acestui popor: „Ei se numeau Zincalo, iar prin abreviere la plural Cales, oameni negri, sau Chai, *Romano*, uneori chiar Sinte, desemnând prin aceasta că India le-a fost leagănul” (s.n.). Iar „originea lor indiană este de altfel confirmată de limba lor, *romani*, ce vine în mod evident din sanscrită

47 *Dron-te* – pasăre imensă din Insula Maurițiu, incapabilă să zboare, exterminată de om prin veacul XVIII.

48 Th. Ribot, *L'hérédité psychologique*, ed. cit., p.133-137.

49 Abel Hovelacque, Georges Hervé, *Précis d'anthropologie*, Paris, Édit. A. Delahaye et É. Lecrosnier, 1887, p.555.

50 *C'est le diable, ou la Bohémienne*, Drame en cinq actes à grand spectacle, mêlé de pantomime, évolutions, combats, chants et danses, paroles et combats de J.G.A. Cuvelier, Paris, Chez Barba, An Sixième de la République, p.8.

și care și-a însușit un mare număr de cuvinte persane, slave și grecești moderne” (s.n.)⁵¹.

Găsim în aceste descrieri și caracterizări de mai sus, înfime cantitativ dacă le-am raporta la bibliografia ce ar putea fi menționată, găsim așadar ceva injurios, dezonorant? În fapt, abia de la cumpăna veacurilor XIX-XX asistăm la o politică de stigmatizare a acestei populații, iar tonul pare să fi fost dat în Franța. Cu alte cuvinte, imaginea lor negativă – sau mai curând pronunțat negativă – se conturează tot mai mult odată cu identificarea lor cu *vagabonzii*. Nu vom intra acum în detalii asupra unui subiect ce a dat naștere la o sumedenie de lucrări încă din epocă, însă cercetări de dată recentă dovedesc că nu romii („țigani”) au format grosul „vagabonzilor”, a celor care formau „clasele periculoase” ale sfârșitului de secol XIX și care au beneficiat de o legislație specială. Prostituatele, unii muncitori șomeri sau țărani pauperizați, invalizii, chiar „anarhiștii” ori evrei aflați în căutarea unui loc mai sigur de viață etc au alcătuit această categorie diabolizată a „vagabonzilor profesioniști”⁵². Doar nepuțința autorităților de a stârpi sau diminua vagabongajul le-au împins pe acestea să asimileze „țigani” cu „vagabonzii”, din simplul motiv că toate descrierile de până atunci îi arătau ca nonconformiști, devenind astfel „țapi ispășitori”.

De altfel, Alfred Lagrèsille, substituit al procurorului Republicii franceze, în ancheta sa asupra „vagabondajului”, din 1881, nu-i menționează pe „țigani” decât o singură dată ca parte a pribegilor, incapabili să muncească, fără domiciliu stabil și fără acte de identitate⁵³. Cu alte cuvinte, nicăieri romii n-au constituit preponderent o categorie periculoasă și agresivă, chiar dacă uneori au putut fi întâlniți ca bande de aventurieri, dezertori, șmecheri de orice fel, dar uneori chiar ca justiiari⁵⁴.

Nici chiar la cumpăna secolelor XIX-XX, când un fost inspector general al Siganței încearcă să argumenteze necesitatea măsurilor dure contra „vagabonzilor”, incriminând pe *bohemieni* în primul rând, motivațiile par a ascunde mai curând prejudecăți și un spirit al epocii închisat și opac, care după normele juridice actuale ar părea ridicole: „La France, comme les autres pays d'Europe, est parcourue, depuis des siècles, par des individus absolument rebelles à tout esprit de civilisation et de société, n'aimant que la liberté de la

51 Ediția ce-am avut-o la îndemână: Joseph von Görres, *La mystique divine, naturelle et diabolique*, traduit de l'allemand par M.-Charles Sainte-Foi, III-ème partie, tom V, Paris, Poussielgue-Rusand Libraire, 1855, p.52, 56.

52 Jean-François Wagniar, *Le vagabond à la fin du XIXe siècle*, Paris, Belin, 1999.

53 Alfred Lagrèsille, *Du vagabondage et de la transportation*, Nancy, Imprimerie Nancéienne, 1881, 111 p.

54 Cf. François de Vaux de Foletier, *Les Bohémiens en France au XIXe siècle*, Paris, J.-C. Lattès, 1981.

paresse et travaillant à leur aise et à leur fantaisie. Les Bohémiens ont en horreur toute occupation suivie et régulière. On les reconnaît facilement à leurs traits accentués et à leur teint brun-jaune, presque olivâtre. Du reste, les Parisiens connaissent bien ce type depuis que les musiciens tsiganes ont conquis à Paris leur droit de cité, en jouant dans les cafés du boulevard et dans les restaurants du Bois de Boulogne. Dans les orchestres en question on rencontre souvent des faux Tsiganes, des Juifs ou des Roumains”. Și continuă autorul: „N’appartenant à aucune nation, les Bohémiens les haïssent toutes et passent leur existence à les exploiter les unes après les autres. Ce sont eux qui forment ces petites bandes, sortes de tribus nomades, composées de gens sans état civil ne connaissant les mairies que pour y aller mendier”⁵⁵. Însă nu fără legătură cu titlul textului de față, „d-l” Jean aduce acestora și un elogiu nu lipsit de semnificație: „Les Bohémiens s’appellent dans leur langue *Romanittchels*, exercent des professions diverses et, d’une nature essentiellement errante, ils sont à l’occasion colporteurs, tireurs de bonne aventure, conducteurs d’animaux sauvages, afin de se livrer plus aisément à la mendicité”⁵⁶.

În fapt, diversele atribute predominant negative încep să se formeze de acum, acestea nefiind altceva decât imagini simplificatoare și deformate, sau în alți termeni stereotipii, dar care nu întotdeauna răspund scopurilor mai mult sau mai puțin obscure defăimătoare⁵⁷. Așa s-a ajuns ca în 1932 Eugène Pittard să publice la Geneva o lucrare intitulată *Les Tsiganes ou Bohémiens*, în care afirmă că pretutindeni în sud-estul Europei aceștia sunt considerați criminali, atribuindu-li-se trăsături de caracter profund negative și chiar injuste, prin generalizare, la fel ca în cazul evreilor, cartea fiind în spiritul epocii, cu aparentă științificitate prin suma de „cercetări” antropometrice asupra „țiganilor”⁵⁸. N-au mai trecut decât câțiva ani până când să asistăm și la holocaustul romilor.

Nici literatura propriu-zisă nu a stat departe de infestările rasiale, din imensa cauzistică menționând aici impactul emoțional provocat de romanul lui Alphonse-Louis Lally, *Hakkini Bougouri*, apărut în 1930⁵⁹, eroul cărții trăind de pe la 12 ani într-o comunitate de „țigani”, pentru ca apoi să fie ridicat de

55 M. Jean, *Les Bas-fonds du crime et de la prostitution*, Paris, Bibliothèque du Journal „Fin de Siècle”, 1899, p.167-168.

56 *Ibidem*, p.172.

57 Vezi bunăoară vol. *Stereotypes nationaux et préjugés raciaux aux XIXe et XXe siècles. Sources et méthodes pour une approche historique*, ed. Jean Pirotte, Louvain-la-Neuve, Université de Louvain, Recueil de travaux d’histoire et de philology, 1982 (în care se află și textul lui Alain Reyniers, *Identité Tsigane. Stereotypes et marginalité*).

58 Eugène Pittard, *Les Tsiganes ou Bohémiens. Recherches anthropologiques dans la Péninsule des Balkans*, Genève, Société Générale d’Imprimerie, 1932, 288 p.

59 Alphonse-Louis Lally, *Hakkini Bougouri*, Paris, Edit. Eugène Figuière, 1930.

poliție, reușind apoi să treacă granița în Anglia. Aici este luat în grija unei instituții anglicane, unde învață engleza și se instruieste, ajungând un om de vază. Niciodată însă nu-și va uita prietenii și îndeosebi iubita din copilărie. Aceasta ar fi în linii mari povestea, numai că ea inculcă o serie de idei negative despre „țigani”, prezentați drept hoți de păsări, oameni care nu pot fi socializați, îi vede ca o populație inferioară, deși se desprind și o sumă de calități, precum sobrietatea, faptul că sunt temperați, fideli – cel puțin în dragoste – până la moarte, au o relație exemplară cu natura⁶⁰ etc.

Cum de la sine se înțelege, o asemenea tematică nu ar putea fi acoperită cât de cât convenabil într-un studiu supus anumitor rigori în ce privește întinderea. De aceea, el nici nu are decât putere de sugestie în direcția enunțată de titlu, urmând ca analize minuțioase, dintr-o perspectivă socio-istorică cât mai aplicată, să descifreze mecanismele utilizării etnonimelor multiple în ceea ce privește acest popor, în strânsă relație cu evoluția imagistică atât la nivelul vulgului, cât mai ales al categoriilor educate în epoca menționată.

Apoi, fiind vorba de o comunitate etno-culturală transnațională, ni s-a părut mult mai important de a depăși cu analiza cadrele strict naționale românești, în primul rând pentru că tema este de interes mai larg, dar și pentru a nu cădea în plasa unor tipologii oarecum forțate, așa cum s-a întâmplat acum mai bine de trei decenii, când pornindu-se tot de la etnonimul ce s-ar cuveni atribuit acestui neam, romii au ajuns la a fi incluși în „comunitățile peripatetice”, formula lansată în 1976 de G. Rosander⁶¹, ce a făcut o oarecare carieră mai apoi⁶².

60 Există pe această temă excelenta lucrare de etnologie a lui Leonardo Piasere, *Mare Roma. Catégories humaines et structure sociale. Une contribution à l'ethnologie tsigane*, Paris, chez Paul-Henri Stahl, 1985, 274 p. (în seria „Études et Documents balkaniques et méditerranéens”, 8), în care ideea dominantă este relația om-natură, adică *rom-natură*, o analiză identitară, de fapt un soi de teorie a viziunii romilor asupra lumii.

61 G. Rosander, *Peddling in the Northern Countries*, în „Ethnologia Europea”, IX, 1976, no.2, p.123-171.

62 Vezi îndeosebi Aparna Rao, *Des Nomades méconnus. Pour une typologie des communautés péripatétiques*, în „L'Homme”, 1985, tome 25, no. 95, p.97-120; idem, *The Other Nomads. Peripatetic Minorities in Cross-Cultural Perspective*, Cologne, Böhlau Verlag, 1987; Aline Bouvy, John Gills, *Peripatetics, vagabonds and Other Shapes*, Berlin, Revolver Verlag, 2009 ș.a.

Marian Zăloagă

Între imagistică, cercetarea istoriografică și politică

*Tradiții moderne
și paradigme postmoderne în enunțarea
etnicității țiganului/romului*

Se poate afirma că schimbările politice ce a urmat anului 1989 au adus un suflu nou și în cercetarea științifică din Europa central-răsăriteană. În noul context, asistăm la un reviriment al preocupărilor cu anumite teme ce au fost relativ sau total neglijate în spațiul științelor umaniste și sociale din fostele țări comuniste. Un accent deosebit s-a pus pe aspectele legate de identitatea etnică. Date fiind noile posibilități de afirmare în contextul căderii Cortinei de Fier, aceasta a devenit tot mai interesantă în manifestările sale¹ și, inevitabil, ca parte a tabloului social în plină prefacere, a invitat la cercetarea unor teme

- 1 Nu stă în intenția mea să expun o bibliografie a subiectului, acest lucru fiind realizat deja de alți autori. Din acest motiv, voi menționa doar câteva lucrări pe care le putem considera orientative. O listă a acestora poate fi găsită la Margit Feischmidt (ed.), *Ethnic Relations in Eastern Europe: A Selected and Annotated Bibliography*, Budapesta, Open Society Institute, 2001. De consultat sunt și lucrările: Thanasis D. Sfikas, Christopher Williams (Eds.), *Ethnicity and nationalism in East Central Europe and the Balkans*, Ashgate, Brookfield, VT, 1999; Ben Fowkes, *Ethnicity and Ethnic Conflict in the post-Communist World*, Basingstoke, Hampshire and New York, Palgrave, 2002; Mark R. Beissinger, *Nationalism and the Collapse of Soviet Communism*, în „Contemporary European History”, 18, 3, 2009, p.331–347; Melanie H. Ram, *Democratization through European Integration: The Case of Minority Rights in the Czech Republic and Romania*, în „Studies in Comparative International Development”, Vol. 38, No. 2, 2003, p.28–56; Lynn M. Tesser, *The Geopolitics of Tolerance: Minority Rights under E.U. Expansion in East-Central Europe*, în „East European Politics & Societies”, Vol. 17, No. 3, 2003, p.483–532.

conexe. De aici, un apetit special pentru o atare tematică concretizat prin numeroase volume gata să exploreze, nu independent de agende politice, un teritoriu al identității sociale relevant, deoarece a fost mereu pus în relație cu un potențial exploziv, fapt probat și de recurența unor evenimente concrete². Se poate afirma că, de la acest moment, asemenea preocupări au devenit centrale în cercetarea Europei central-răsăritene. La această tendință, cercetarea privitoare la sau din România nu putea rămâne indiferentă, în principal, fiindcă compoziția etno-culturală a statului român era și este suficient de mozaicată. Dacă în cazul unor grupuri etno-culturale ca cel maghiar sau german acest lucru nu a fost cu totul inhibat în cercetarea indigenă anterioară lui 1989, chiar dacă ea s-a desfășurat sub amprenta ideologică a înfrățirii dintre clasele muncitoare constituită din membrii cu imposibil de negat proveniențe etnice dar având reprezentanți suficient de instruiți și vocali în a-și negocia un statut aparte, cel mai important fenomen rămâne reconsiderarea/recuperarea unei etnii asimilată unui statut social marginal, ca atare, considerată prea puțin demnă, în contextul statului comunist, de a i se oferi șansa unei voci de sine stătătoare. Pentru a fi mai concreți, acest interes este manifest în cercetarea din/despre România prin reluarea unor preocupări legate de grupul etno-cultural al țiganilor/romilor, o temă aproape total ocultată în cercetarea umanistă și socială desfășurată în perioada comunistă în România.

Mediul academic exogen a arătat o mare apetență spre asemenea subiecte, precum și o mai mare libertate și detașare în a aborda tema. În ce privește acest subiect, la o privire razantă se poate constata că, adeseori, bibliografia istoriografică apuseană apărută sub forma unor sinteze, trata acest grup etno-cultural numai bazându-se pe materialele publicate în perioada secolului XIX, sau, în perioada interbelică³. Alteori, pur și simplu, trecea cu vederea orice material provenind din spațiul României de astăzi, optând să își construiască argumentul pe baza unor monografii exclusiv apusene⁴. După 1989, cercetarea socială și umanistă europeană sau cea americană au arătat un tot mai consistent entuziasm în a studia problema romilor/țiganilor din România, pe care trebuie să o fi perceput

- 2 A se vedea seria publicațiilor seriale ale Ligii Pro Europa. Programatic revista *Altera* este considerată de editori: „singura revistă teoretică din România dedicată alterității, multiculturalității și drepturilor minorităților”. Studiul lui Nicolae Gheorghe, *Roma-Gypsy Ethnicity in Eastern Europe, Roma-Gypsy Ethnicity*, în „Social Research”, 58:4 (Winter), 1991, p.832-833, 836.
- 3 David M. Crowe, *A History of the Gypsies of Eastern Europe and Russia*, New York, St Martin's Griffin, 1995, p.106-149; Rüdiger Vossen, *Zigeuner, Roma, Sinti, Gitanos, Gypsies zwischen Verfolgung und Romantisierung*, Frankfurt a. M., Berlin, Wien, Ullstein, 1983; Angus Frazer, *Țiganii*, București, Edit. Humanitas, 1998.
- 4 Vezi Jean Pierre Liégois, *Gypsies and Travellers. Sociocultural data. Sociopolitical data*, Strasbourg, 1987.